

การศึกษาสื่อสารมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์
(Critical Theory)
: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย

โดย
ดร.กาญจนา แก้วเทพ
คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิทยานิพนธ์ สำนักทฤษฎีวิพากษ์
สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)

2540

การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์
(Critical Theory)
: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย

โดย

ดร.กาญจนา แก้วเทพ

คณะนิเทศศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รಂಗการวิทยานิพนธ์ สำนักทฤษฎีวิพากษ์

ร้งานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)

2540

และหากเรามุ่งหวังที่จะติดตั้งคุณสมบัติแห่งการเป็น “ผู้มีความคิด และมีจิตใจวิพากษ์” ให้เพิ่มมากขึ้นในหมู่คนทำงานด้านการสื่อสารในอนาคต เราก็จะต้องย้อนกลับมาเริ่มต้นดูที่วิธีการติดตั้งโปรแกรมการคิด อันเปรียบเสมือนเบ้าหลอมเบ้าต่าง ๆ ของบุคคลากรเหล่านี้

ในแง่มุมของวิชาสังคมศาสตร์ วิธีคิดแบบต่าง ๆ ของคนเราล้วนเป็นตัวแทนหรือภาพจำลองของทฤษฎีสังคมศาสตร์แบบใดแบบหนึ่งทั้งนั้น จากหลักการนี้ หากเราสำรวจดูกลุ่มทฤษฎีด้านสื่อสารมวลชนที่ทำหน้าที่เป็นเบ้าหลอมผู้ที่กำลังอยู่ในสาขาวิชานี้ ก็จะพบว่ายังมีลักษณะกระจุกตัวอยู่ภายใต้กลุ่มทฤษฎีกระแสหลัก (Mainstream Theory) ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎี Functionalism Impact Study หรือทฤษฎีแบบจำลองกระบวนการสื่อสาร เป็นต้น ในขั้นต่อมาเมื่อกลุ่มทฤษฎีกระแสหลักเริ่มถูกตรวจสอบขีดความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริง จึงได้เริ่มมีการนำเสนอกระแสทางเลือกใหม่ ๆ เช่น Uses & Gratifications Approach หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบ Semiology เข้ามาใช้ในด้านสื่อสารมวลชนบ้าง

แม้กระนั้น ภาพความหลากหลายของสำนักคิดทางวิชาการสื่อสารมวลชนในวงการศึกษายุคใหม่ ก็ยังไม่ค่อยมีสภาพ “ดอกไม้ร้อยดอกบานประชัน สำนักคิดร้อยสำนักมาแข่งขัน” กันเท่าใดนัก เนื่องจากมีงานวิจัยที่มีกรอบแนวคิดและการวิเคราะห์จากพื้นฐานสำนักคิดอื่น ๆ อยู่ น้อยมากจนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “กระแสหนึ่ง” เช่น สำนัก Cultural Imperialism หรือแม้แต่ Critical Theory เอง

ดังนั้น เพื่อให้ให้นักศึกษาด้านสื่อสารมวลชนได้บรรลุคุณสมบัติแห่ง “การเป็นผู้มีความคิดวิพากษ์วิจารณ์” ได้อย่างสร้างสรรค์และถูกแนวทางประการหนึ่ง รวมทั้งเพื่อสร้างความหลากหลายทางด้านสำนักคิดในปริณิณผลแวดวงวิชาการของสื่อสารมวลชนอีกประการหนึ่ง จึงควรที่จะมีกระบวนการแนะนำให้รู้จัก ทำความเข้าใจให้กระจ่าง จนถึงขั้นมีการฝึกฝนวิธีการนำเอาทฤษฎีสำนักวิพากษ์มาใช้ในการวิเคราะห์วิจัยปรากฏการณ์ที่เป็นจริง และนี่คือที่มาของโครงการวิทยานิพนธ์ที่มุ่งฝึกฝนให้นิสิตทั้ง 5 ท่านที่เป็นผู้ร่วมโครงการ ได้ทดลองนำเอาทฤษฎีสำนักร้อยสำนักนี้มาใช้เป็นกรอบแนวคิดในงานวิจัยของตน (ดูรายละเอียดในตอนต่อไป)

สำหรับงานวิจัยในรูปแบบวิทยานิพนธ์ที่อยู่ในโครงการสำนักทฤษฎีวิพากษ์นี้ จะมีอยู่ 5 เรื่อง คือ

(1) “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบ “ผู้ร้ายกลับใจ” ที่ปรากฏในสื่อมวลชน”

โดย รศท.อารยา ถาวรวันชัย เป็นผู้วิจัย ความสนใจของผู้วิจัยเกิดขึ้นเมื่อพบว่าในราว ๆ ปี พ.ศ.2538 สื่อมวลชนหลายประเภท เช่น โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และนิตยสาร ได้มีการนำเสนอ

(4) “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์” โดย นิภาพรณ สุขศิริ ผู้วิจัยได้ขยายคำนิยามของคำว่า “สุขภาพ” ออกไปให้กว้างขวางกว่า “การเป็นโรค” เท่านั้น โดยเสริมมิติด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมเข้ามาด้วย ดังนั้นในขั้นตอนของการเกิดโรคและการรักษาโรค ก็จะมีเรื่องซับซ้อน (คนรวยคนจนจะเป็นโรคคนละชนิด) และระบบสังคม (การรักษาพยาบาลจะเป็นบริการสาธารณะหรือสินค้า) เข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ นอกจากนั้น จากมุมมองด้านนิเทศศาสตร์ ข้อมูลข่าวสารยังเป็นปัจจัยองค์ประกอบสำคัญตัวหนึ่งของการมีสุขภาพที่ดีหรือเลว

แม้ว่าผลการวิจัยโดยทั่วไปจะพบว่า โทรทัศน์เป็นแหล่งข่าวสารที่สำคัญด้านสุขภาพอนามัย อย่างไรก็ตาม ก็ยังไม่มีใครกล้าให้คำตอบว่า ข้อมูลข่าวสารที่ปรากฏอยู่ในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์นั้น กำลังมีทิศทางที่นำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายเพื่อสุขภาพอนามัยที่แท้จริงหรือไม่ เป็นสุขภาพอนามัยที่ดีของคนกลุ่มไหน ดังนั้น นิภาพรณ ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะวิเคราะห์เนื้อหารายการสุขภาพทางโทรทัศน์ประกอบการสัมภาษณ์ผู้รับสารกลุ่มต่าง ๆ เพื่อตอบคำถามข้างต้นนั้น

(5) “การศึกษาความคิดเห็นเรื่องปัจจัยด้านโครงสร้างสังคมและทัศนคติของคนไทยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการของอินเทอร์เน็ต” โดย สมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ เริ่มตั้งแต่การที่ทุกคนยอมรับว่าเทคโนโลยีการสื่อสารชั้นล่าสุดคือ อินเทอร์เน็ตนั้นมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างแทบไม่ต้องสงสัย หากทว่า สมคิด ผู้วิจัยที่อาศัยแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเทคโนโลยีได้ตั้งคำถามย้อนกลับไประหว่างที่อินเทอร์เน็ตมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างแท้จริง และในฐานะที่สังคมไทยมิได้ค้นคิดเทคโนโลยีด้วยตนเอง ดังนั้นในการตอบคำถามดังกล่าว จึงจำเป็นต้องตามไปดูตั้งแต่แบบแผนการรับนวัตกรรมตัวนี้เข้ามา รวมทั้งแบบแผนการใช้อินเทอร์เน็ต และท้ายที่สุดก็คือ การประเมินผลกระทบที่อินเทอร์เน็ตมีต่อสังคมไทยและคนไทยในส่วนเลี้ยวต่าง ๆ เพื่อตรวจสอบคำตอบที่ยอมรับกันแล้วโดยปริยายข้างต้นนั้น

(2) เนื้อหาและขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

(2.1) ขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

หากกล่าวถึงสถานภาพโดยทั่วไปของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ อันที่จริง ฐานะของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมี “ที่ทาง” ที่แน่นอนแล้วในวงวิชาการสื่อสารมวลชนในประเทศตะวันตก ดังจะเห็นได้จากในตำราทฤษฎีสื่อสารมวลชนเกือบจะทุกเล่ม ‘จะต้องบรรจุเอาแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้เป็นส่วนหนึ่งด้วยเสมอ

(2.2) เจตนารมณ์ร่วมของสำนักทฤษฎีวิพากษ์

ถึงแม้ทฤษฎีวิพากษ์จะประกอบด้วยทฤษฎีย่อย ๆ หลายทฤษฎี หากแต่สำนักนี้ก็มีจุดร่วมด้านแนวคิดและเจตนารมณ์ของสำนักดังนี้ คือ

(i) ในการศึกษาวิจัยค้นหาความจริงนั้น นักวิชาการของสำนักทฤษฎีวิพากษ์จะต้องให้ความสนใจกับหลักปรัชญา วิธีคิด และระบบคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังเสมอ ดังนั้นจึงต้องมีการวิเคราะห์ระบบของคุณค่า (Set of Values) ของสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ว่าเป็นอย่างไร และในฐานะนักวิชาการเราจะต้องตัดสินใจวินิจฉัยเชิงคุณค่า (Value Judgment) ว่าเราเห็นด้วยกับระบบคุณค่าดังกล่าวหรือไม่ เช่นคุณค่าที่ว่า “อำนาจเป็นธรรม ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ในแง่นี้สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีจุดยืนที่ตรงกันข้ามกับสำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เน้นว่าศาสตร์นั้นจะต้องปราศจากคุณค่า (Value-Free) ซึ่งสำนักทฤษฎีวิพากษ์เห็นว่า “การปราศจากคุณค่า” ก็เป็น “คุณค่าประเภทหนึ่ง” ในกรณีของการศึกษาระบบการสื่อสารตามแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ คำถามในมิติเชิงจริยธรรม (Ethical Aspect) ของกระบวนการและระบบการสื่อสาร จึงจะถูกตั้งขึ้นมา เช่น สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างคุณธรรมในสังคม หรือกลับช่วยเพิ่มขยายความอสุยธรรมให้มากขึ้น เป็นต้น

(ii) เป้าหมายของสำนักคือการปฏิรูประบบคุณค่า เพื่อให้คุณค่าที่สำคัญมีฐานะเป็นหลักในวงการนั้น ๆ

(iii) วัตถุประสงค์ของการค้นคว้าวิจัยของสำนักนี้ ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้เท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายเพื่อการนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เป็นจริงด้วย ดังเช่นที่ H. Marcuse³ จากสำนัก Frankfurt นิยามทฤษฎีที่คำนึงถึง Practical Context ว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎี

(iv) คู่ทางในการแก้ปัญหาของสำนักนี้ จะนำเสนอวิธีการแก้ไขแบบส่วนร่วม (Collective) มิใช่ทางออกของแต่ละบุคคล (Individual)

(2.3) รากฐานของวิธีการแบบสำนักทฤษฎีวิพากษ์

เพื่อให้การมองภาพของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้ชัดเจนขึ้น E.M. Rogers⁴ ได้ทำข้อสรุปเปรียบเทียบระหว่างสำนักคิดกระแสหลักของสื่อสารมวลชนที่เรียกว่า “สำนักประจักษ์นิยม” (Empirical School) หรือ P. Lazarsfeld เรียกว่า “การวิจัยเชิงบริหาร” (Administrative Research) กับ สำนักทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

อยู่เสมอ หรือกล่าวด้วยภาษาของการสื่อสารก็หมายความว่า ในขณะที่ทำการวิเคราะห์ Text นั้น จะต้องให้ความสนใจกับ Context และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างทั้งสองอยู่ตลอดเวลา

ในทางปฏิบัติ แม้ว่าผู้วิจัยจะได้เลือกศึกษาปัญหาการสื่อสารบางปัญหาในระดับ Micro เท่านั้น แต่ก็จำเป็นต้องดูความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหานั้นกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของปัญหาการสื่อสารนั้น ทั้งนี้เพราะทฤษฎีวิพากษ์มีความเห็นว่า การละเลยศึกษาแต่ตัวการสื่อสารอย่างเฉียดๆ โดยละเลยบริบททางสังคมของการสื่อสารเช่นแนวทางของประจักษ์นิยมนั้น ให้ผลเสียทั้งในระดับวิชาการและระดับปฏิบัติ ในเชิงคุณค่าทางวิชาการ ภาพที่ได้จากการวิเคราะห์แบบแยกส่วนจะเป็นภาพที่บิดเบี้ยวไปจากความเป็นจริง และในระดับการนำไปปฏิบัติ การไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมทำให้ผลการวิจัยที่ได้ไม่สามารถให้ข้อเสนอแนะเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้

(iii) การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม

มีความแตกต่างหลัก ๆ 3 ประการระหว่างสำนักคิดกระแสหลักกับทฤษฎีวิพากษ์ ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม คือ

(1) หน้าที่บทบาทของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม เนื่องจากทฤษฎีกระแสหลัก เช่น ทฤษฎี Functionalism มีสมมติฐานต่อสังคมว่า สังคมนั้นจะมีเสถียรภาพ (Stability) และความสมดุล (Equilibrium) เป็นหลัก และจะมีบางช่วงขณะเท่านั้นที่อาจจะเกิดความขัดแย้งขึ้นมา แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็จะกลับเข้าสู่ภาวะสมดุลเอง เมื่อทัศนะต่อสังคมมีดังนี้ สื่อมวลชนในฐานะกลไกตัวหนึ่งของสังคม ก็ย่อมถูกกำหนดหน้าที่ให้ช่วยสร้างสรรค์และธำรงรักษาเสถียรภาพ และความสมดุลของสังคมให้คงอยู่ต่อไป

สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีสมมติฐานที่ตรงกันข้ามกับทฤษฎีกระแสหลัก เนื่องจากมองเห็นว่า สังคมนั้นประกอบขึ้นด้วยคนกลุ่มต่าง ๆ ชนชั้นต่าง ๆ ที่ล้วนมีความขัดแย้ง (Conflict & Contradiction) เป็นด้านหลัก ดังนั้นคนแต่ละกลุ่มก็จะพยายามใช้กลไกทุกอย่างของสังคม รวมทั้งสื่อมวลชนเพื่อจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าวเพื่อให้ผลลัพธ์สุดท้ายออกมาเป็นประโยชน์แก่กลุ่มหรือชนชั้นของตนให้มากที่สุด ดังตัวอย่างเช่น กรณีที่เห็นได้ง่ายและชัดเจนในงานวิจัยของ พัสนัย นุตาลัย เรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน” หรือกรณีที่อาจจะเห็นได้ยากและแฝงเร้นมากขึ้นในงานของ นิภาพรรณ สุขศิริ เรื่อง “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์” เป็นต้น

(iv) คำคุณศัพท์ของแต่ละสำนัก

จากหลักปรัชญาและความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว ทำให้แต่ละสำนักจะทำงานอยู่รอบ ๆ ชุดของคำคุณศัพท์ (Key Words) ชุดหนึ่ง คำคุณศัพท์ของสำนักประจักษ์นิยมจะวนเวียนอยู่รอบ ๆ คำว่า บทบาทหน้าที่ การใช้สื่อเพื่อการพัฒนา กลยุทธ์การโน้มน้าว การเปิดรับสื่อ อิทธิพลของสื่อ กระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในรูปแบบต่าง ๆ

สำหรับชุดของคำคุณศัพท์ที่อยู่ในสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็จะเป็นคำอีกชุดหนึ่ง เช่นคำที่ว่า “ใครเป็นผู้ควบคุมสื่อ” (คำนี้แทบจะไม่ปรากฏเลยในสำนักประจักษ์นิยม) ความขัดแย้งในระบบสื่อ การใช้สื่อเพื่อการครอบงำ ความไม่ยุติธรรมของระบบสื่อ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ในการใช้สื่อ ฯลฯ (อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นักวิชาการจากทั้งสองสำนักก็ได้มีการหยิบยืมคำคุณศัพท์ของอีกฝ่ายหนึ่งไปใช้เป็นครั้งคราว)

(v) หน่วยที่ใช้ศึกษา

ความแตกต่างที่ค่อนข้างพบได้บ่อยอีกประการหนึ่งระหว่างสำนักประจักษ์นิยมและสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ หน่วยที่ใช้ศึกษา โดยที่สำนักแรกนั้นมักจะเลือกศึกษาในระดับจุลภาค (Micro) และสำนักหลังมักจะศึกษาในระดับมหภาค (Macro) อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นี้ Rogers ได้กล่าวว่า เริ่มมีการผสมผสานกันบ้าง กล่าวคือ สำนักวิพากษ์ก็อาจจะเลือกปัญหาในระดับจุลภาค แต่ทว่าในการอธิบายหลังจากการวิเคราะห์แล้ว ก็จะต้องเชื่อมโยงไปให้เห็นภาพรวมในระดับมหภาคอยู่เสมอ

(สำหรับการวิจัยของนิสิตครั้งนี้ เนื่องจากขีดจำกัดด้านเวลาและทรัพยากรอื่น ๆ ส่วนใหญ่นิสิตก็จะเดินตามรอยของการผสมผสาน คือเลือกหยิบปัญหาในระดับจุลภาค แต่อธิบายขยายความไปถึงระดับมหภาค)

ในท้ายที่สุด Rogers ได้กล่าวถึงสถานการณ์ปัจจุบันระหว่างสำนักทั้ง 2 ว่า ในขณะที่ยุคเริ่มแรกนั้น รอยแยกระหว่าง 2 สำนักค่อนข้างจะมีอย่างเด่นชัด โดยที่แต่ละสำนักต่างก็มีจุดแข็งที่นำมาอ้างอิงกันคนละอย่าง สำนักประจักษ์นิยมก็มีจุดเด่นตรงที่มีวิธีการเก็บข้อมูลอย่างมีระบบ ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์มีข้อเด่นตรงที่มีการวิเคราะห์แบบมีทฤษฎีหนุนหลังอย่างหนักแน่น ดังนั้นสำนักแรกจึงใส่ใจกับขั้นตอนการเก็บข้อมูลในขณะที่ฝ่ายหลังละเลยละอ้ออยู่กับการวิเคราะห์ และ Rogers ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีความพยายามที่จะประสานจุดแข็งของทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกัน

เส้นทางเดินของสำนักทฤษฎีวิพากษ์เริ่มต้นดังนี้

รุ่น 1 : เป็นรุ่นปรมาจารย์ของสำนัก เช่น K. Marx ผู้ได้เริ่มวางแนวทางไว้
หลังจากมรณกรรมของ Marx แนวทางของสำนักได้แยกเป็น 3 กลุ่มในรุ่นที่ 2

รุ่น 2 : แยกเป็น 3 กลุ่ม

(2.1) กลุ่ม Political Economy คือกลุ่มที่สนใจมิติด้านเศรษฐกิจและการเมืองเป็นหลัก ในกลุ่มนี้ยังแยกเป็น 2 กลุ่มย่อยที่ต่างมุ่งความสนใจไปยังมิติคนละด้านของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง คือ

(2.1.1) กลุ่มที่สนใจ Productive force ได้แก่กลุ่มที่ให้ความสนใจกับความเจริญก้าวหน้าของผลผลิต ซึ่งอาจจะหมายถึงความเจริญก้าวหน้าของเครื่องมือเทคโนโลยีหรือคนทำงาน ในกลุ่มนี้ มีสำนัก Toronto ที่ให้ความสนใจเรื่องความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารมากเป็นพิเศษ และมีนักคิดที่เด่น ๆ อยู่ 2 ท่าน คือ H. Innis และ L. McLuhan (ดูรายละเอียดในเอกสารเรื่องทฤษฎี)

ในงานวิจัยของสมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ ที่ศึกษาความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างโครงสร้างทางสังคมและทัศนคติของคนไทยกับแบบแผนการรับ การใช้และผลกระทบของอินเทอร์เน็ต ได้นำเอากรอบแนวคิดของสำนัก Toronto มาทดสอบว่าในกรณีของสังคมไทยจะเป็นไปตามคำอธิบายของทฤษฎีดังกล่าวหรือไม่ เพราะเหตุใด

(2.1.2) กลุ่มที่สนใจ Relation of Production ได้แก่กลุ่มที่สนใจเรื่องความสัมพันธ์ในการผลิต เช่น ใครเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการสื่อสาร มีการจัดแบ่งผลประโยชน์กันอย่างไร มีการใช้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไปอย่างไร เป็นต้น

(2.2) กลุ่มสำนัก Frankfurt เป็นกลุ่มที่ลดความสนใจการวิเคราะห์ด้านเศรษฐกิจการเมืองลงไปบ้าง เนื่องจากพบว่าปัจจัยดังกล่าวไม่อาจจะอธิบายได้ในกรณีของประเทศเยอรมัน ช่วงนาซีเรืองอำนาจ และหันมาให้ความสนใจกับปัจจัยด้านจิตวิทยา สถาบันสังคม (เช่น ครอบครัว สื่อมวลชน) มิติด้านสุนทรียะและความเป็นมนุษย์

(2.3) กลุ่ม Hegemonic Theory มีแนวทางพื้นฐานคล้ายคลึงกับกลุ่มสำนัก Frankfurt คือปฏิเสธเรื่องปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดการกระทำของมนุษย์ เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวไม่อาจอธิบายได้ในกรณีของประเทศอิตาลี ซึ่งมีอิทธิพลด้านศาสนาและวัฒนธรรมอันแข็งแกร่ง A. Gramsci ผู้บุกเบิกทฤษฎีได้เสนอให้เคลื่อนย้ายความสนใจจากการวิเคราะห์โครงสร้างของสังคมมาสู่การปฏิบัติการและเจตน์เจานางของมนุษย์ โดยเฉพาะปฏิบัติ

นอกเหนือจาก R. Williams แล้ว นักคิดในรุ่นต่อมาของสำนักนี้ยังได้พัฒนา ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาออกไปอีกหลายแนวทาง เช่น

(3.1) ทฤษฎีของ Bandrillard Bandrillard สนใจวิเคราะห์แบบแผนการ บริโภคในสังคมปัจจุบันโดยได้นำเอาแนวคิดของทฤษฎี Postmodern ที่เน้นมิติเชิงสัญลักษณ์ (Sign) ของสินค้าในสังคมปัจจุบันมาจัดเป็นแบบแผนตรรกะของการบริโภค (Logic of Consumption) ซึ่งวินา ได้ นำเอาหลักการดังกล่าวของ Bandrillard มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เนื้อหา ของนิยายสารผู้หญิงไทย

(3.2) สำนัก British Cultural Studies ได้แก่อำเภอกลุ่มนักทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา ในอังกฤษที่มีการรวมตัวอยู่ที่มหาวิทยาลัย Birmingham (จึงมักถูกเรียกว่าสำนัก Birmingham) นักทฤษฎีกลุ่มนี้ได้ทำงานเรื่องสื่อมวลชนกับวัฒนธรรมของประชาชน (Popular Culture) เป็น อย่างมาก โดยได้ปรับเปลี่ยนทฤษฎีที่มีต่อสื่อมวลชนเสียใหม่ให้เป็นไปในทางบวกมากขึ้น (เมื่อ เทียบกับสำนัก Frankfurt ที่โจมตีสื่อมวลชนอย่างหนักเพราะเป็นเครื่องมือรับใช้ฮิตเลอร์) นอกจากนั้นก็ยังมองว่า ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ได้พยายามผนวกเอาสื่อมวลชนมาใช้ในวัฒนธรรม ของประชาชนได้ในรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลาย

นักคิดที่โดดเด่นในสำนักนี้ ท่านแรกคือ S. Hall ที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศูนย์ ศึกษาที่ Birmingham เป็นคนแรก Hall ได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบทั้งหมดของการ สื่อสารตั้งแต่ S - M - C - R ใหม่ทั้งหมด โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับกระบวนการใส่/ถอด รหัสของสื่อสมัยใหม่ เช่น โทรทัศน์ (Encoding - Decoding System) (ดูรายละเอียดในเอกสาร ทฤษฎี)

อารยา ถาวรวันชัย ได้นำเอาแนวคิดเรื่องกระบวนการใส่ - ถอดรหัสของสื่อ โทรทัศน์ของ Hall มาใช้ในการวิเคราะห์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏ ในสื่อมวลชน” โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่า ในกระบวนการใส่รหัสของสื่อโทรทัศน์ ซึ่งมีผู้รับสาร เป็นมวลชนที่มีจำนวนมาก ในกรณีปกติผู้ใส่รหัสโทรทัศน์ก็จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับกระบวนการ ใส่รหัสในทุกขั้นตอนอยู่แล้วเพื่อควบคุมการสื่อความหมายตั้งแต่ต้นทางให้เป็นความหมาย เดียวกันไปจนถึงปลายทาง และยังในกรณีพิเศษ เช่น การสร้างความหมายใหม่ ๆ ที่เบี่ยงเบนไป จากระบบความหมายปกติของผู้รับสาร (เอาผู้ร้ายมาสร้างเป็นวีรบุรุษ) กระบวนการควบคุมการ ใส่ความหมายก็ยังคงเชื่อมโยงรัดกุมและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อมิให้ความหมายนั้นแตก แฉวออกไปได้

(4.8) แนวทางด้านนิเทศศาสตร์ในการศึกษา

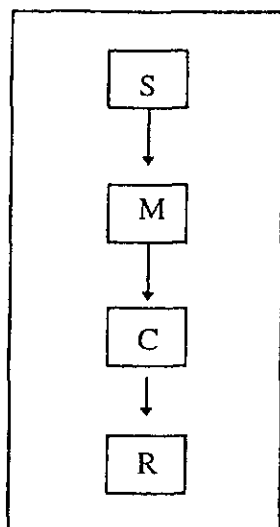
แนวทางศึกษา ผู้ศึกษา	ผู้ส่งสาร	เนื้อหา	ช่องทางสื่อ/ ประเภทรายการ	ผู้รับสาร
อารยา	/	/	/	/
พัสนัย			/	/
วรินทร์า	/	/		
นิภาพรรณ		/	/	/
สมคิด				/

จากตารางนี้ จะเห็นว่างานวิจัยส่วนใหญ่จะสนใจศึกษาผู้รับสารอย่างมาก อันเป็นไปตามแนวคิดของสำนักวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ที่ค่อนข้างให้ความสำคัญกับการศึกษาผู้รับสาร และนอกจากนั้นมีการให้ความสำคัญมากขึ้นกับธรรมชาติของสื่อ (Media) ซึ่งอาจจะรวมอยู่กับแนวคิดเรื่อง ช่องทาง (Channel) และประเภทรายการ (Format) เช่น งานของพัสนัย ที่สนใจ “หนังสือพิมพ์ที่มีความสำคัญและความสัมพันธ์กับชนชั้นกลางเป็นพิเศษกว่าสื่ออื่น ๆ ในประเด็นทางการเมือง” หรือการแยกรูปแบบรายการสุขภาพออกเป็น 2 แบบคือ รูปแบบรายการความรู้และรูปแบบรายการโฆษณาในงานของนิภาพรรณ เป็นต้น

(4.4) ระดับของการศึกษา

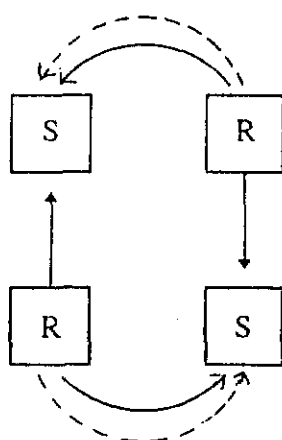
โดยทั่วไปงานศึกษาด้านสื่อสารมวลชนจะแยกออกเป็น 2 ระดับ คือ

(ก) ศึกษาอยู่ระดับวงใน ได้แก่การศึกษายู่ภายในองค์ประกอบการสื่อสารทั้ง 4 องค์ประกอบ คือ S - M - C - R สำหรับในโครงการนี้ งานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษ” ของอารยา จะให้น้ำหนักอยู่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง S - M - C - R ในเรื่องของการเข้า-ถอดรหัสเป็นสำคัญ

ภาพที่ 1 : Transmission
Model

ส่วนอีกนิยามหนึ่งเห็นว่า การสื่อสารนั้นเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนความหมายซึ่งกันและกันระหว่างผู้รับและผู้ส่ง ซึ่งจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนบทบาทกันอยู่ตลอดเวลา (Shared meaning) คำนิยามนี้เรียกว่า Ritualistic Model (โดยเทียบเคียงกับการทำพิธีกรรมในสังคมโบราณ) สำหรับความหมายนี้ ฐานะของผู้ส่งและผู้รับจะเสมอภาคกัน

ภาพที่ 2 : Ritualistic
Model

จากคำนิยามทั้งสอง ในกรณีของการสื่อสารมวลชนนั้น จะต้องสังกัดคำนิยามแรกอย่างยากที่หลีกเลี่ยงได้ เพราะเป็นกระบวนการสื่อสารแบบทางเดียว นอกจากนั้นยังมีข้อเท็จจริงเพิ่มเติมที่ว่า “กลุ่มผู้ส่งสาร” นั้น เป็นเพียงกลุ่มคนกลุ่มน้อยที่ได้รับการฝึกฝนเรื่องการส่งสาร - การใส่รหัสเป็นอย่างดี ส่วนผู้รับสารนั้นก็คือ คนกลุ่มใหญ่ที่ไม่เคยได้รับการฝึกฝนเรื่องการสื่อสารมวลชนเลย (ผู้รับสาร ไม่เคยต้องเรียนเรื่องการอ่านหนังสือพิมพ์ การฟังวิทยุ โทรทัศน์) ด้วยเหตุนี้ S. Hall จึงสรุปว่า รูปแบบการสื่อสารมวลชนนั้น ก็เป็นรูปแบบหนึ่งของการครอบงำ (Domination) ที่คนกลุ่มน้อยกระทำต่อคนกลุ่มใหญ่ งานวิจัยของอารยาได้พบว่า กระบวนการควบคุมให้การสื่อความหมายเป็นไปตามความตั้งใจของผู้ส่งสารนั้น มิใช่จะผ่านเพียงเรื่อง “เนื้อหา” เท่านั้น หากทว่ายังผ่านการทำงานของ “รูปแบบ” (Format) ของสื่อภาพและเสียง

การนำข้อยกเว้นแต่มีใช้แบบแผนทั่วไปของการบริโภคสื่อ สื่อทั้งหลายนั้นจึงมิใช่สื่อที่ “มวชน” กลุ่มไหน ๆ จะเข้ามาใช้และบริโภคได้อย่างปราศจากเงื่อนไข

(iv) การทบทวนสถานะของ “สื่อมวชน” ให้กว้างขวางกว่าการเป็นเพียง “เครื่องมือถ่ายทอดข่าวสาร” เท่านั้น งานวิจัยเรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางฯ” ของพิสนัย ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในสายตาของชนชั้นกลางบางกลุ่ม หนังสือพิมพ์มิใช่เป็นสื่อที่ใช้ติดตามข่าวสารเท่านั้น หากทว่าหนังสือพิมพ์ยังเป็นเครื่องมือการต่อสู้ทางอุดมการณ์ชั้นหนึ่งที่ผู้ใช้จะต้องพลิกใช้อย่างระมัดระวังไม่ว่าจะอยู่ในฐานะผู้รับสารหรือผู้ใช้สารก็ตาม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางการเมืองของตน

หรืองานของ สมคิด เรื่อง “อินเทอร์เน็ต” ก็ให้ข้อพิสูจน์ว่า เราไม่อาจจะพิจารณาอินเทอร์เน็ตในฐานะ “เครือข่ายการสื่อสาร” ชนิดหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากการก่อกำเนิด ความเจริญ (หรือไม่เจริญ) เติบโตของอินเทอร์เน็ต และอาจรวมถึงการเสื่อมสลายของอินเทอร์เน็ตนั้นได้เกี่ยวพันโยงใยอยู่กับโครงสร้างสังคมไทยและทัศนคติของคนไทยในมิติต่าง ๆ อย่างไม่อาจจะแยกขาดจากกันได้

(v) การทบทวนเรื่องการทำหน้าที่ของสื่อมวชน สำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้วิจารณ์ทฤษฎีสื่อมวชนกระแสหลักที่กล่าวถึงการทำหน้าที่ของสื่อมวชนว่า น่าจะผิดพลาดตั้งแต่แนวคิดที่มีต่อ “สังคม” แล้ว (ดูรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้น) นอกจากนั้น การกำหนดหน้าที่ของสื่อมวชนก็ยังมีมุมมองมาจากคนกลุ่มเดียว เช่น นักวิชาการ และเป็นการพิจารณาอย่างอุดมคติ (หน้าที่ที่ควรจะเป็น) แต่ในความเป็นจริง พื้นที่ของสื่อมวชนนับเป็นเวทีประลองกำลังที่คนกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจะเข้าไปช่วงชิงการกำหนดหน้าที่ต่าง ๆ ให้การที่จะพิสูจน์ว่าลำดับชั้นอำนาจแห่งการกำหนดหน้าที่นั้นเป็นอย่างไร ต้องพิสูจน์ด้วยผลงานที่ออกมา ดังเช่น งานศึกษาเรื่อง “มติการบริโภคฯ” ของวรินทร์า ได้ทำการพิสูจน์ในกรณีของนิตยสารสตรี

นอกจากนั้น การพิจารณาหน้าที่ของสื่อมวชนนั้น ยังจำเป็นต้องพิจารณาสถานะที่เป็นจริงของสังคมในแต่ละช่วงขณะเป็นสำคัญ ดังที่วรินทร์าได้ตั้งคำถามว่า เมื่อสังคมไทยเรากำลังเป็นสังคมแห่งการบริโภคแล้ว นิตยสารจะถูกมอบหมายหน้าที่อะไรภายใต้สังคมลักษณะเช่นนี้

เชิงอรรถ

1. Baran S.J. & Davis D.K. (1995)
Mass Communication Theory, Wadsworth Publishing, California.
2. McQuail D., (1987)
Mass Communication Theory (2nd ed.) Sage Publication, London.
3. อ้างจาก Axel Honneth, "Critical Theory" in Gidden A. & Torner J. (eds.)
(1987) , Social Theory Today, Polity Press , London.
4. Rogers E.M., "The Empirical and the Critical Schools of Communication
Research" in Communication Yearbook S, pp. 125 - 144.

รายงานสรุปประเด็นข้อคิดเห็นจาก
งานสัมมนาโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์
ณ ห้องประชุมเทียม โชควัฒนา คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันที่ 13 พฤศจิกายน 2540

หลังจากที่นิสิตปริญญาโทคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 5 ท่าน ได้จัดทำวิทยานิพนธ์ที่ได้ทุนสนับสนุนจาก สกว. (กุมภาพันธ์ 2540 - กรกฎาคม 2540) ในโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ ผู้รับผิดชอบโครงการได้จัดให้มีการเสนอผลงานวิจัยต่อที่ประชุมวิชาการตามข้อตกลงที่ได้จัดทำไว้กับสกว. พร้อมทั้งมีผู้ให้ความคิดเห็นต่องานวิทยานิพนธ์ดังกล่าว (ตามรายละเอียดของโครงการสัมมนาที่ได้แนบมา)

บัดนี้ งานสัมมนาดังกล่าวได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ 2 ประการ ที่ได้ตั้งไว้ กล่าวคือ นิสิตทั้ง 5 ท่านได้นำเสนอสรุปสาระสำคัญของงานวิจัยที่ได้ศึกษา หลังจากนั้น ได้มีผู้เชี่ยวชาญในแต่ละหัวข้อการวิจัยได้แสดงความคิดเห็นต่องานวิจัยทั้งในเรื่องงานวิจัย ผลการวิจัย ข้อเด่น และข้อด้อยของการวิจัย ประโยชน์ของงานวิจัย รวมทั้งข้อเสนอแนะ พร้อมกันนั้นได้มีผู้เข้าร่วมสัมมนาแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม

สำหรับผู้เข้าร่วมงานสัมมนาครั้งนี้มีประมาณ 100 ท่าน (ข้อมูลจากเอกสารลงทะเบียน) ประกอบด้วย

- คณาจารย์และนิสิตระดับปริญญาโทและตรี จากมหาวิทยาลัยที่มีการจัดสอนวิชาสาขาสื่อมวลชนและสังคมศาสตร์ทั่วไปประมาณ 9 แห่ง
- บุคลากรที่เป็นสื่อมวลชนที่เป็นหนังสือพิมพ์ประมาณ 10 ฉบับ จากโทรทัศน์ 3 ช่อง
- บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจ

ผู้รับผิดชอบโครงการได้จัดทำเอกสารฉบับสมบูรณ์ (ประกอบด้วยบทความทฤษฎี และสรุปรายงานผลการวิจัยจำนวน 11 บทความ) จำนวน 50 เล่ม เพื่อจัดส่งให้แก่นักวิชาการที่มีความสนใจเรื่องสื่อมวลชน และทฤษฎีวิพากษ์ และได้จัดทำเอกสารประกอบการสัมมนา ที่ประกอบด้วยสรุปรายงานผลการวิจัยจำนวน 6 บทความ) จำนวน 100 ชุด แจกแก่ผู้เข้าร่วมสัมมนา

สรุปประเด็นสำคัญ ๆ จากการสัมมนา

(1) วิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน”

ผู้เสนอ : รตท. หญิง อารยา ถาวรวันชัย (นิสิตในโครงการ)
 ผู้วิจารณ์ : อ. สุภาพร โพธิ์แก้ว

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (อารยา) ได้กล่าวถึงทฤษฎีหลัก ๆ ที่นำมาใช้ในการวิจัย คือ ทฤษฎีเรื่องภาพลักษณ์ในส่วน of ทฤษฎีวิพากษ์นั้นได้นำเอาทฤษฎี Cultural Studies ของ S. Hall ที่เป็นเรื่องการเข้ารหัสและถอดรหัสในสื่อมวลชน (Encoding & Decoding Study)

ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่าการเปลี่ยนท่าทีของสื่อมวลชน เช่น โทษทัณฑ์และนิตยสารในการนำเสนอบุคคลที่เคยกระทำความผิดเช่น หนู เชิญยิ้ม และ สุรียัน คักดีโรสง มานำเสนอในลักษณะของ “วีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจ” นั้น สื่อมวลชนสามารถใส่รหัสจนกระทั่งผู้รับสารสามารถถอดรหัสได้ความหมายตามที่ผู้ส่งสารต้องการ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังคงยืนยันตามคำอธิบายของ S. Hall ว่า การที่ผู้รับสารถอดรหัสได้ดังนั้น มิใช่เพราะผู้รับสารมีลักษณะ Passive หากแต่เป็นเพราะปัจจัยอื่น ๆ ประกอบกัน เช่น ความเชี่ยวชาญของผู้ส่งสาร ความชอบธรรมและกระบวนการทำงานของโทรทัศน์รวมทั้งโครงสร้างค่านิยมที่เป็น “การให้อภัยโหด” ของสังคมไทย

ดังนั้นเพื่อตรวจสอบทฤษฎีของ S. Hall ในเรื่องความแตกต่างในหมู่ผู้รับสารว่าจะมีผลต่อความแตกต่างในการตีความหมาย ผู้วิจัยก็พบว่าแม้ว่า ผู้รับสารทั้ง 4 กลุ่มคือ นักเรียน ครู ผู้คุม นักโทษ และพระภิกษุ จะเห็นด้วยกับการเสนอภาพลักษณ์ของสื่อมวลชน แต่ทว่าก็ยังมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันระหว่างผู้รับสารทั้ง 4 กลุ่ม เช่น ความเชื่อใจในการกลับใจในระหว่างกลุ่มผู้คุม นักโทษ กลุ่มพระภิกษุ

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (อ.สุภาพร โพธิ์แก้ว)

- (i) ผู้วิจารณ์ตั้งข้อสังเกตว่า งานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์” ของอารยานี้สามารถให้ภาพรวมของกระบวนการสื่อสารได้ เพราะศึกษาอย่างครบวงจรตั้งแต่ผู้ส่งสาร - เนื้อหาสาร - ช่องทาง - ผู้รับสาร
- (ii) จากทฤษฎีเรื่อง “ภาพลักษณ์” ที่กล่าวว่าสื่อมวลชนมีความสามารถทำให้ “From Hero to Celebrity” นั้น ผู้วิจารณ์ตั้งคำถามว่า ในขณะที่ในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น มี “ปริมาณผู้ร้ายกลับใจ” จำนวนมากมาย แต่เกณฑ์ที่สื่อมวลชนใช้เลือก “ผู้ร้ายกลับใจ” บางคนไป พอกภาพลักษณ์ ให้กลายเป็นวีรบุรุษนั้นน่าจะต้องเป็น “ผู้ร้ายกลับใจที่มีชื่อเสียง” ด้วยเป็นเกณฑ์สำคัญ

เพื่อตรวจสอบคำถามดังกล่าว ในการศึกษาครั้งต่อไป อาจจะขยายกรณีศึกษาออกไปถึงกรณีของ “ผู้ร้ายกลับใจที่กำลังสร้างชื่อเสียง” (ยังไม่ใช่ที่รู้จักมากนัก) เพื่อดูว่าสื่อมวลชนมีวิธีการเข้าห้อย่างไร แตกต่างไปจากกรณีที่ได้วิจัยมาหรือไม่

- (iii) แม้ว่าผู้วิจัยจะได้ศึกษา Sender / Message / Receiver อย่างค่อนข้างละเอียด แต่การวิจัยครั้งนี้ยังไม่ค่อยแยกแยะความแตกต่างระหว่าง Channel หรือ Media กล่าวคือไม่ได้แยกแยะว่ารหัสที่ใช้หรือโทรทัศน์แตกต่างจากรหัสที่ใช้ในสื่อวิทยุหรือไม่วิทยุ ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรจะวิเคราะห์แง่มุมนี้ด้วย
- (iv) ในเรื่องระดับของการเข้ารหัสสามารถแบ่งได้เป็นระดับต่าง ๆ อย่างน้อยตามระดับ (ตามแบบจำลองของ J. Fiske) คือ ระดับความเป็นจริง (Reality) ระดับภาพตัวแทน (Representation) และระดับอุดมการณ์ (Ideology) ในงานวิจัยของอารยา ได้ให้ความสนใจกับการเข้ารหัสระดับการสร้างภาพตัวแทนอย่างมาก ทั้ง Technical Code หรือ Narrative Code แต่ทว่าไม่ค่อยตอกย้ำถึงการเข้ารหัสระดับอุดมการณ์เท่าใดนัก เช่น การตอกย้ำอุดมการณ์ว่า ทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ค่านิยมการให้อภัย ฯลฯ ในงานวิจัยขั้นต่อไป การเจาะลงระดับให้มากขึ้น
- (v) ผู้วิจารณ์ตั้งคำถามว่า ในการศึกษาผู้รับสารนั้น มีปัญหาการวิจัย ในขณะที่ผู้รับสารสามารถยอมรับ “ผู้ร้ายกลับใจ (ที่มีชื่อเสียง)” ในจอโทรทัศน์ได้ แต่ผู้รับสารจะสามารถยอมรับ “ผู้ร้ายกลับใจ(ที่ไม่มีชื่อเสียง)” แต่อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง ช่าง ๆ บ้านของเราเองได้หรือไม่ คำตอบว่า “ไม่ / ไม่ได้” จะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของผลกระทบ (Impact) ที่สื่อมวลชนมีต่อผู้รับสารและเหตุผลเบื้องหลังการตอบรับนั้นคืออะไร นี่น่าจะเป็นประเด็นปัญหาการวิจัยที่สามารถจำศึกษาได้อีกต่อไป

(2) วิทยานิพนธ์เรื่อง “มิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง”

ผู้เสนอ : วรินทรา ไกยรวงศ์
ผู้วิจารณ์ : รศ.ดร. กนกศักดิ์ แก้วเทพ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (วรินทรา) ได้ตั้งคำถามหลัก ๆ กับเรื่องบทบาทหน้าที่ของนิตยสารกับสังคมปัจจุบันที่กำลังอยู่ในยุคสังคมบริโภคว่า ภายใต้เงื่อนไขสังคมดังกล่าว นิตยสารได้ถูกมอบหมายให้ทำหน้าที่บทบาทอะไรบ้าง และบทบาทที่ผู้วิจัยสนใจมากที่สุดคือ เรื่องการสร้างแบบแผนการบริโภคให้แก่ผู้คนในสังคม

Aniellanol.

ผู้วิจัยได้อาศัยทฤษฎีเรื่องสังคมบริโภคของ R. Williams และการวิเคราะห์ตรรกวิทยาของการบริโภคของ J. Baudóillard นักทฤษฎีวิพากษ์สาย Post-Modernism มาวิเคราะห์นิตยสาร 3 เล่ม คือ ดิฉัน แพรวสุตสัปดาห์ และขวัญเรือน ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่า หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของนิตยสารในปัจจุบัน คือการวางแผนการบริโภคให้แก่ผู้อ่านแต่ละกลุ่ม และภายใต้สังคมที่ขั้นตอนการผลิตแบบมวลชน (Mass Production) นั้น ทำให้สินค้าทุกชนิดออกมามีหน้าตาเหมือนกัน แต่ในขั้นตอนการบริโภค ผู้บริโภคจะเกิดความรู้สึกแตกต่างเนื่องจากผู้บริโภคไม่ได้บริโภคตัวสินค้า (เช่น กระเป๋าใบหนึ่ง) หากแต่ได้บริโภคสัญลักษณ์เป็นหลัก (ยี่ห้อของสินค้า) แบบแผนการบริโภคดีงกล่าวช่วยให้สังคมบริโภคดำรงอยู่ต่อไปได้โดยมีสื่อมวลชน เช่นนิตยสารเป็นกลไกสำคัญ

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ)

- (i) ผู้วิจารณ์เห็นประโยชน์ของการนำทฤษฎีวิพากษ์มาใช้ในงานวิจัยอย่างมาก ทั้งนี้เพราะจุดอ่อนของทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ มักจะมีแต่การแสดงความคิดเห็นถกเถียงอภิปรายแต่ไม่ค่อยมีการนำมาพิสูจน์ด้วยการเก็บหลักฐานข้อมูล การนำเอาทฤษฎีมาใช้ซึ่งแม้ต้องอาศัยความกล้าหาญและความตั้งใจของผู้วิจัย แต่ก็ช่วยให้เห็นมิติที่ไม่เคยถูกมองมาก่อนได้
- (ii) สำหรับงานวิจัยของวรินทรานั้น แม้จะเลือกนิตยสาร 3 ฉบับ โดยมีเกณฑ์ที่แน่ชัด (เป็นตัวแทนของกลุ่มผู้อ่านคนละกลุ่ม) แต่ส่วนที่ผู้วิจัยมองข้ามไปก็คือบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่นิตยสารแต่ละเล่มถือกำเนิดขึ้นมา ซึ่งจะช่วยให้อธิบายหน้าตาและหน้าที่รวมทั้งกลุ่มผู้อ่านได้ เช่น แพรวสุตฯ เกิดในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ เกิดคนรุ่นใหม่ที่มีกำลังซื้อ เป็นต้น
- (iii) ในการวิเคราะห์เนื้อหาที่อยู่ในโฆษณาของนิตยสาร ผู้วิจัยยังไม่ได้เจาะลึกลงไปในประเภทของสินค้าที่โฆษณา ซึ่งจะทำให้ทราบถึงความต้องการและความคาดหวังของกลุ่มผู้อ่าน ซึ่งอาจจะทำเป็นหัวข้อเฉพาะต่อไปสำหรับคอลัมน์โฆษณาอย่างเดี่ยว โดยเฉพาะผู้วิจารณ์สนใจกลุ่มผู้บริโภคที่ยังไม่ได้ทำงาน ยังหารายได้ไม่ได้ด้วยตนเอง หากแต่มีศักยภาพในการขอเงินคนอื่นมาซื้อสินค้า
- (iv) ในเรื่องการตีความ ควรจะวิเคราะห์ภาพของนิตยสารทั้ง 3 เล่มที่ได้จากการวิจัยโดยโยงเข้ากับกระแสอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์โดยทั่วไป เช่น นิตยสารทั้ง 3 เล่มมีลักษณะทวนกระแสเนื่องจากการเพิ่มหน้า เพิ่มราคา ในขณะที่สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ธุรกิจ กำลังล้มหายตายจากไป การวิเคราะห์เชื่อมโยงดังกล่าวกจะทำให้เข้าใจเอกลักษณ์ของนิตยสารที่เลือกมาศึกษาให้ดีขึ้น
- (v) จากข้อค้นพบที่ว่า แบบแผนการบริโภคนั้นมีอยู่ 2 แบบ คือ การเลียนแบบการบริโภค (Imitation) และการสร้างและแสวงหาความแตกต่าง (Distinction) ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่าแบบแผนที่สองกำลังเป็นแบบแผนหลัก เช่น การโอ้อวดการบริโภค ควรมีการศึกษาเจาะลึกต่อไปในประเด็นดังกล่าว

(vi) การวิจัยนี้ช่วยให้บทเรียนแก่วิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ว่า การศึกษาเรื่องการบริโภคนั้น ไม่อาจจะทำได้ด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์ เช่น มูลค่าใช้สอย ราคาการแลกเปลี่ยนเท่านั้น หากแต่จะต้องใช้มุมมองของสาขาวิชาอื่น ๆ เช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา มานุษยวิทยา ฯลฯ เข้ามาช่วยในการศึกษาด้วย

(vii) การสำรวจปี ค.ศ. 1995 พบว่า มีนิตยสารสตรีถึง 32 ฉบับ ดังนั้นน่าจะมีการขยายตัวอย่างของการศึกษาให้กว้างออกไป เพื่อหาข้อสรุปว่า ผลการวิจัยครั้งนี้จะมีข้อเหมือนหรือข้อแตกต่างหรือสามารถสรุปรวม (Generalize) ได้มากน้อยเพียงใด

(3) วิทยานิพนธ์เรื่อง “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์”

ผู้เสนอ : นิภาพรณ สุขศิริ
ผู้วิจารณ์ : ผศ.ดร. ชนิษฐ์ วัชรโรทัย

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (นิภาพรณ) เริ่มต้นด้วยการขยายคำนิยามของคำว่า “สุขภาพ” ให้กว้างขวางออกไปว่า มิใช่เป็นเพียงเรื่องสาธารณสุขเท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องของ เศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพตั้งแต่ขั้นตอนของการเกิดโรค การรับรู้ภาวะเจ็บป่วย และการรักษาบริการ นอกจากนั้นจากแง่มุมด้านนิเทศศาสตร์ ข่าวด้านสุขภาพเป็นปัจจัยสำคัญด้านหนึ่งในการกำหนดภาวะสุขภาพที่ดี

โดยอาศัยทฤษฎีของนักสาธารณสุขแนววิพากษ์ เช่น L. Wallack ที่ตั้งคำถามกับหน้าที่ที่แท้จริงของโทรทัศน์ต่อสุขภาพของบุคคล ผู้วิจัยพบผลของการวิจัยว่าองค์กรผู้ผลิตทั้งที่เป็นรัฐและเอกชนต่างผลิตรายการสุขภาพทางโทรทัศน์คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ในรายการแบบมีชนชั้น ยังเป็นรายการของชนชั้นสูงมากกว่าชนชั้นล่าง นอกจากนั้นรูปแบบของรายการ (แบบมีความรู้ / แบบโฆษณา) จะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อแนวคิดการแพทย์แบบองค์รวมและแยกส่วน

ผลการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวกับผู้รับสารนั้น ผลการวิจัยสอดคล้องกับทฤษฎีของ Morley ที่ว่า ผู้รับสารจากแต่ละชนชั้นได้นำเอาประสบการณ์จริงในชีวิตมาเลือกรับสารจากโทรทัศน์ คนจนเลือกรับสารที่เน้นการรักษาตัวเองด้วยการซื้อยา ในขณะที่คนรวยเลือกรับคำแนะนำให้ไปหาแพทย์

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (ผศ.ดร. ชนิษฐ์ วัชรโรทัย)

(i) ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่างานวิจัยเรื่องนี้มีประโยชน์อย่างมาก เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่ออกแบบการศึกษาอย่างครบวงจร ทั้งวัดเนื้อหาและวัดด้วยว่าผู้รับสารรับรู้อย่างไร และได้ขยายแนวคิดด้านสุขภาพออกไปอย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งนำเอาตัวแปรที่สำคัญ ๆ เช่น

ชนชั้นมาใช้ ดังนั้นผลจากการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการให้ข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติได้ทันที ผู้วิจารณ์เห็นว่าเป็นงานที่บุกเบิกและสร้างสรรค์มาก

(ii) อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนของงานวิจัยชิ้นนี้ ก็คือ ปัญหาในการวัดและการใช้เกณฑ์วัด เช่น การนับจำนวนของรูปแบบรายการความรู้และโฆษณาอย่างละเท่าๆ กัน ทั้งๆ ที่ความถี่ในการเผยแพร่ของรูปแบบโฆษณามีมากกว่า หรือการใช้เกณฑ์แบ่งประเภทของโรคโดยใช้เกณฑ์ของกระทรวงสาธารณสุขในปีพ.ศ. 2533 แต่ปัจจุบันสภาวะการณที่เป็นจริงได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เช่น โรคความดันมิได้เป็นโรคของคนรวยแล้ว เพราะคนจนก็เป็นโรคนี้น่าขึ้น

(iii) สำหรับในอนาคต ผู้วิจารณ์เสนอว่า การวิจัยในลักษณะนี้คือการติดตามผล (Monitor) บรรดารายการสุขภาพทางโทรทัศน์ว่าได้ทำหน้าที่ให้ความรู้ทางการแพทย์ว่าได้ทำอย่างถูกต้องทางและเป็นประโยชน์ต่อคนทุกชนชั้น โดยเฉพาะคนที่มีโอกาสน้อยในสังคมหรือไม่ ดังนั้นจึงควรมีการขยายขอบเขตของการศึกษาให้กว้างขวางออกไป (เช่น ช่วงเวลาของรายการ Sampling เนื้อหารายการ) และผู้วิจารณ์ได้เสนอให้ใช้เกณฑ์การแบ่งประเภทเนื้อหาให้ทันสมัยสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวทางสาธารณสุข เช่น ใช้องค์ประกอบ 14 ประการของการสาธารณสุขมูลฐานมาแทน เป็นต้น

(4) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน”

ผู้เสนอ : พัสณีย์ นุตาลัย
ผู้วิจารณ์ : อ. กฤษณ์ ทองเลิศ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารการสัมมนา)

ผู้วิจัย (พัสณีย์) ได้อาศัยแนวคิดของ A. Gramsci ที่เป็นการต่อสู้ทางด้านอุดมการณ์ในชีวิตประจำวันโดยเฉพาะปริณทลของวัฒนธรรม เพื่อมาเจาะว่า ชนชั้นกลางของไทยที่เริ่มมีอำนาจพลังทางการเมืองในประชาสังคม (Civil Society) ได้เข้ามามีส่วนในการเมืองผ่านสื่อมวลชน (รูปแบบสำคัญของวัฒนธรรม) อย่างไร

ผลการวิจัยได้ยืนยันทฤษฎีของ Gramsci ที่ว่า ส่วนเสี้ยวหนึ่งของชนชั้นกลางที่เป็นกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นกลุ่มที่เอาใจจริงเอาใจที่สุดในการใช้สื่อหนังสือพิมพ์เพื่อ “เล่นการเมือง” ในรูปแบบการสื่อสารแบบต่าง ๆ ที่ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่ามียู่ 4 รูปแบบ คือ เป็นผู้รับสารอย่างเดียว ผู้รับสาร + ผู้รับสารในระบบการสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้รับสาร + ผู้ส่งสารในสื่อมวลชน และผู้รับสาร + ผู้ส่งสารในระบบเครือข่าย โดยที่กลุ่มตัวอย่างชนชั้นกลางเหล่านี้มีคุณสมบัติที่สำคัญคือ มีจิตสำนึกทางการเมืองอย่างสูง และมีความสามารถในการใช้สื่อมวลชนเป็นเวทีการต่อสู้ทางอุดมการณ์และความคิดของตนเองตามที่ Gramsci ได้กล่าวไว้

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (อ.กฤษณ์ ทองเลิศ)

- (i) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตกับกลุ่มตัวอย่าง เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แต่ใช้กลุ่มตัวอย่างเพียง 18 ท่าน ทำให้มีปัญหว่า จะสามารถสรุปรวม (Generalize) ได้ไหมว่า ทั้ง 18 ท่าน (ซึ่งค่อนข้างเป็นชนชั้นกลางที่มีความตื่นตัวทางการเมือง และมีความเข้าใจในเรื่องการใช้สื่อมวลชน) เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางทั่วไป เพื่อตอบคำถามดังกล่าว ผู้วิจารณ์ได้เสนอให้มีการนำเอาตัวแปรต่าง ๆ ที่พบจากการวิจัยครั้งนี้ไปขยายการออกแบบการศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงปริมาณต่อไป
- (ii) และเพื่อขยายขอบเขตของการศึกษาออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบ “การเล่นการเมืองผ่านสื่อมวลชน” ระหว่างชนชั้นล่างกับชนชั้นกลาง (และอาจรวมชนชั้นสูงด้วย) เพื่อเติมภาพการต่อสู้ทางความคิดและอุดมการณ์ระหว่างคนหลายกลุ่มในสังคมไทยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
- (iii) ในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัย ดังที่ผู้วิจัยพบปัญหาว่าในการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างคนเดียวกันหลาย ๆ ครั้ง จะพบว่า คำตอบในแต่ละครั้งที่ตรงกัน โดยที่ผู้วิจัยได้แก้ปัญหาด้วยการใช้คำตอบครั้งแรก ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่า ไม่ควรปล่อยให้ปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านเลยไป แต่ควรจะต้องตั้งข้อสังเกตว่า เพราะเหตุใดจึงมีการเปลี่ยนแปลงคำตอบดังกล่าว และผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า วิธีการสัมภาษณ์นั้นจะมีขีดจำกัดในตัวเองอยู่เสมอถึงปัญหาที่กล่าวมา ดังนั้น จำเป็นต้องใช้การอุปบริบทมาประกอบด้วย หรือต้องใช้การวิเคราะห์เนื้อหาามาประกอบด้วย เป็นต้น
- (iv) ผู้วิจารณ์มีความเห็นโดยทั่วไปต่อผลการวิจัยครั้งนี้ว่า งานวิจัยครั้งนี้ได้แสดงว่า “การใช้สื่อมวลชน” นั้น นอกจากจะมีเป้าหมายหลาย ๆ ประการตามที่ทฤษฎีสื่อมวลชนได้ระบุเอาไว้แล้ว ในกรณีของงานวิจัยชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นว่า การใช้สื่อมวลชนเป็นรูปแบบของการต่อสู้ที่ใช้ในการจัดการกับความขัดแย้งในสังคมอย่างสันติวิธี

(5) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาความคิดเห็นเรื่องปัจจัยด้านโครงสร้างสังคมและทัศนคติของคนไทยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการอินเทอร์เน็ต”

ผู้เสนอ : สมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ
 ผู้วิจารณ์ : คุณพงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารการสัมมนา)

เมื่อมองปรากฏการณ์โดยผิวเผิน ดูเหมือนทุกคนจะยอมรับความสำคัญของคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต แต่ผู้วิจัยซึ่งได้อาศัยแนวคิดของสำนัก Technology Determinism เป็นแนวทางได้ตั้งคำถาม

ถามว่า นี่เป็นความต้องการที่แท้จริงหรือ และโครงสร้างสังคมไทยและทัศนคติของคนไทยเป็นเงื่อนไขในทางบวกหรือลบต่อการเติบโตของอินเทอร์เน็ต การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีตัวนี้จะก่อให้เกิดผลกระทบอะไรบ้างต่อสังคม

ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะกลุ่มผู้ใช้อินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างของการวิจัยนี้ยังมีลักษณะกระจุกตัวมาก เช่น เป็นผู้ที่มีการศึกษาสูง มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพฯ และรูปแบบการใช้ก็เป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพมากนัก ลักษณะดังกล่าวจะยังคงเป็นแนวโน้มต่อไปในอนาคต ส่วนเรื่องผลกระทบนั้น ความคิดเห็นของกลุ่มผู้ใช้และผู้เชี่ยวชาญอินเทอร์เน็ตเห็นว่า สื่อตัวใหม่จะมีผลกระทบต่อด้านเศรษฐกิจมากที่สุด และมีผลต่อการเมืองน้อยที่สุด

ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ว่า เพราะเหตุใดสังคมไทยจึงมีลักษณะการพึ่งพิงเทคโนโลยีอย่างมาก และเหตุใดการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ จึงเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพพร้อมกับได้นำเสนอข้อเสนอแนะบางประการ เช่น การกระจายเทคโนโลยี และการปรับปรุงระบบการฝึกอบรมการใช้เทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (พงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์)

- (i) ผู้วิจารณ์ได้เสนอว่า ในการพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการรับและการใช้อินเทอร์เน็ตนั้น ผู้วิจัยน่าจะขยายปัจจัยต่าง ๆ ที่มาจากสภาพการณ์ที่เป็นจริงของสังคมไทย เช่น

- เรื่องโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งสังคมไทยถูกจำกัดด้วยระบบผลประโยชน์
- เรื่องโครงสร้างทางการเมือง เช่น ความไม่ต่อเนื่องของรัฐบาล
- เรื่องเป้าหมายของสังคมในการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ชัดเจน
- เรื่องระบบการเรียนการสอนเทคโนโลยีใหม่ ๆ ทั้งเรื่องคอมพิวเตอร์ และเรื่องภาษา ซึ่งจะสร้างผลกระทบต่อไป คือ การเป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรม

- (ii) ในการตอบคำถามว่า การเกิดอินเทอร์เน็ตนั้นสอดคล้องหรือตอบสนองความต้องการของสังคมหรือเปล่า ควรแยกแยะให้ละเอียดมากขึ้นว่า ส่วนที่ตอบสนองได้ทั้งหมดคืออะไร ที่ตอบสนองได้บางส่วนคืออะไร และส่วนที่ตอบสนองไม่ได้คืออะไร

- (iii) ผู้วิจารณ์ได้เสนอแนะให้ศึกษาปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ของการใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทย เช่น Internet Cafe เมื่อทำความเข้าใจถึงสถานภาพและการใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทยในอีก Approach หนึ่ง

สรุปข้อคิดเห็นและข้อวิจารณ์โดยทั่วไปจากที่ประชุม

(1) ข้อคิดเห็นโดยทั่วไป

- (1.1) การเชื่อมโยงจาก Micro สู่ Macro ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้แสดงความคิดเห็นว่า งานวิจัยทั้ง 5 เรื่องเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ทางสื่อสารมวลชนซึ่งเป็นระบบย่อย / สถาบันหนึ่งในสังคม ทำอย่างไรจะเชื่อมโยงปรากฏการณ์ดังกล่าวเข้ากับโครงสร้างด้าน เศรษฐกิจ-สังคม ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการทำ Abstraction เช่น นิตยสารแบบทุน การ บริโภคแบบทุน และสื่อมวลชนได้ทำให้เรื่องดังกล่าวกลายเป็นปกติธรรมดาได้อย่างไร อันมีนัยยะว่า สื่อได้เล่นบทบาทเป็นผู้ช่วยธำรงรักษาระบบที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบันอย่างไร

ในอีกด้านหนึ่ง จำเป็นต้องมองพื้นที่ในอีกด้านหนึ่งว่า ชีดจำกัดของกลไก / สถาบันนี้มีอยู่ใน เนื้อหาแบบไหน คนกลุ่มใด เช่น พื้นที่และการใช้สื่อของชาวนาเป็นอย่างไร ซึ่งควรที่จะ ศึกษาขยายออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาภาพในลักษณะของ Macro นั้น นอก จากจะมองให้กว้างในแง่ Space แล้ว ควรมองขยายออกไปในมิติของ Time คือการศึกษา ในเชิงประวัติศาสตร์ด้วย

- (1.2) การทบทวนทฤษฎีวิพากษ์ คุณวิริยะ สว่างโชติ (นักวิจัยอิสระ) เสนอว่า เนื่องจากกลุ่ม ทฤษฎีวิพากษ์ในเรื่องสื่อมีความหลากหลายมาก เช่น Critical Theory (บางกลุ่ม) จะ วิพากษ์สื่อเป็นหลัก แต่ Cultural Studies จะวิพากษ์ / ศึกษาผู้รับสารเป็นหลัก หลาย ทฤษฎีให้ความหมายคำว่า Mass Culture และ Popular Culture แตกต่างกัน การศึกษา Encoding / Decoding ในแต่ละทฤษฎีแตกต่างกันอย่างมาก เพราะฉะนั้น ควรที่จะมีการ ถกเถียงทางทฤษฎีเสียก่อนที่จะมาถึงขั้นนำมาใช้ในงานวิจัยทั้ง 5 ชิ้น เพราะแต่ละแนว ทางของทฤษฎีจะมากำหนดวิธีการวิจัยด้วย

- (1.3) แนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" คุณพีระ ลีวลม (มหิตล) เสนอว่า เนื่องจากงานวิจัยทุกชิ้นใช้ แนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" เป็นหลักเพราะเป็นหัวใจของทฤษฎีวิพากษ์ แต่ผู้วิจารณ์มีความ เห็นว่า แนวคิดนี้น่าจะเป็น "กับดักของ Marx" เพราะ Marx ได้สร้างขึ้นมาเพื่อจะให้มีการ ต่อสู้กันโดยใช้กลยุทธ์ "การถือเอาถือเรา" แต่ปัจจุบันแนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" ได้หลุดออก ไปจากปรากฏการณ์ทางสังคมและความคิดของตนแล้ว ดังนั้น การที่สำนักทฤษฎี วิพากษ์นำมาใช้อีก จึงควรพิจารณาว่าเหมาะสมหรือไม่

(2) ข้อคิดเห็นต่องานวิจัยของอารยา

- (2.1) ในงานวิจัยเรื่อง "ภาพลักษณ์" นั้น ทำไมจึงให้ความสนใจแก่ผู้รับสาร แต่กลับไม่เน้นที่ ประเภท / ตัวสื่อ (Channel) ซึ่งมีความสำคัญแต่กลับเป็นจุดอ่อนของการศึกษาด้าน นิเทศศาสตร์ (ตรงกับข้อเสนอของ อ.สุภาพร ผู้วิจารณ์บทความ) ในประเด็นดังกล่าว

อารยา (ผู้วิจัย) ได้ตอบว่า ในงานวิจัยของตนไม่ได้เป็นการศึกษาเน้นเรื่องสื่อเป็นพิเศษ แต่ทว่าในงานวิจัยโดยทั่วไปของคณะนิเทศศาสตร์จะมีการศึกษาเรื่อง Channel อยู่ไม่น้อย

(2.2) เนื่องจากผู้วิจัยศึกษากรณีผู้ร่ายกลัใจซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียง (Celebrity) แต่ถ้าศึกษากรณีของผู้ร่าย - วีรบุรุษธรรมดาที่ไม่มีชื่อเสียงมาก่อน เช่น สุชาติ (ผู้หลอกลวงเป็นร่างทรงแล้วมาเล่าเบื้องหลัง) จะพบว่า สาธารณะมีปฏิกิริยาตอบรับที่แตกต่างกันมาก จึงควรมีการศึกษาขยายมาในกรณีนี้ รวมทั้งประเด็นที่สร้างตัวมาเป็นวีรบุรุษ เช่น ด้านศาสนา เพื่อที่จะได้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนในการสร้างภาพลักษณ์บุคคลสำคัญ ๆ ของสังคม

(3) ข้อคิดเห็นต่องานของพัสนัย

(3.1) รูปแบบการสื่อสาร คุณธรรค์ ลิ้มปัทมปาณี (ไทยรัฐ) เสนอว่า รูปแบบการสื่อสารทางการเมืองของชนชั้นกลางที่ศึกษานั้น ยังขาดรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญมาก คือ รูปแบบการสื่อสารกลับมาทางโทรศัพท์ ซึ่งเป็นเวทีทางการเมืองที่ถูกใช้มากและมีประสิทธิภาพอย่างรวดเร็ว รวมทั้งได้ผลอย่างยิ่งในการควบคุมทิศทางของหนังสือพิมพ์

(3.2) แนวคิดเรื่อง "ชนชั้นกลาง" อ.ณรงค์ เพชรประเสริฐ (จุฬาฯ) แสดงทัศนะว่า เรื่อง "ชนชั้นกลาง" เป็นเรื่องที่ซับซ้อนและสับสน เช่นเดียวกับเรื่อง "ชนชั้น" ที่อาจจะจัดว่ามีหรือไม่ก็ตามแต่คำนิยามของแต่ละทฤษฎี ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อไป ควรจะจำแนกแยกแยะประเภทย่อยของชนชั้นกลางให้ละเอียดกว่านี้ เช่น พวก White Collar พวก Upper-new middle class พวก Old-middle class เป็นต้น เพราะในแต่ละกลุ่มย่อย มีความแตกต่างกัน

(3.3) การแก้ไขจุดอ่อนของวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ อ.ณรงค์ เพชรประเสริฐ เสนอว่า การวิจัยของพัสนัยที่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพนั้น อาจจะมีข้อเด่นเรื่องการเข้าใจข้อมูลอย่างลุ่มลึก แต่ก็ยังมีข้ออ่อนในเรื่องการสรุปรวม ดังนั้นจึงควรเสริมด้วยการสำรวจแบบเล็ก ๆ (Minisurvey) ประกอบด้วยเสมอ

(4) ข้อคิดเห็นต่องานของนิภาพรรณ คุณวิริยา สว่างโชติ เห็นว่า งานวิจัยเรื่องนิภาพรรณซึ่งใช้แนวคิดเรื่องหน้าที่ของสื่อมวลชน (รายการสุขภาพทางโทรทัศน์) กับคนในแต่ละชนชั้นนั้น นำมาสู่ข้อสรุปอะไรกันแน่ ระหว่างคำตอบที่ว่า "สื่อมวลชนรับใช้คนแต่ละชนชั้นไม่เท่ากัน" กับ "สื่อมวลชนทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมทางสุขภาพของคนแต่ละชนชั้นให้เหมือนเดิม"

(5) ข้อคิดเห็นต่องานของสมคิด

(5.1) ผลกระทบของอินเทอร์เน็ตต่อสังคมไทย คุณพีระ ลีวลม (มหิดล) มีข้อวิจารณ์ต่อข้อสรุปของงานวิจัยเรื่องผลกระทบของอินเทอร์เน็ตที่ผู้วิจัย (สมคิด) เห็นว่าไม่ค่อยจะมีผลกระทบนั้น ผู้วิจารณ์กลับมีความเห็นว่า สื่ออินเทอร์เน็ตจะเข้ามาเชื่อมรอยโหว่ทางอารยธรรมที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ในสังคมดั้งเดิม สื่อพื้นบ้านได้ทำหน้าที่สร้างความเป็นชุมชน ซึ่งมาสูญสลายไปในยุคของสื่อมวลชน แต่ในยุคของอินเทอร์เน็ต จะเป็นการย้อนกลับมาสร้างชุมชนแบบใหม่ด้วยความเจริญทางเทคโนโลยี เช่น กลุ่มผู้ที่มีความสนใจร่วมกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็น “นวัตกรรมใหม่เพื่อสร้างของเก่า” เช่นเดียวกับข้อวิจารณ์ของคุณธิติมา รุญเจริญ (จุฬาฯ) มีความเห็นว่า อินเทอร์เน็ตเป็นทางเลือกใหม่ของคนในสังคมที่ให้มากกว่าการสื่อสารแบบเดิม ๆ ที่มีข้อจำกัดมากมาย ดังนั้น คนน่าจะมีความสุขและมีเสรีภาพมากขึ้นที่ได้ใช้อินเทอร์เน็ต

รายละเอียดของผู้วิจารณ์งานวิจัย

(1) อ.สุภาพร โพธิ์แก้ว

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากมหาวิทยาลัย Macquarie ออสเตรเลีย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของเหตุการณ์พฤษภาทมิฬในโทรทัศน์ออสเตรเลีย”

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(2) รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ

จบปริญญาเอกด้านเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยปารีส ประเทศฝรั่งเศส เป็นอาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจุบัน กำลังบุกเบิกงานสอนและงานวิจัยเรื่อง Economic of Information และแบบแผนการบริโภค

(3) ผศ.ดร.ชนิษฐ์ วัชรทัย

จบปริญญาเอกด้านสาธารณสุข ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล และเป็นนักวิจัยในโครงการเรื่องสาธารณสุขมูลฐานในปี 2000 ของ WHO

(4) อ.กฤษณ์ ทองเลิศ

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ การสื่อสารทางการเมืองในสื่อมวลชน”

ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยคณบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

(5) คุณพงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ระบบการสื่อสารข้อมูลผ่านระบบ BBS ในประเทศไทย”

ปัจจุบันเป็นเจ้าหน้าที่ตำแหน่ง senior researcher ของบริษัท Show-Ads

รายงานแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ที่จะดำเนินการต่อไป

แนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ในอนาคต

การวางแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์เกิดมาจากการสรุปผลการทำงานร่วมกับนิสิตทั้ง 5 ท่าน ที่ได้รับทุนสนับสนุนของ สกว. ในปี 2540 นี้ โดยทั้งผู้รับผิดชอบโครงการ (ดร.กาญจนา แก้วเทพ) และนิสิตผู้เข้าร่วมโครงการมีความเห็นว่า ควรจะได้มีการจัดทำโครงการนี้ต่อไปในอนาคต เนื่องจากประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้ คือ

(ก) ตัวนิสิตผู้ทำวิทยานิพนธ์เอง ได้รับการฝึกฝนให้รู้จักการมีความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ อันเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งสำหรับการเป็นนักสื่อสารมวลชน

(ข) ได้มีการนำเสนอสำนักคิดที่หลากหลายมากขึ้นในการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์

อย่างไรก็ตาม เพื่อปรับปรุงการจัดทำโครงการนี้ให้ดียิ่งขึ้นในอนาคต ทางโครงการจะดำเนินการดังนี้

(1) การบ่มเพาะทางทฤษฎี

นิสิตผู้เข้าร่วมโครงการมีความเห็นว่า แม้ว่าโครงการนี้จะมีข้อดีตรงที่เปิดโอกาสให้นิสิตได้ฝึกฝนทฤษฎี และมีการนำเอาทฤษฎีมาใช้ในการวิจัยอย่างจริงจัง แต่ข้อจำกัดก็คือ นิสิตยังไม่มี ความแตกฉานในทฤษฎี เนื่องจากไม่มีการเรียน Critical Theory ในหลักสูตร ชาติดาราพื้นฐาน (โดยเฉพาะ ภาษาไทย) ที่จะช่วยย่อเวลาในการทำความเข้าใจ ทำให้นิสิตต้องทำงาน 2 อย่างไปพร้อม ๆ กัน คือ ทั้งพยายามทำความเข้าใจทฤษฎี และนำเอามาใช้

ดังนั้น แนวทางในอนาคต จะต้องขยายเวลาในช่วงการบ่มเพาะทางทฤษฎีให้มากขึ้น (ใน ครั้งที่ผ่านมาได้มีการทำกลุ่มศึกษาเรื่องทฤษฎีวิพากษ์จำนวน 9 ครั้ง แต่ก็ยังไม่เพียงพอ) อาจารย์ที่ปรึกษาจะต้องแนะนำให้นิสิตลงทะเลเบียนเรียนวิชา Individual Study ประมาณ 2-3 หน่วยกิต เพิ่มเติมเป็นพิเศษ ก่อนจะลงมือทำวิทยานิพนธ์

ในส่วนของอาจารย์ที่ปรึกษา จะต้องพยายามผลิตเอกสารสรุป Critical Theory (ซึ่งยังมีอยู่น้อยมากแทบนับชิ้นได้) ออกมาช่วยนิสิตบ้าง ซึ่งผลจากการทำโครงการครั้งที่ 1 นี้ ข้อกำหนดของ สกว. ที่ให้มีการเขียนเอกสารสรุปผลการวิจัยก็เป็นเงื่อนไขที่ดียิ่งยิ่งสำหรับการผลิตงานเขียนที่จำเป็นต้องใช้เป็นประโยชน์

(2) การกำหนดขอบเขตของทฤษฎี

ในโครงการปี 2540 นี้ ผู้รับผิดชอบโครงการฯ ได้เปิดกว้างให้มีการเลือกทฤษฎีย่อย ๆ ในกลุ่ม Critical Theories อย่างอิสระ โดยถือเอาหัวข้องานของนิสิตเป็นเกณฑ์ และเปิดให้นิสิตเลือกหัวข้อที่สนใจได้อย่างเสรี วิธีการแบบนี้แม้จะมีข้อดีตรงที่มีขอบเขตกว้างขวาง แต่ก็มีความเสี่ยงที่ลงลึกไม่ได้ ดังนั้นสำหรับแนวทางในอนาคต ทางโครงการจะกำหนดขอบเขตของทฤษฎีย่อยของกลุ่ม Critical Theories ให้แน่นอน

หลังจากที่ได้สำรวจดูทฤษฎีย่อยทั้งหมดแล้ว ผู้รับผิดชอบโครงการฯ มีความสนใจในกลุ่ม Critical Cultural Studies ของสำนัก Birmingham เป็นพิเศษ เนื่องจาก

- สำนักนี้มีแนวทางที่ให้ความสนใจความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของประชาชน และสื่อมวลชนเป็นพิเศษ
- สำนักนี้มีทัศนะในทางที่เป็นบวกมากขึ้นต่อสื่อมวลชน ดังนั้น นอกจากจะวิพากษ์วิจารณ์แล้ว ยังมีข้อเสนอแนะสำหรับสื่อมวลชนอีกด้วย
- มีนักคิดรุ่นใหม่ ๆ ที่ผลิตงานวิจัยออกมาอย่างมากมายที่สามารถจะนำมาศึกษาเพื่อใช้เป็นแนวทางได้

หากมีการระบุขอบเขตว่า ทางโครงการจะให้ความสนใจศึกษาเฉพาะแนวคิดของสำนัก Birmingham แนวทางการวิจัยของสำนักนี้จะเน้นวิธีการวิจัยแบบวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ควบคู่กับการศึกษาผู้รับสาร (Audience Analysis) ที่เป็นแนวทางการวิจัยที่ยังมีไม่มากนักในวงการนิเทศศาสตร์ของไทย นี่ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างองค์ความรู้ในวงวิชาการ และความเข้าใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับสารกับตัวสารในภาคปฏิบัติของวงวิชาชีพ

(3) การกำหนดหัวข้อการวิจัย

ในการทำวิจัยที่ผ่านมาได้ให้นิสิตเลือกหัวข้อการวิจัยอย่างเป็นอิสระ (ส่วนใหญ่นิสิตตามภูมิหลังของการศึกษา และการทำงาน และความสนใจของตนเองเป็นหลัก) วิธีการเช่นนี้ทำให้นิสิตมีบริเวณของความสนใจร่วมกันอยู่น้อย เพราะต่างคนต่างทำกันไปคนละเรื่อง ในอนาคต หากเป็นไปได้ทางโครงการฯ จะเป็นฝ่ายกำหนดหัวข้อ / ประเด็นที่จะศึกษา (Area of Study) ให้แคบเข้า โดยอาจจะเลือกจากประเด็นปัจจุบันที่กำลังอยู่ในความสนใจ (Current Issues) ซึ่งจะทำให้ง่ายต่อการเก็บข้อมูล หรืออาจจะศึกษาต่อยอดไปจากหัวข้อวิจัยทั้ง 5 ข้อที่ได้ทำมาแล้ว อย่างไรก็ตาม แนวทางการกำหนดหัวข้อนี้ก็ควรพิจารณาด้วยระดับความสามารถของนิสิตที่จะมาเข้าโครงการด้วย

(4) การผสมผสานวิธีการวิจัย

บทเรียนจากการทำโครงการรุ่นที่ 1 พบว่า การวิจัยด้วย Critical Theories ควรจะใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพผสมผสานกัน ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนนิสิตที่เข้าโครงการให้เชี่ยวชาญที่จะใช้เครื่องมือวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ

(5) การคัดเลือกกรรมการวิทยานิพนธ์

ข้อเสนอแนะประการหนึ่งจากการสัมมนาเสนอผลงานวิจัยโครงการทฤษฎีสำนักกวีพากษ์ที่น่าจะพยายามนำมาปรับปรุงก็คือ ในการศึกษาเรื่องของสื่อมวลชนนั้น จะต้องให้เชื่อมโยงกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ-สังคม (Micro-Macro Link) และทางโครงการ พบว่า บทบาทของคณะกรรมการคณบดีวิทยานิพนธ์จะช่วยได้มาก เช่น เมื่อนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์มาอ่านงานวิจัยเรื่อง "มิติการบริโภคในสื่อ" จะมองเห็นภาพระดับมหภาค ดังนั้น การคัดเลือกคณะกรรมการคณบดีวิทยานิพนธ์ จะต้องมีการมีมุมมองที่หลากหลาย และคำนึงถึงเรื่อง Micro-Macro Link ให้มากขึ้น

(6) การวางแผนการทำงาน และการจัดสรรเวลา

จากบทเรียนที่ผ่านมา พบว่า การทำงานวิจัยที่ใช้ Critical Theories นั้น จะมี 3 ช่วงเวลา คือ ขั้นการเตรียมความคิดทางทฤษฎี ขั้นการเก็บข้อมูล และขั้นการวิเคราะห์-อภิปรายผล ใน 3 ช่วงเวลานี้ การวิจัยแบบ Empirical มักจะจัดสรรเวลาให้กับการเก็บข้อมูลมากกว่าอีก 2 ขั้นตอน แต่การวิจัยแบบ Critical จะต้องจัดสรรเวลาทั้ง 3 ขั้นตอนให้ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะในขั้นตอนการวิเคราะห์-อภิปรายผล

เพื่อให้แนวทางทั้ง 6 ประการนี้เป็นไปได้ในอนาคต ผู้รับผิดชอบโครงการฯ จะเริ่มประกาศรายละเอียดของโครงการให้นิสิตปริญญาโท ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ ที่กำลังเรียนอยู่ชั้นปี 1 เทอมต้น เข้ามาร่วมโครงการ ในขั้นตอนของการเตรียมตั้งแต่เดือน ม.ค. 2541 โดยน่าจะมีตารางเวลา การทำงานคร่าว ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับตารางเรียนของนิสิตดังนี้

ม.ค. - มี.ค. 41	:	แสวงหาผู้สนใจเข้าร่วมโครงการ
ม.ค. - มี.ย. 41	:	นิสิตเตรียมตัวอ่านทฤษฎี และสำรวจหัวข้อ
มี.ย. - ส.ค. 41	:	นิสิตเขียน Proposal พร้อมลงทะเบียนเรียน Individual Study
ก.ย. 41 - ธ.ค. 41	:	เก็บข้อมูลการวิจัย
ม.ค. 42 - พ.ค. 42	:	วิเคราะห์ และเขียนงานวิจัย
(ขยายระยะเวลาทำงานออกไปเป็นประมาณ 1 ปี 6 เดือน)		

รายงานสรุปประเด็นข้อคิดเห็นจาก
งานสัมมนาโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์
ณ ห้องประชุมเทียม โชควัฒนา คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันที่ 13 พฤศจิกายน 2540

หลังจากที่นิสิตปริญญาโทคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 5 ท่าน ได้จัดทำวิทยานิพนธ์ที่ได้ทุนสนับสนุนจาก สกว. (กุมภาพันธ์ 2540 - กรกฎาคม 2540) ในโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ ผู้รับผิดชอบโครงการได้จัดให้มีการเสนอผลงานวิจัยต่อที่ประชุมวิชาการตามข้อตกลงที่ได้จัดทำไว้กับสกว. พร้อมทั้งมีผู้ให้ความคิดเห็นต่องานวิทยานิพนธ์ดังกล่าว (ตามรายละเอียดของโครงการสัมมนาที่ได้แนบมา)

บัดนี้ งานสัมมนาดังกล่าวได้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ 2 ประการ ที่ได้ตั้งไว้ กล่าวคือ นิสิตทั้ง 5 ท่านได้นำเสนอสรุปสาระสำคัญของงานวิจัยที่ได้ศึกษา หลังจากนั้น ได้มีผู้เชี่ยวชาญในแต่ละหัวข้อการวิจัยได้แสดงความคิดเห็นต่องานวิจัยทั้งในเรื่องงานวิจัย ผลการวิจัย ข้อเด่น และข้อด้อยของการวิจัย ประโยชน์ของงานวิจัย รวมทั้งข้อเสนอแนะ พร้อมกันนั้นได้มีผู้เข้าร่วมสัมมนาแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม

สำหรับผู้เข้าร่วมงานสัมมนาครั้งนี้มีประมาณ 100 ท่าน (ข้อมูลจากเอกสารลงทะเบียน) ประกอบด้วย

- คณาจารย์และนิสิตระดับปริญญาโทและตรี จากมหาวิทยาลัยที่มีการจัดสอนวิชาสาขาสื่อมวลชนและสังคมศาสตร์ทั่วไปประมาณ 9 แห่ง
- บุคลากรที่เป็นสื่อมวลชนที่เป็นหนังสือพิมพ์ประมาณ 10 ฉบับ จากโทรทัศน์ 3 ช่อง
- บุคคลทั่วไปที่มีความสนใจ

ผู้รับผิดชอบโครงการได้จัดทำเอกสารฉบับสมบูรณ์ (ประกอบด้วยบทความทฤษฎี และสรุปรายงานผลการวิจัยจำนวน 11 บทความ) จำนวน 50 เล่ม เพื่อจัดส่งให้นักวิชาการที่มีความสนใจเรื่องสื่อมวลชน และทฤษฎีวิพากษ์ และได้จัดทำเอกสารประกอบการสัมมนา ที่ประกอบด้วยสรุปรายงานผลการวิจัยจำนวน 6 บทความ) จำนวน 100 ชุด แจกแก่ผู้เข้าร่วมสัมมนา

สรุปประเด็นสำคัญ ๆ จากการสัมมนา

(1) วิทยานิพนธ์เรื่อง "ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน"

ผู้เสนอ : รตท. หญิง อารยา ถาวรวันชัย (นิสิตในโครงการ)
ผู้วิจารณ์ : อ. สุภาพร โพธิ์แก้ว

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (อารยา) ได้กล่าวถึงทฤษฎีหลัก ๆ ที่นำมาใช้ในการวิจัย คือ ทฤษฎีเรื่องภาพลักษณ์ในส่วนของทฤษฎีวิพากษ์นั้นได้นำเอาทฤษฎี Cultural Studies ของ S. Hall ที่เป็นเรื่องการเข้ารหัสและถอดรหัสในสื่อมวลชน (Encoding & Decoding Study)

ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่าการเปลี่ยนท่าทีของสื่อมวลชน เช่น โทรทัศน์และนิตยสารในการนำเสนอบุคคลที่เคยกระทำความผิดเช่น หนู เชิญยิ้ม และ สุริยัน ตักดีโรสง มานำเสนอในลักษณะของ "วีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจ" นั้น สื่อมวลชนสามารถใส่รหัสจนกระทั่งผู้รับสารสามารถถอดรหัสได้ความหมายตามที่ผู้ส่งสารต้องการ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังคงยืนยันตามคำอธิบายของ S. Hall ว่า การที่ผู้รับสารถอดรหัสได้ดังนั้น มิใช่เพราะผู้รับสารมีลักษณะ Passive หากแต่เป็นเพราะปัจจัยอื่น ๆ ประกอบกัน เช่น ความเชี่ยวชาญของผู้ส่งสาร ความชอบธรรมและกระบวนการทำงานของโทรทัศน์ รวมทั้งโครงสร้างค่านิยมที่เป็น "การให้อภัยโหด" ของสังคมไทย

ดังนั้นเพื่อตรวจสอบทฤษฎีของ S. Hall ในเรื่องความแตกต่างในหมู่ผู้รับสารว่าจะมีผลต่อความแตกต่างในการตีความหมาย ผู้วิจัยก็พบว่าแม้ว่า ผู้รับสารทั้ง 4 กลุ่มคือ นักเรียน ครู ผู้คุม นักโทษ และพระภิกษุ จะเห็นด้วยกับการเสนอภาพลักษณ์ของสื่อมวลชน แต่ทว่าก็ยังมีความเห็นที่แตกต่างกันระหว่างผู้รับสารทั้ง 4 กลุ่ม เช่น ความเชื่อใจในการกลับใจในระหว่างกลุ่มผู้คุม นักโทษ กลุ่มพระภิกษุ

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (อ.สุภาพร โพธิ์แก้ว)

- (i) ผู้วิจารณ์ตั้งข้อสังเกตว่า งานวิจัยเรื่อง "ภาพลักษณ์" ของอารยานี้สามารถให้ภาพรวมของกระบวนการสื่อสารได้ เพราะศึกษาอย่างครบวงจรตั้งแต่ผู้ส่งสาร - เนื้อหาสาร - ช่องทาง - ผู้รับสาร
- (ii) จากทฤษฎีเรื่อง "ภาพลักษณ์" ที่กล่าวว่าสื่อมวลชนมีความสามารถทำให้ "From Hero to Celebrity" นั้น ผู้วิจารณ์ตั้งคำถามว่า ในขณะที่ในโลกแห่งความเป็นจริงนั้น มี "ปริมาณผู้ร้ายกลับใจ" จำนวนมากมาย แต่เกณฑ์ที่สื่อมวลชนใช้เลือก "ผู้ร้ายกลับใจ" บางคนไป **พอก**ภาพลักษณ์ให้กลายเป็นวีรบุรุษนั้นน่าจะต้องเป็น "ผู้ร้ายกลับใจที่มีชื่อเสียง" ด้วยเป็นเกณฑ์สำคัญ

เพื่อตรวจสอบคำถามดังกล่าว ในการศึกษาครั้งต่อไป อาจจะขยายกรณีศึกษาออกไปถึงกรณีของ “ผู้ร้ายกลับใจที่กำลังสร้างชื่อเสียง” (ยังไม่ใช่ที่รู้จักมากนัก) เพื่อดูว่าสื่อมวลชนมีวิธีการเข้าห้อย่างไร แตกต่างไปจากกรณีที่ได้วิจัยมาหรือไม่

- (iii) แม้ว่าผู้วิจัยจะได้ศึกษา Sender / Message / Receiver อย่างค่อนข้างละเอียด แต่การวิจัยครั้งนี้ยังไม่ค่อยแยกแยะความแตกต่างระหว่าง Channel หรือ Media กล่าวคือไม่ได้แยกแยะว่ารหัสที่ใช้หรือโทรทัศน์แตกต่างจากรหัสที่ใช้ในสื่อวิทยุหรือไม่ ในงานวิจัยครั้งต่อไป ควรจะวิเคราะห์แง่มุมนี้ด้วย
- (iv) ในเรื่องระดับของการเข้ารหัสสามารถแบ่งได้เป็นระดับต่าง ๆ อย่างน้อยตามระดับ (ตามแบบจำลองของ J. Fislee) คือ ระดับความเป็นจริง (Reality) ระดับภาพตัวแทน (Representation) และระดับอุดมการณ์ (Ideology) ในงานวิจัยของอารยา ได้ให้ความสนใจกับการเข้ารหัสระดับการสร้างภาพตัวแทนอย่างมาก ทั้ง Technical Code หรือ Narrative Code แต่ทว่าไม่ค่อยตอกย้ำถึงการเข้ารหัสระดับอุดมการณ์เท่าใดนัก เช่น การตอกย้ำอุดมการณ์ว่า ทำได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ค่านิยมการให้อภัย ฯลฯ ในงานวิจัยขั้นต่อไป การเจาะลงระดับให้มากขึ้น
- (v) ผู้วิจารณ์ตั้งคำถามว่า ในการศึกษาผู้รับสารนั้น มีปัญหาการวิจัย ในขณะที่ผู้รับสารสามารถยอมรับ “ผู้ร้ายกลับใจ (ที่มีชื่อเสียง)” ในจอโทรทัศน์ได้ แต่ผู้รับสารจะสามารถยอมรับ “ผู้ร้ายกลับใจ(ที่ไม่มีชื่อเสียง)” แต่อยู่ในโลกแห่งความเป็นจริง ข้าง ๆ บ้านของเราเองได้หรือไม่ คำตอบว่า “ไม่ / ไม่ได้” จะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของผลกระทบ (Impact) ที่สื่อมวลชนมีต่อผู้รับสารและเหตุผลเบื้องหลังการตอบรับนั้นคืออะไร นี่น่าจะเป็นประเด็นปัญหาการวิจัยที่สามารถจำศึกษาได้อีกต่อไป

(2) วิทยานิพนธ์เรื่อง “มิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง”

ผู้เสนอ : วรินทรา ไกยรวงศ์
ผู้วิจารณ์ : รศ.ดร. กนกศักดิ์ แก้วเทพ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (วรินทรา) ได้ตั้งคำถามหลัก ๆ กับเรื่องบทบาทหน้าที่ของนิตยสารกับสังคมปัจจุบันที่กำลังอยู่ในยุคสังคมนิโภคว่า ภายใต้เงื่อนไขสังคมดังกล่าว นิตยสารได้ถูกมอบหมายให้ทำหน้าที่บทบาทอะไรบ้าง และบทบาทที่ผู้วิจัยสนใจมากที่สุดคือ เรื่องการสร้างแบบแผนการบริโภคให้แก่ผู้คนในสังคม

Dr. J. Baudóillard

ผู้วิจัยได้อาศัยทฤษฎีเรื่องสังคมบริโภคของ R. Williams และการวิเคราะห์ตรรกวิทยาของการบริโภคของ J. Baudóillard นักทฤษฎีวิพากษ์สาย Post-Modernism มาวิเคราะห์นิตยสาร 3 เล่ม คือ ดิฉัน แพรวสุดสัปดาห์ และขวัญเรือน ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่า หน้าที่ที่สำคัญที่สุดของนิตยสารในปัจจุบัน คือการวางแผนการบริโภคให้แก่ผู้อ่านแต่ละกลุ่ม และภายใต้สังคมที่ขั้นตอนการผลิตแบบมวลชน (Mass Production) นั้น ทำให้สินค้าทุกชนิดออกมามีหน้าตาเหมือนกัน แต่ในขั้นตอนการบริโภค ผู้บริโภคจะเกิดความรู้สึกแตกต่างเนื่องจากผู้บริโภคไม่ได้บริโภคตัวสินค้า (เช่น กระเป๋าใบหนึ่ง) หากแต่ได้บริโภคสัญลักษณ์เป็นหลัก (ยี่ห้อของสินค้า) แบบแผนการบริโภคดีงกล่าวช่วยให้สังคมบริโภคดำรงอยู่ต่อไปได้โดยมีสื่อมวลชน เช่นนิตยสารเป็นกลไกสำคัญ

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ)

- (i) ผู้วิจารณ์เห็นประโยชน์ของการนำทฤษฎีวิพากษ์มาใช้ในงานวิจัยอย่างมาก ทั้งนี้เพราะจุดอ่อนของทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ มักจะมีแต่การแสดงความคิดเห็นถกเถียงอภิปรายแต่ไม่ค่อยมีการนำมาพิสูจน์ด้วยการเก็บหลักฐานข้อมูล การนำเอาทฤษฎีมาใช้ซึ่งแม้ต้องอาศัยความกล้าหาญและความตั้งใจของผู้วิจัย แต่ก็ช่วยให้เห็นมิติที่ไม่เคยถูกมองมาก่อนได้
- (ii) สำหรับงานวิจัยของวรินทร์นั้น แม้จะเลือกนิตยสาร 3 ฉบับ โดยมีเกณฑ์ที่แน่ชัด (เป็นตัวแทนของกลุ่มผู้อ่านคนละกลุ่ม) แต่ส่วนที่ผู้วิจัยมองข้ามไปก็คือบริบททางเศรษฐกิจและสังคมที่นิตยสารแต่ละเล่มถือกำเนิดขึ้นมา ซึ่งจะช่วยอธิบายหน้าตาและหน้าที่รวมทั้งกลุ่มผู้อ่านได้ เช่น แพรวสุดสัปดาห์ เกิดในยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ เกิดคนรุ่นใหม่ที่มีกำลังซื้อ เป็นต้น
- (iii) ในการวิเคราะห์เนื้อหาที่อยู่ในโฆษณาของนิตยสาร ผู้วิจัยยังไม่ได้เจาะลึกลงไปในประเภทของสินค้าที่โฆษณา ซึ่งจะทำให้ทราบถึงความต้องการและความคาดหวังของกลุ่มผู้อ่าน ซึ่งอาจจะทำเป็นหัวข้อเฉพาะต่อไปสำหรับคอลัมน์โฆษณาโดยเฉพาะ โดยเฉพาะผู้วิจารณ์สนใจกลุ่มผู้บริโภคที่ยังไม่ได้ทำงาน ยังหารายได้ไม่ได้ด้วยตนเอง หากแต่มีศักยภาพในการขอเงินคนอื่นมาซื้อสินค้า
- (iv) ในเรื่องการตีความ ควรจะวิเคราะห์ภาพของนิตยสารทั้ง 3 เล่มที่ได้จากการวิจัยโดยโยงเข้ากับกระแสอุตสาหกรรมสิ่งพิมพ์โดยทั่วไป เช่น นิตยสารทั้ง 3 เล่มมีลักษณะทวนกระแสเนื่องจากการเพิ่มหน้า เพิ่มราคา ในขณะที่สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์ธุรกิจ กำลังล้มหายตายจากไป การวิเคราะห์เชื่อมโยงดังกล่าวนี้อาจจะทำให้เข้าใจเอกลักษณ์ของนิตยสารที่เลือกมาศึกษาให้ดีขึ้น
- (v) จากข้อค้นพบที่ว่า แบบแผนการบริโภคนั้นมีอยู่ 2 แบบ คือ การเลียนแบบการบริโภค (Imitation) และการสร้างและแสวงหาความแตกต่าง (Distinction) ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่าแบบแผนที่สองกำลังเป็นแบบแผนหลัก เช่น การโอ้อวดการบริโภค ควรมีการศึกษาเจาะลึกต่อไปในประเด็นดังกล่าว

(vi) การวิจัยนี้ช่วยให้บทเรียนแก่วิชาการด้านเศรษฐศาสตร์ว่า การศึกษาเรื่องการบริโภคนั้น ไม่อาจจะทำได้ด้วยเกณฑ์ทางเศรษฐศาสตร์ เช่น มูลค่าใช้สอย ราคาการแลกเปลี่ยนเท่านั้น หากแต่จะต้องใช้มุมมองของสาขาวิชาอื่น ๆ เช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา มานุษยวิทยา ฯลฯ เข้ามาช่วยในการศึกษาด้วย

(vii) การสำรวจปี ค.ศ. 1995 พบว่า มีนิตยสารสตรีถึง 32 ฉบับ ดังนั้นน่าจะมีการขยายตัวอย่างของการศึกษาให้กว้างออกไป เพื่อหาข้อสรุปว่า ผลการวิจัยครั้งนี้จะมีข้อเหมือนหรือข้อแตกต่างหรือสามารถสรุปรวม (Generalize) ได้มากน้อยเพียงใด

(3) วิทยานิพนธ์เรื่อง “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์”

ผู้เสนอ : นิภาพรณ สุขศิริ
ผู้วิจารณ์ : ผศ.ดร. ชนิษฐ์ วัชรโรทัย

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารประกอบการสัมมนา)

ผู้วิจัย (นิภาพรณ) เริ่มต้นด้วยการขยายคำนิยามของคำว่า “สุขภาพ” ให้กว้างขวางออกไปว่า มิใช่เป็นเพียงเรื่องสาธารณสุขเท่านั้น หากแต่เป็นเรื่องของ เศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องสุขภาพตั้งแต่ขั้นตอนของการเกิดโรค การรับรู้ภาวะเจ็บป่วย และการรักษาบริการ นอกจากนั้นจากแง่มุมด้านนิเทศศาสตร์ ขาวสารมีบทบาทเป็นปัจจัยสำคัญด้านหนึ่งในการกำหนดภาวะสุขภาพที่ดี

โดยอาศัยทฤษฎีของนักสาธารณสุขแนววิพากษ์ เช่น L. Wallack ที่ตั้งคำถามกับหน้าที่ที่แท้จริงของโทรทัศน์ต่อสุขภาพของบุคคล ผู้วิจัยพบผลของการวิจัยว่าองค์กรผู้ผลิตทั้งที่เป็นรัฐและเอกชนต่างผลิตรายการสุขภาพทางโทรทัศน์คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ในรายการแบบมีชนชั้น ยังเป็นรายการของชนชั้นสูงมากกว่าชนชั้นล่าง นอกจากนั้นรูปแบบของรายการ (แบบมีความรู้ / แบบโฆษณา) จะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญต่อแนวคิดการแพทย์แบบองค์รวมและแยกส่วน

ผลการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวกับผู้รับสารนั้น ผลการวิจัยสอดคล้องกับทฤษฎีของ Morley ที่ว่า ผู้รับสารจากแต่ละชนชั้นได้นำเอาประสบการณ์จริงในชีวิตมาเลือกรับสารจากโทรทัศน์ คนจนเลือกรับสารที่เน้นการรักษาตัวเองด้วยการซื้อยา ในขณะที่คนรวยเลือกรับคำแนะนำให้ไปหาแพทย์

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (ผศ.ดร. ชนิษฐ์ วัชรโรทัย)

(i) ผู้วิจารณ์มีความเห็นว่างานวิจัยเรื่องนี้มีประโยชน์อย่างมาก เนื่องจากเป็นงานวิจัยที่ออกแบบการศึกษาอย่างครบวงจร ทั้งวัดเนื้อหาและวัดด้วยว่าผู้รับสารรับรู้อย่างไร และได้ขยายแนวคิดด้านสุขภาพออกไปอย่างกว้างขวาง พร้อมทั้งนำเอาตัวแปรที่สำคัญ ๆ เช่น

ชนชั้นมาใช้ ดังนั้นผลจากการวิจัยสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการให้ข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติได้ทันที ผู้วิจารณ์เห็นว่า เป็นงานที่บุกเบิกและสร้างสรรค์มาก

- (ii) อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนของงานวิจัยชิ้นนี้ ก็คือ ปัญหาในการวัดและการใช้เกณฑ์วัด เช่น การนับจำนวนของรูปแบบรายการความรู้และโฆษณาอย่างละเท่าๆ กัน ทั้งๆ ที่ความถี่ในการเผยแพร่ของรูปแบบโฆษณามีมากกว่า หรือการใช้เกณฑ์แบ่งประเภทของโรคโดยใช้เกณฑ์ของกระทรวงสาธารณสุขในปีพ.ศ. 2533 แต่ปัจจุบันสภาวะการณ์ที่เป็นจริงได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เช่น โรคความดันมิได้เป็นโรคของคนรวยแล้ว เพราะคนจนก็เป็นโรคนี้น่ามากขึ้น
- (iii) สำหรับในอนาคต ผู้วิจารณ์เสนอว่า การวิจัยในลักษณะนี้คือการติดตามผล (Monitor) บรรดารายการสุขภาพทางโทรทัศน์ว่าได้ทำหน้าที่ให้ความรู้ทางการแพทย์ว่าได้ทำอย่างถูกต้องทางและเป็นประโยชน์ต่อคนทุกชนชั้น โดยเฉพาะคนที่มีโอกาสน้อยในสังคมหรือไม่ ดังนั้นจึงควรมีการขยายขอบเขตของการศึกษาให้กว้างขวางออกไป (เช่น ช่วงเวลาของรายการ Sampling เนื้อหารายการ) และผู้วิจารณ์ได้เสนอให้ใช้เกณฑ์การแบ่งประเภทเนื้อหาให้ทันสมัยสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวทางสาธารณสุข เช่น ใช้ข้อบังคับ 14 ประการของการสาธารณสุขมูลฐานมาแทน เป็นต้น

(4) วิทยานิพนธ์เรื่อง "การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน"

ผู้เสนอ : พัทสนัย นุตาลัย
 ผู้วิจารณ์ : อ. กฤษณ์ ทองเลิศ

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารการสัมมนา)

ผู้วิจัย (พัสนัย) ได้อาศัยแนวคิดของ A. Gramsci ที่เป็นการต่อสู้ทางด้านอุดมการณ์ในชีวิตประจำวันโดยเฉพาะปริณทลของวัฒนธรรม เพื่อมาเจาะว่า ชนชั้นกลางของไทยที่เริ่มมีอำนาจพลังทางการเมืองในประชาสังคม (Civil Society) ได้เข้ามามีส่วนในการเมืองผ่านสื่อมวลชน (รูปแบบสำคัญของวัฒนธรรม) อย่างไร

ผลการวิจัยได้ยืนยันทฤษฎีของ Gramsci ที่ว่า ส่วนเสี้ยวหนึ่งของชนชั้นกลางที่เป็นกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นกลุ่มที่เอาใจจริงเอาใจที่สุดในการใช้สื่อหนังสือพิมพ์เพื่อ "เล่นการเมือง" ในรูปแบบการสื่อสารแบบต่าง ๆ ที่ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่ามียู่ 4 รูปแบบ คือ เป็นผู้รับสารอย่างเดียว ผู้รับสาร + ผู้รับสารในระบบการสื่อสารระหว่างบุคคล ผู้รับสาร + ผู้ส่งสารในสื่อมวลชน และผู้รับสาร + ผู้ส่งสารในระบบเครือข่าย โดยที่กลุ่มตัวอย่างชนชั้นกลางเหล่านี้มีคุณสมบัติที่สำคัญคือ มีจิตสำนึกทางการเมืองอย่างสูง และมีความสามารถในการใช้สื่อมวลชนเป็นเวทีการต่อสู้ทางอุดมการณ์และความคิดของตนตามที่ Gramsci ได้กล่าวไว้

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (อ.กฤษณ์ ทองเลิศ)

- (i) ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตกับกลุ่มตัวอย่าง เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ จึงใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แต่ใช้กลุ่มตัวอย่างเพียง 18 ท่าน ทำให้มีปัญหว่า จะสามารถสรุปรวม (Generalize) ได้ไหมว่า ทั้ง 18 ท่าน (ซึ่งค่อนข้างเป็นชนชั้นกลางที่มีความตื่นตัวทางการเมือง และมีความเข้าใจในเรื่องการใช้สื่อมวลชน) เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางทั่วไป เพื่อตอบคำถามดังกล่าว ผู้วิจารณ์ได้เสนอให้มีการนำเอาตัวแปรต่าง ๆ ที่พบจากการวิจัยครั้งนี้ไปขยายการออกแบบการศึกษาด้วยวิธีการวิจัยเชิงปริมาณต่อไป
- (ii) และเพื่อขยายขอบเขตของการศึกษาออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้น น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบ “การเล่นการเมืองผ่านสื่อมวลชน” ระหว่างชนชั้นล่างกับชนชั้นกลาง (และอาจรวมชนชั้นสูงด้วย) เพื่อเติมภาพการต่อสู้ทางความคิดและอุดมการณ์ระหว่างคนหลายกลุ่มในสังคมไทยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น
- (iii) ในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัย ดังที่ผู้วิจัยพบปัญหาว่าในการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างคนเดียวกันหลาย ๆ ครั้ง จะพบว่า คำตอบในแต่ละครั้งที่ตรงกัน โดยที่ผู้วิจัยได้แก้ปัญหาด้วยการใช้คำตอบครั้งแรก ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่า ไม่ควรปล่อยให้ปรากฏการณ์ดังกล่าวผ่านเลยไป แต่ควรจะต้องตั้งข้อสังเกตว่า เพราะเหตุใดจึงมีการเปลี่ยนแปลงคำตอบดังกล่าว และผู้วิจารณ์มีความเห็นว่า วิธีการสัมภาษณ์นั้นจะมีขีดจำกัดในตัวเองอยู่เสมอถึงปัญหาที่กล่าวมา ดังนั้น จำเป็นต้องใช้การอุปบริบทมาประกอบด้วย หรือต้องใช้การวิเคราะห์เนื้อหาประกอบด้วย เป็นต้น
- (iv) ผู้วิจารณ์มีความเห็นโดยทั่วไปต่อผลการวิจัยครั้งนี้ว่า งานวิจัยครั้งนี้ได้แสดงว่า “การใช้สื่อมวลชน” นั้น นอกจากจะมีเป้าหมายหลาย ๆ ประการตามที่ทฤษฎีสื่อมวลชนได้ระบุเอาไว้แล้ว ในกรณีของงานวิจัยชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นว่า การใช้สื่อมวลชนเป็นรูปแบบของการต่อสู้ที่ใช้ในการจัดการกับความขัดแย้งในสังคมอย่างสันติวิธี

(5) วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาความคิดเห็นเรื่องปัจจัยด้านโครงสร้างสังคมและทัศนคติของคนไทยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการอินเทอร์เน็ต”

ผู้เสนอ : สมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ

ผู้วิจารณ์ : คุณพงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์

สรุปผลการวิจัย (ดูในเอกสารการสัมมนา)

เมื่อมองปรากฏการณ์โดยผิวเผิน ดูเหมือนทุกคนจะยอมรับความสำคัญของคอมพิวเตอร์และอินเทอร์เน็ต แต่ผู้วิจัยซึ่งได้อาศัยแนวคิดของสำนัก Technology Determinism เป็นแนวทางได้ตั้งคำถาม

ถามว่า นี่เป็นความต้องการที่แท้จริงหรือ และโครงสร้างสังคมไทยและทัศนคติของคนไทยเป็นเงื่อนไขในทางบวกหรือลบต่อการเติบโตของอินเทอร์เน็ต การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีตัวนี้จะก่อให้เกิดผลกระทบอะไรบ้างต่อสังคม

ผลการวิจัยพบว่า ลักษณะกลุ่มผู้ใช้อินเทอร์เน็ตซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่างของการวิจัยนี้ยังมีลักษณะกระจุกตัวมาก เช่น เป็นผู้ที่มีการศึกษาสูง มีภูมิลำเนาอยู่ในกรุงเทพฯ และรูปแบบการใช้ก็เป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพมากนัก ลักษณะดังกล่าวจะยังคงเป็นแนวโน้มต่อไปในอนาคต ส่วนเรื่องผลกระทบนั้น ความคิดเห็นของกลุ่มผู้ใช้และผู้เชี่ยวชาญอินเทอร์เน็ตเห็นว่า สื่อตัวใหม่จะมีผลกระทบต่อด้านเศรษฐกิจมากที่สุด และมีผลต่อการเมืองน้อยที่สุด

ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ว่า เพราะเหตุใดสังคมไทยจึงมีลักษณะการพึ่งพิงเทคโนโลยีอย่างมาก และเหตุใดการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ จึงเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพพร้อมกับได้นำเสนอข้อเสนอแนะบางประการ เช่น การกระจายเทคโนโลยี และการปรับปรุงระบบการฝึกอบรมการใช้เทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ข้อคิดเห็นจากผู้วิจารณ์ (พงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์)

- (i) ผู้วิจารณ์ได้เสนอว่า ในการพิจารณาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการรับและการใช้อินเทอร์เน็ตนั้น ผู้วิจัยน่าจะขยายปัจจัยต่าง ๆ ที่มาจากสภาพการณ์ที่เป็นจริงของสังคมไทย เช่น

- เรื่องโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งสังคมไทยถูกจำกัดด้วยระบบผลประโยชน์
- เรื่องโครงสร้างทางการเมือง เช่น ความไม่ต่อเนื่องของรัฐบาล
- เรื่องเป้าหมายของสังคมในการใช้เทคโนโลยีที่ไม่ชัดเจน
- เรื่องระบบการเรียนการสอนเทคโนโลยีใหม่ ๆ ทั้งเรื่องคอมพิวเตอร์ และเรื่องภาษา ซึ่งจะสร้างผลกระทบต่อไป คือ การเป็นอาณานิคมทางวัฒนธรรม

- (ii) ในการตอบคำถามว่า การเกิดอินเทอร์เน็ตนั้นสอดคล้องหรือตอบสนองความต้องการของสังคมหรือเปล่า ควรแยกแยะให้ละเอียดมากขึ้นว่า ส่วนที่ตอบสนองได้ทั้งหมดคืออะไร ที่ตอบสนองได้บางส่วนคืออะไร และส่วนที่ตอบสนองไม่ได้คืออะไร

- (iii) ผู้วิจารณ์ได้เสนอแนะให้ศึกษาปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ของการใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทย เช่น Internet Cafe เมื่อทำความเข้าใจถึงสถานภาพและการใช้อินเทอร์เน็ตในสังคมไทยในอีก Approach หนึ่ง

สรุปข้อคิดเห็นและข้อวิจารณ์โดยทั่วไปจากที่ประชุม

(1) ข้อคิดเห็นโดยทั่วไป

(1.1) การเชื่อมโยงจาก Micro สู่ Macro ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้แสดงความคิดเห็นว่า งานวิจัยทั้ง 5 เรื่องเป็นการศึกษาปรากฏการณ์ทางสื่อสารมวลชนซึ่งเป็นระบบย่อย / สถาบันหนึ่งในสังคม ทำอย่างไรจะเชื่อมโยงปรากฏการณ์ดังกล่าวเข้ากับโครงสร้างด้าน เศรษฐกิจ-สังคม ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการทำ Abstraction เช่น นิตยสารแบบทุน การ บริโภคแบบทุน และสื่อมวลชนได้ทำให้เรื่องดังกล่าวกลายเป็นปกติธรรมดาได้อย่างไร อันมีนัยยะว่า สื่อได้เล่นบทบาทเป็นผู้ช่วยธำรงรักษาระบบที่กำลังมีอยู่ในปัจจุบันอย่างไร

ในอีกด้านหนึ่ง จำเป็นต้องมองพื้นที่ในอีกด้านหนึ่งว่า ขีดจำกัดของกลไก / สถาบันนี้มีอยู่ใน เนื้อหาแบบไหน คนกลุ่มใด เช่น พื้นที่และการใช้สื่อของชาวนาเป็นอย่างไร ซึ่งควรที่จะ ศึกษาขยายออกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาภาพในลักษณะของ Macro นั้น นอก จากจะมองให้กว้างในแง่ Space แล้ว ควรมองขยายออกไปในมิติของ Time คือการศึกษา ในเชิงประวัติศาสตร์ด้วย

(1.2) การทบทวนทฤษฎีวิพากษ์ คุณวิริยะ สว่างโชติ (นักวิจัยอิสระ) เสนอว่า เนื่องจากกลุ่ม ทฤษฎีวิพากษ์ในเรื่องสื่อมีความหลากหลายมาก เช่น Critical Theory (บางกลุ่ม) จะ วิพากษ์สื่อเป็นหลัก แต่ Cultural Studies จะวิพากษ์ / ศึกษาผู้รับสารเป็นหลัก หลาย ทฤษฎีให้ความหมายคำว่า Mass Culture และ Popular Culture แตกต่างกัน การศึกษา Encoding / Decoding ในแต่ละทฤษฎีแตกต่างกันอย่างมาก เพราะฉะนั้น ควรที่จะมีการ ถกเถียงทางทฤษฎีเสียก่อนที่จะมาถึงขั้นนำมาใช้ในงานวิจัยทั้ง 5 ชิ้น เพราะแต่ละแนว ทางของทฤษฎีจะมากำหนดวิธีการวิจัยด้วย

(1.3) แนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" คุณพีระ ลีวลม (มทิดล) เสนอว่า เนื่องจากงานวิจัยทุกชิ้นใช้ แนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" เป็นหลักเพราะเป็นหัวใจของทฤษฎีวิพากษ์ แต่ผู้วิจารณ์มีความ เห็นว่า แนวคิดนี้น่าจะเป็น "กับดักของ Marx" เพราะ Marx ได้สร้างขึ้นมาเพื่อจะให้มีการ ต่อสู้กันโดยใช้กลยุทธ์ "การถือเอาถือเรา" แต่ปัจจุบันแนวคิดเรื่อง "ชนชั้น" ได้หลุดออก ไปจากปรากฏการณ์ทางสังคมและความคิดของตนแล้ว ดังนั้น การที่สำนักทฤษฎี วิพากษ์นำมาใช้อีก จึงควรพิจารณาว่าเหมาะสมหรือไม่

(2) ข้อคิดเห็นต่องานวิจัยของอารยา

(2.1) ในงานวิจัยเรื่อง "ภาพลักษณ์" นั้น ทำไมจึงให้ความสนใจแก่ผู้รับสาร แต่กลับไม่เน้นที่ ประเภท / ตัวสื่อ (Channel) ซึ่งมีความสำคัญแต่กลับเป็นจุดอ่อนของการศึกษาด้าน นิเทศศาสตร์ (ตรงกับข้อเสนอของ อ.สุภาพร ผู้วิจารณ์บทความ) ในประเด็นดังกล่าว

อารยา (ผู้วิจัย) ได้ตอบว่า ในงานวิจัยของตนไม่ได้เป็นการศึกษาเน้นเรื่องสื่อเป็นพิเศษ แต่ทว่าในงานวิจัยโดยทั่วไปของคณะนิเทศศาสตร์จะมีการศึกษาเรื่อง Channel อยู่ไม่น้อย

(2.2) เนื่องจากผู้วิจัยศึกษากรณีผู้ร่ายกลบใจซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียง (Celebrity) แต่ถ้าศึกษากรณีของผู้ร่าย - วีรบุรุษธรรมดาที่ไม่มีชื่อเสียงมาก่อน เช่น สุชาติ (ผู้หลอกลวงเป็นร่างทรงแล้วมาเล่าเบื้องหลัง) จะพบว่า สาธารณะมีปฏิกิริยาตอบรับที่แตกต่างกันมาก จึงควรมีการศึกษาขยายมาในกรณีนี้ รวมทั้งประเด็นที่สร้างตัวมาเป็นวีรบุรุษ เช่น ด้านศาสนา เพื่อที่จะได้เข้าใจบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนในการสร้างภาพลักษณ์บุคคลสำคัญ ๆ ของสังคม

(3) ข้อคิดเห็นต่องานของพัสนัย

(3.1) รูปแบบการสื่อสาร คุณธรรค์ ลิ้มปัทมปาณี (ไทยรัฐ) เสนอว่า รูปแบบการสื่อสารทางการเมืองของชนชั้นกลางที่ศึกษานั้น ยังขาดรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญมาก คือ รูปแบบการสื่อสารกลับมาทางโทรศัพท์ ซึ่งเป็นเวทีทางการเมืองที่ถูกใช้มากและมีประสิทธิภาพอย่างรวดเร็ว รวมทั้งได้ผลอย่างยิ่งในการควบคุมทิศทางของหนังสือพิมพ์

(3.2) แนวคิดเรื่อง "ชนชั้นกลาง" อ.ณรงค์ เพชรประเสริฐ (จุฬาฯ) แสดงทัศนะว่า เรื่อง "ชนชั้นกลาง" เป็นเรื่องที่ซับซ้อนและสับสน เช่นเดียวกับเรื่อง "ชนชั้น" ที่อาจจะจัดว่ามีหรือไม่ก็ตามแต่คำนิยามของแต่ละทฤษฎี ดังนั้นในการศึกษาครั้งต่อ ๆ ไป ควรจะจำแนกแยกแยะประเภทย่อยของชนชั้นกลางให้ละเอียดกว่านี้ เช่น พวก White Collar พวก Upper-new middle class พวก Old-middle class เป็นต้น เพราะในแต่ละกลุ่มย่อย มีความแตกต่างกัน

(3.3) การแก้ไขจุดอ่อนของวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ อ.ณรงค์ เพชรประเสริฐ เสนอว่า การวิจัยของพัสนัยที่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพนั้น อาจจะมีข้อเด่นเรื่องการเข้าใจข้อมูลอย่างลุ่มลึก แต่ก็ยังมีข้ออ่อนในเรื่องการสรุปรวม ดังนั้นจึงควรเสริมด้วยการสำรวจแบบเล็ก ๆ (Minisurvey) ประกอบด้วยเสมอ

(4) ข้อคิดเห็นต่องานของนิภาพรรณ คุณวิริยา สว่างโชติ เห็นว่า งานวิจัยเรื่องนิภาพรรณซึ่งใช้แนวคิดเรื่องหน้าที่ของสื่อมวลชน (รายการสุภาพทางโทรทัศน์) กับคนในแต่ละชนชั้นนั้น นำมาสู่ข้อสรุปอะไรกันแน่ ระหว่างคำตอบที่ว่า "สื่อมวลชนรับใช้คนแต่ละชนชั้นไม่เท่ากัน" กับ "สื่อมวลชนทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมทางสุภาพของคนแต่ละชนชั้นให้เหมือนเดิม"

(5) ข้อคิดเห็นต่องานของสมคิด

(5.1) ผลกระทบของอินเทอร์เน็ตต่อสังคมไทย คุณพีระ ลิ่วลม (มหิตล) มีข้อวิจารณ์ต่อข้อสรุปของงานวิจัยเรื่องผลกระทบของอินเทอร์เน็ตที่ผู้วิจัย (สมคิด) เห็นว่าไม่ค่อยจะมีผลกระทบนั้น ผู้วิจารณ์กลับมีความเห็นว่า สื่ออินเทอร์เน็ตจะเข้ามาเชื่อมรอยโหว่ทางอารยธรรมที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ในสังคมดั้งเดิม สื่อพื้นบ้านได้ทำหน้าที่สร้างความเป็นชุมชน ซึ่งมาสูญสลายไปในยุคของสื่อมวลชน แต่ในยุคของอินเทอร์เน็ต จะเป็นการย้อนกลับมาสร้างชุมชนแบบใหม่ด้วยความเจริญทางเทคโนโลยี เช่น กลุ่มผู้ที่มีความสนใจร่วมกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็น "นวัตกรรมใหม่เพื่อสร้างของเก่า" เช่นเดียวกับข้อวิจารณ์ของคุณธิติมา รุญเจริญ (จุฬาฯ) มีความเห็นว่า อินเทอร์เน็ตเป็นทางเลือกใหม่ของคนในสังคมที่หันมากไปกว่าการสื่อสารแบบเดิม ๆ ที่มีข้อจำกัดมากมาย ดังนั้น คนน่าจะมีความสุขและมีเสรีภาพมากขึ้นที่ได้ใช้อินเทอร์เน็ต

รายละเอียดของผู้วิจารณ์งานวิจัย

(1) อ.สุภาพร โพธิ์แก้ว

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากมหาวิทยาลัย Macquarie ออสเตรเลีย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของเหตุการณ์พฤษภาทมิฬในโทรทัศน์ออสเตรเลีย”

ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(2) รศ.ดร.กนกศักดิ์ แก้วเทพ

จบปริญญาเอกด้านเศรษฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยปารีส ประเทศฝรั่งเศส เป็นอาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจุบัน กำลังบุกเบิกงานสอนและงานวิจัยเรื่อง Economic of Information และแบบแผนการบริโภค

(3) ผศ.ดร.ชนิษฐ์ วโรทัย

จบปริญญาเอกด้านสาธารณสุข ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำคณะสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล และเป็นนักวิจัยในโครงการเรื่องสาธารณสุขมูลฐานในปี 2000 ของ WHO

(4) อ.กฤษณ์ ทองเลิศ

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ การสื่อสารทางการเมืองในสื่อมวลชน”

ปัจจุบันเป็นผู้ช่วยคณบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา คณะนิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต

(5) คุณพงศ์ชาติ วชิโรภาสกรณ์

จบปริญญาโทด้านสื่อสารมวลชนจากคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ระบบการสื่อสารข้อมูลผ่านระบบ BBS ในประเทศไทย”

ปัจจุบันเป็นเจ้าหน้าที่ตำแหน่ง senior researcher ของบริษัท Show-Ads

รายงานแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ที่จะดำเนินการต่อไป

แนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ในอนาคต

การวางแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์เกิดมาจากการสรุปผลการทำงานร่วมกับนิสิตทั้ง 5 ท่าน ที่ได้รับทุนสนับสนุนของ สกว. ในปี 2540 นี้ โดยทั้งผู้รับผิดชอบโครงการ (ดร.กาญจนา แก้วเทพ) และนิสิตผู้เข้าร่วมโครงการมีความเห็นว่า ควรจะได้มีการจัดทำโครงการนี้ต่อไปในอนาคต เนื่องจากประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้ คือ

(ก) ตัวนิสิตผู้ทำวิทยานิพนธ์เอง ได้รับการฝึกฝนให้รู้จักการมีความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ อันเป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งสำหรับการเป็นนักสื่อสารมวลชน

(ข) ได้มีการนำเสนอสำนักคิดที่หลากหลายมากขึ้นในการศึกษาด้านนิเทศศาสตร์

อย่างไรก็ตาม เพื่อปรับปรุงการจัดทำโครงการนี้ให้ดียิ่งขึ้นในอนาคต ทางโครงการจะดำเนินการดังนี้

(1) การบ่มเพาะทางทฤษฎี

นิสิตผู้เข้าร่วมโครงการมีความเห็นว่า แม้ว่าโครงการนี้จะมีข้อดีตรงที่เปิดโอกาสให้นิสิตได้ฝึกฝนทฤษฎี และมีการนำเอาทฤษฎีมาใช้ในการวิจัยอย่างจริงจัง แต่ข้อจำกัดก็คือ นิสิตยังไม่มี ความแตกฉานในทฤษฎี เนื่องจากไม่มีการเรียน Critical Theory ในหลักสูตร ขาดตำราพื้นฐาน (โดยเฉพาะภาษาไทย) ที่จะช่วยย่นเวลาในการทำความเข้าใจ ทำให้นิสิตต้องทำงาน 2 อย่างไปพร้อม ๆ กัน คือ ทั้งพยายามทำความเข้าใจทฤษฎี และนำเอามาใช้

ดังนั้น แนวทางในอนาคต จะต้องขยายเวลาในช่วงการบ่มเพาะทางทฤษฎีให้มากขึ้น (ในครั้งที่ผ่านมามีการทำกลุ่มศึกษาเรื่องทฤษฎีวิพากษ์จำนวน 9 ครั้ง แต่ก็ยังไม่เพียงพอ) อาจารย์ที่ปรึกษาจะต้องแนะนำให้นิสิตลงทะเบียนเรียนวิชา Individual Study ประมาณ 2-3 หน่วยกิต เพิ่มเติมเป็นพิเศษ ก่อนจะลงมือทำวิทยานิพนธ์

ในส่วนของอาจารย์ที่ปรึกษา จะต้องพยายามผลิตเอกสารสรุป Critical Theory (ซึ่งยังมีอยู่น้อยมากแทบนับชิ้นได้) ออกมาช่วยนิสิตบ้าง ซึ่งผลจากการทำโครงการครั้งที่ 1 นี้ ข้อกำหนดของ สกว. ที่ให้มีการเขียนเอกสารสรุปผลการวิจัยก็เป็นเงื่อนไขที่ดียิ่งสำหรับการผลิตงานเขียนที่จำเป็นต้องใช้เป็นประโยชน์

(2) การกำหนดขอบเขตของทฤษฎี

ในโครงการปี 2540 นี้ ผู้รับผิดชอบโครงการฯ ได้เปิดกว้างให้มีการเลือกทฤษฎีย่อย ๆ ในกลุ่ม Critical Theories อย่างอิสระ โดยถือเอาหัวข้องานของนิสิตเป็นเกณฑ์ และเปิดให้นิสิตเลือกหัวข้อที่สนใจได้อย่างเสรี วิธีการแบบนี้แม้จะมีข้อดีตรงที่มีขอบเขตกว้างขวาง แต่ก็มีจุดอ่อนตรงที่ลงลึกไม่ได้ ดังนั้นสำหรับแนวทางในอนาคต ทางโครงการจะกำหนดขอบเขตของทฤษฎีย่อยของกลุ่ม Critical Theories ให้แน่นอน

หลังจากที่ได้สำรวจดูทฤษฎีย่อยทั้งหมดแล้ว ผู้รับผิดชอบโครงการฯ มีความสนใจในกลุ่ม Critical Cultural Studies ของสำนัก Birmingham เป็นพิเศษ เนื่องจาก

- สำนักนี้มีแนวทางที่ให้ความสนใจความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของประชาชน และสื่อมวลชนเป็นพิเศษ
- สำนักนี้มีทัศนะในทางที่เป็นบวกมากขึ้นต่อสื่อมวลชน ดังนั้น นอกจากจะวิพากษ์วิจารณ์แล้ว ยังมีข้อเสนอแนะสำหรับสื่อมวลชนอีกด้วย
- มีนักคิดรุ่นใหม่ ๆ ที่ผลิตงานวิจัยออกมาอย่างมากมายที่สามารถจะนำมาศึกษาเพื่อใช้เป็นแนวทางได้

หากมีการระบุขอบเขตว่า ทางโครงการจะให้ความสนใจศึกษาเฉพาะแนวคิดของสำนัก Birmingham แนวทางการวิจัยของสำนักนี้จะเน้นวิธีการวิจัยแบบวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ควบคู่กับการศึกษาผู้รับสาร (Audience Analysis) ที่เป็นแนวทางการวิจัยที่ยังมีไม่มากนักในวงการนิเทศศาสตร์ของไทย นี่ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างองค์ความรู้ในวงวิชาการ และความเข้าใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้รับสารกับตัวสารในภาคปฏิบัติของวงวิชาชีพ

(3) การกำหนดหัวข้อการวิจัย

ในการทำวิจัยที่ผ่านมาได้ให้นิสิตเลือกหัวข้อการวิจัยอย่างเป็นอิสระ (ส่วนใหญ่ นิสิตตามภูมิหลังของการศึกษา และการทำงาน และความสนใจของตนเองเป็นหลัก) วิธีการเช่นนี้ทำให้นิสิตมีบริเวณของความสนใจร่วมกันอยู่น้อย เพราะต่างคนต่างทำกันไปคนละเรื่อง ในอนาคต หากเป็นไปได้ทางโครงการฯ จะเป็นฝ่ายกำหนดหัวข้อ / ประเด็นที่จะศึกษา (Area of Study) ให้แคบเข้า โดยอาจจะเลือกจากประเด็นปัจจุบันที่กำลังอยู่ในความสนใจ (Current Issues) ซึ่งจะทำให้ง่ายต่อการเก็บข้อมูล หรืออาจจะศึกษาต่อยอดไปจากหัวข้อวิจัยทั้ง 5 ข้อที่ได้ทำมาแล้ว อย่างไรก็ตาม แนวทางการกำหนดหัวข้อนี้ก็ควรพิจารณาระดับความสามารถของนิสิตที่จะมาเข้าโครงการด้วย

(4) การผสมผสานวิธีการวิจัย

บทเรียนจากการทำโครงการรุ่นที่ 1 พบว่า การวิจัยด้วย Critical Theories ควรจะใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพผสมผสานกัน ซึ่งจะต้องมีการฝึกฝนนิสิตที่เข้าโครงการให้เชี่ยวชาญที่จะใช้เครื่องมือวิจัยทั้งเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ

(5) การคัดเลือกกรรมการวิทยานิพนธ์

ข้อเสนอแนะประการหนึ่งจากการสัมมนาเสนอผลงานวิจัยโครงการทฤษฎีสำนักรักที่นำจะพยายามนำมาปรับปรุงก็คือ ในการศึกษาเรื่องของสื่อมวลชนนั้น จะต้องให้เชื่อมโยงกับสถานภาพทางเศรษฐกิจ-สังคม (Micro-Macro Link) และทางโครงการฯ พบว่า บทบาทของคณะกรรมการคณาจารย์นิพนธ์จะช่วยให้ได้มาก เช่น เมื่อนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์มาอ่านงานวิจัยเรื่อง "มิติการบริโภคในสื่อ" จะมองเห็นภาพระดับมหภาค ดังนั้น การคัดเลือกคณะกรรมการคณาจารย์นิพนธ์ จะต้องมีการมองที่หลากหลาย และคำนึงถึงเรื่อง Micro-Macro Link ให้มากขึ้น

(6) การวางแผนการทำงาน และการจัดสรรเวลา

จากบทเรียนที่ผ่านมา พบว่า การทำงานวิจัยที่ใช้ Critical Theories นั้น จะมี 3 ช่วงเวลา คือ ขั้นการเตรียมความคิดทางทฤษฎี ขั้นการเก็บข้อมูล และขั้นการวิเคราะห์-อภิปรายผล ใน 3 ช่วงเวลานี้ การวิจัยแบบ Empirical มักจะจัดสรรเวลาให้กับเก็บข้อมูลมากกว่าอีก 2 ขั้นตอน แต่การวิจัยแบบ Critical จะต้องจัดสรรเวลาทั้ง 3 ขั้นตอนให้ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะในขั้นตอนการวิเคราะห์-อภิปรายผล

เพื่อให้แนวทางทั้ง 6 ประการนี้เป็นไปได้ในอนาคต ผู้รับผิดชอบโครงการฯ จะเริ่มประกาศรายละเอียดของโครงการให้นิสิตปริญญาโท ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ ที่กำลังเรียนอยู่ชั้นปี 1 เทอมต้น เข้ามาร่วมโครงการ ในขั้นตอนของการเตรียมตั้งแต่เดือน ม.ค. 2541 โดยน่าจะมีตารางเวลา การทำงานคร่าว ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับตารางเรียนของนิสิตดังนี้

ม.ค. - มี.ค. 41	:	แสวงหาผู้สนใจเข้าร่วมโครงการ
ม.ค. - มี.ย. 41	:	นิสิตเตรียมตัวอ่านทฤษฎี และสำรวจหัวข้อ
มิ.ย. - ส.ค. 41	:	นิสิตเขียน Proposal พร้อมลงทะเบียนเรียน Individual Study
ก.ย. 41 - ธ.ค. 41	:	เก็บข้อมูลการวิจัย
ม.ค. 42 - พ.ค. 42	:	วิเคราะห์ และเขียนงานวิจัย
(ขยายระยะเวลาทำงานออกไปเป็นประมาณ 1 ปี 6 เดือน)		

สัญญาเลขที่ RDG 1/ 023 /2540
โครงการ "วิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์"
ผลการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ สำหรับใช้ปรับปรุงโครงการ

1. Conceptual framework ของผู้วิจัยครอบคลุมเพียงพอหรือไม่

ผู้ประเมินคนที่ 1: ข้อเสนอโครงการไม่ได้กล่าวถึงมโนทัศน์สำคัญของทฤษฎีวิพากษ์เองเลยว่ามีอะไรบ้าง และจะนำมาใช้ศึกษาอย่างไร

ผู้ประเมินคนที่ 2: ยังมีปัญหาในด้านเนื้อหา ไม่ชัดเจนว่า อ.กาญจนาจะใช้ทฤษฎีวิพากษ์ของใคร อย่างไร ทำไม และเพื่ออะไร ไม่มีการอ้างอิงงานของ Habermas โดยเฉพาะ Theory of Communication Action ซึ่งเป็นรากฐานของ Critical Theory จาก Frankfurt School รวมทั้งงานแนวใหม่ๆ เช่น Culture and Agency ของ Magaret Archer, Pierre Bourdieu โดยเฉพาะ concept เรื่อง practice , งานของ Roland Barthes , Raymond Williams , Nicholas Garnham , Stuart Hall ซึ่ง สนใจ Cultural industries กับสื่อ รวมทั้งงานของ Pual Willis, E. Ann Kaplan และ Critical School ที่เป็น Post Modernist ผู้เสนอโครงการน่าจะ synthesize งานและแนวคิดเหล่านั้นมาใช้ ซึ่งจะทำให้ทฤษฎีวิพากษ์มีความชัดเจนและลึกมากขึ้น

2. เนื้อหาของข้อเสนอโครงการ

ผู้ประเมินคนที่ 1: มีความสำคัญที่จะตั้งคำถามกับสื่อ กระตุ้นให้สังคมถกเถียงต่อกระบวนการของสื่อในปัจจุบัน

ผู้ประเมินคนที่ 2: มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมไทย

3. methodology

ผู้ประเมินคนที่ 1: การศึกษาแนววิพากษ์ที่ผู้วิจัยนำมาใช้มีแนววิธีวิทยาในระดับมหภาค แต่หัวข้อวิจัยอยู่ในระดับจุลภาค ดังนั้น หากสามารถประสานระดับการวิจัยทั้งสองนี้ได้ งานจะน่าสนใจมาก และหัวข้อวิจัยระดับจุลภาคนี้นั้น บางทีหากใช้การวิจัยแนวชาติพันธุ์นิพนธ์ (Ethnography) มาศึกษาสื่อ เช่น งาน Interpreting Audiences: The Ethnography of Media Consumption ของ Shaun Moores เป็นต้น อาจจะเหมาะสมกว่า เพราะแนวชาติพันธุ์นิพนธ์นี้จะให้ผู้บริโภคสื่อเป็นศูนย์กลางการวิจัยมากกว่าแนวทฤษฎีวิพากษ์ซึ่งมุ่งวิพากษ์สื่อจากหลัก แนวทาง ทฤษฎีที่มีอยู่ก่อนแล้ว

ผู้ประเมินคนที่ 2: ผู้วิจัยเสนอเฉพาะเป้าหมายกับประเด็น แต่ไม่ได้พูดถึง methodology

4. ข้อคิดเห็นอื่นๆ

ผู้ประเมินคนที่ 1: 1. การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาโดยนักศึกษาระดับ ป.โท ผู้ประเมินไม่แน่ใจว่า นศ.จะสามารถเข้าใจและตีความทฤษฎีวิพากษ์จากต้นฉบับภาษาต่างประเทศของนักคิดเหล่านั้นซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ก้ำกึ่งระหว่างระดับปรัชญาและทฤษฎีสังคม ได้ดีเพียงใด

2. การศึกษาตามแนวทฤษฎีวิพากษ์เรียกร้องจิตวิญญาณของการมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์ มีความเชื่อมั่นในแนวทางเชิงศีลธรรมที่ทฤษฎีวิพากษ์เสนอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ฝึกฝนกันไม่ได้ ผู้ประเมินเชื่อว่าถ้า นศ.มีจิตใจวิพากษ์ตามแนวดังกล่าวจริง จึงจะทำงานวิจัยนี้ได้ดี

การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์
(Critical Theory)
: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย

โดย

ดร.กาญจนา แก้วเทพ

คณะนิเทศศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิทยานิพนธ์ สำนักทฤษฎีวิพากษ์
สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.)

2540

และหากเรามุ่งหวังที่จะคิดตั้งคุณสมบัติแห่งการเป็น “ผู้มีความคิด และมีจิตใจวิพากษ์” ให้เพิ่มมากขึ้นในหมู่คนทำงานด้านการสื่อสารในอนาคต เราก็จะต้องย้อนกลับมาเริ่มต้นดูที่วิธีการคิดตั้งโปรแกรมการคิด อันเปรียบเสมือนเบ้าหลอมเบ้าต่าง ๆ ของบุคลากรเหล่านี้

ในแ่งมุมของวิชาสังคมศาสตร์ วิธีคิดแบบต่าง ๆ ของคนเราล้วนเป็นตัวแทนหรือภาพจำลองของทฤษฎีสังคมศาสตร์แบบใดแบบหนึ่งทั้งนั้น จากหลักการนี้ หากเราสำรวจดูกลุ่มทฤษฎีด้านสื่อสารมวลชนที่ทำหน้าที่เป็นเบ้าหลอมผู้ที่กำลังอยู่ในสาขาวิชานี้ ก็จะพบว่ายังมีลักษณะกระจัดกระจายอยู่ภายใต้กลุ่มทฤษฎีกระแสหลัก (Mainstream Theory) ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎี Functionalism Impact Study หรือทฤษฎีแบบจำลองกระบวนการสื่อสาร เป็นต้น ในขั้นต่อมาเมื่อกลุ่มทฤษฎีกระแสหลักเริ่มถูกตรวจสอบขีดความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริง จึงได้เริ่มมีการนำเสนอกระแสทางเลือกใหม่ ๆ เช่น Uses & Gratifications Approach หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบ Semiology เข้ามาใช้ในด้านสื่อสารมวลชนบ้าง

แม้กระนั้น ภาพความหลากหลายของสำนักคิดทางวิชาการสื่อสารมวลชนในวงการศึกษามาของไทย ก็ยังไม่ค่อยมีสภาพ “ดอกไม้ร้อยดอกบานประชัน สำนักคิดร้อยสำนักมาแข่งขัน” กันเท่าใดนัก เนื่องจากมีงานวิจัยที่มีกรอบแนวคิดและการวิเคราะห์จากพื้นฐานสำนักคิดอื่น ๆ อยู่ น้อยมากจนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “กระแสหนึ่ง” เช่น สำนัก Cultural Imperialism หรือแม้แต่ Critical Theory เอง

ดังนั้น เพื่อให้ให้นักศึกษาด้านสื่อสารมวลชนได้บรรลุคุณสมบัติแห่ง “การเป็นผู้มีความคิดวิพากษ์วิจารณ์” ได้อย่างสร้างสรรค์และถูกแนวทางประการหนึ่ง รวมทั้งเพื่อสร้างความหลากหลายทางด้านสำนักคิดในปริณิณเขตแวดวงวิชาการของสื่อสารมวลชนอีกประการหนึ่ง จึงควรที่จะมีกระบวนการแนะนำให้อ่าน ทำความเข้าใจให้กระจ่าง จนถึงขั้นมีการฝึกฝนวิธีการนำเอาทฤษฎีสำนักวิพากษ์มาใช้ในการวิเคราะห์วิจัยปรากฏการณ์ที่เป็นจริง และนี่คือที่มาของโครงการวิทยานิพนธ์ที่มุ่งฝึกฝนให้นิสิตทั้ง 5 ท่านที่เป็นผู้ร่วมโครงการ ได้ทดลองนำเอาทฤษฎีสำนักร้อยนี้มาใช้เป็นกรอบแนวคิดในงานวิจัยของตน (ดูรายละเอียดในตอนต่อไป)

สำหรับงานวิจัยในรูปแบบวิทยานิพนธ์ที่อยู่ในโครงการสำนักทฤษฎีวิพากษ์นี้ จะมีอยู่ 5 เรื่อง คือ

(1) “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบ “ผู้ร้ายกลับใจ” ที่ปรากฏในสื่อมวลชน”

โดย รตท.อารยา ถาวรวันชัย เป็นผู้วิจัย ความสนใจของผู้วิจัยเกิดขึ้นเมื่อพบว่าในราว ๆ ปี พ.ศ.2538 สื่อมวลชนหลายประเภท เช่น โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และนิตยสาร ได้มีการนำเอา

(4) “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์” โดย นิภาพรณ สุขศิริ ผู้วิจัยได้ขยายคำนิยามของคำว่า “สุขภาพ” ออกไปให้กว้างขวางกว่า “การเป็นโรค” เท่านั้น โดยเสริมมิติด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรมเข้ามาด้วย ดังนั้นในขั้นตอนของการเกิดโรคและการรักษาโรค ก็จะมีเรื่องซับซ้อน (คนรวยคนจนจะเป็นโรคคนละชนิด) และระบบสังคม (การรักษาพยาบาลจะเป็นบริการสาธารณะหรือสินค้า) เข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ นอกจากนี้ จากมุมมองด้านนิเทศศาสตร์ ข้อมูลข่าวสารยังเป็นปัจจัยองค์ประกอบสำคัญตัวหนึ่งของการมีสุขภาพที่ดีหรือเลว

แม้ว่าผลการวิจัยโดยทั่วไปจะพบว่า โทรทัศน์เป็นแหล่งข่าวสารที่สำคัญด้านสุขภาพอนามัย อย่างไรก็ตาม ก็ยังไม่มีใครกล้าให้คำตอบว่า ข้อมูลข่าวสารที่ปรากฏอยู่ในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์นั้น กำลังมีทิศทางที่นำไปสู่เป้าหมายสุดท้ายเพื่อสุขภาพอนามัยที่ดีจริงหรือไม่ เป็นสุขภาพอนามัยที่ดีของคนกลุ่มไหน ดังนั้น นิภาพรณ ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะวิเคราะห์เนื้อหา รายการสุขภาพทางโทรทัศน์ประกอบกับการสัมภาษณ์ผู้รับสารกลุ่มต่าง ๆ เพื่อตอบคำถามข้างคั้นนั้น

(5) “การศึกษาค้นคว้าความคิดเห็นเรื่องปัจจัยด้านโครงสร้างสังคมและทัศนคติของคนไทยที่สัมพันธ์กับพัฒนาการของอินเทอร์เน็ต” โดย สมคิด เลิศพิริยะประเสริฐ เริ่มตั้งแต่การที่ทุกคนยอมรับว่าเทคโนโลยีการสื่อสารชั้นล่าสุดคือ อินเทอร์เน็ตนั้นมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างแทบไม่ต้องสงสัย หากทว่า สมคิด ผู้วิจัยที่อาศัยแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับเทคโนโลยีได้ตั้งคำถามย้อนกลับไ้ว่า จริงหรือที่อินเทอร์เน็ตมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อสังคมไทยอย่างแท้จริง และในฐานะที่สังคมไทยมิได้ค้นคิดเทคโนโลยีตัวนี้ด้วยตนเอง ดังนั้นในการตอบคำถามดังกล่าว จึงจำเป็นต้องตามไปดูตั้งแต่แบบแผนการรับนวัตกรรมตัวนี้เข้ามา รวมทั้งแบบแผนการใช้อินเทอร์เน็ต และท้ายที่สุดก็คือ การประเมินผลกระทบที่อินเทอร์เน็ตมีต่อสังคมไทยและคนไทยในส่วนเสี้ยวต่าง ๆ เพื่อตรวจสอบคำตอบที่ยอมรับกันแล้วโดยปริยายข้างคั้นนั้น

(2) เนื้อหาและขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

(2.1) ขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

หากกล่าวถึงสถานภาพโดยทั่วไปของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ อันที่จริง ฐานะของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมี “ที่ทาง” ที่แน่นอนแล้วในวงวิชาการสื่อสารมวลชนในประเทศตะวันตก ดังจะเห็นได้จากในคำราทฤษฎีสื่อสารมวลชนเกือบจะทุกเล่ม จะต้องบรรจุเอาแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้เป็นส่วนหนึ่งด้วยเสมอ

(2.2) เจตนารมณ์ร่วมของสำนักทฤษฎีวิพากษ์

ถึงแม้ทฤษฎีวิพากษ์จะประกอบด้วยทฤษฎีย่อย ๆ หลายทฤษฎี หากแต่สำนักนี้ก็มีจุดร่วมด้านแนวคิดและเจตนารมณ์ของสำนักดังนี้ คือ

(i) ในการศึกษาวิจัยค้นหาความจริงนั้น นักวิชาการของสำนักทฤษฎีวิพากษ์จะต้องให้ความสนใจกับหลักปรัชญา วิธีคิด และระบบคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังเสมอ ดังนั้นจึงต้องมีการวิเคราะห์ระบบของคุณค่า (Set of Values) ของสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ว่าเป็นอย่างไร และในฐานะนักวิชาการเราจะต้องตัดสินใจวินิจฉัยเชิงคุณค่า (Value Judgment) ว่าเราเห็นด้วยกับระบบคุณค่าดังกล่าวหรือไม่ เช่นคุณค่าที่ว่า “อำนาจเป็นธรรม ปลาใหญ่กินปลาเล็ก” ในแง่นี้สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีจุดยืนที่ตรงกันข้ามกับสำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เน้นว่าศาสตร์นั้นจะต้องปราศจากคุณค่า (Value-Free) ซึ่งสำนักทฤษฎีวิพากษ์เห็นว่า “การปราศจากคุณค่า” ก็เป็น “คุณค่าประเภทหนึ่ง” ในกรณีของการศึกษาระบบการสื่อสารตามแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ คำถามในมิติเชิงจริยธรรม (Ethical Aspect) ของกระบวนการและระบบการสื่อสาร จึงจะถูกตั้งขึ้นมา เช่น สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างคุณธรรมในสังคม หรือกลับช่วยเพิ่มขยายความอสุยธรรมให้มากขึ้น เป็นต้น

(ii) เป้าหมายของสำนักคือการปฏิรูประบบคุณค่า เพื่อให้คุณค่าที่สำคัญมีฐานะเป็นหลักในวงการนั้น ๆ

(iii) วัตถุประสงค์ของการค้นคว้าวิจัยของสำนักนี้ ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้เท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายเพื่อการนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เป็นจริงด้วย ดังเช่นที่ H. Marcuse³ จากสำนัก Frankfurt นิยามทฤษฎีที่คำนึงถึง Practical Context ว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎี

(iv) คู่ทางในการแก้ปัญหของสำนักนี้ จะนำเสนอวิธีการแก้ไขแบบส่วนร่วม (Collective) มิใช่ทางออกของแต่ละบุคคล (Individual)

(2.3) รากฐานของวิธีการแบบสำนักทฤษฎีวิพากษ์

เพื่อให้การมองภาพของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้ชัดเจนขึ้น E.M. Rogers⁴ ได้ทำข้อสรุปเปรียบเทียบระหว่างสำนักคิดกระแสหลักของสื่อสารมวลชนที่เรียกว่า “สำนักประจักษ์นิยม” (Empirical School) หรือ P. Lazarsfeld เรียกว่า “การวิจัยเชิงบริหาร” (Administrative Research) กับ สำนักทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

อยู่เสมอ หรือกล่าวด้วยภาษาของการสื่อสารก็หมายความว่า ในขณะที่ทำการวิเคราะห์ Text นั้น จะต้องให้ความสนใจกับ Context และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างทั้งสองอยู่ตลอดเวลา

ในทางปฏิบัติ แม้ว่าผู้วิจัยจะได้เลือกศึกษาปัญหาการสื่อสารบางปัญหาในระดับ Micro เท่านั้น แต่ก็จำเป็นต้องดูความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหานั้นกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของปัญหาการสื่อสารนั้น ทั้งนี้เพราะทฤษฎีวิพากษ์มีความเห็นว่า การละเลยศึกษาแต่ตัวการสื่อสารอย่างเดียวโดด ๆ โดยละเลยบริบททางสังคมของการสื่อสารเช่นแนวทางของปัจเจกนิยมนั้น ให้ผลเสียทั้งในระดับวิชาการและระดับปฏิบัติ ในเชิงคุณค่าทางวิชาการ ภาพที่ได้จากการวิเคราะห์แบบแยกส่วนจะเป็นภาพที่บิดเบือนไปจากความเป็นจริง และในระดับการนำไปปฏิบัติ การไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมทำให้ผลการวิจัยที่ได้ไม่สามารถให้ข้อเสนอแนะเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้

(iii) การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม

มีความแตกต่างหลัก ๆ 3 ประการระหว่างสำนักคิดกระแสหลักกับทฤษฎีวิพากษ์ ในการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม คือ

(1) หน้าที่บทบาทของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม เนื่องจากทฤษฎีกระแสหลัก เช่น ทฤษฎี Functionalism มีสมมติฐานต่อสังคมว่า สังคมนั้นจะมีเสถียรภาพ (Stability) และความสมดุล (Equilibrium) เป็นหลัก และจะมีบางช่วงขณะเท่านั้นที่อาจจะเกิดความขัดแย้งขึ้นมา แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็จะกลับเข้าสู่ภาวะสมดุลเอง เมื่อทัศนคติต่อสังคมมีดังนี้ สื่อมวลชนในฐานะกลไกตัวหนึ่งของสังคม ก็ย่อมถูกกำหนดหน้าที่ให้ช่วยสร้างสรรค์และธำรงรักษาเสถียรภาพ และความสมดุลของสังคมให้คงอยู่ต่อไป

สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีสมมติฐานที่ตรงกันข้ามกับทฤษฎีกระแสหลัก เนื่องจากมองเห็นว่า สังคมนั้นประกอบขึ้นด้วยชนกลุ่มต่าง ๆ ชนชั้นต่าง ๆ ที่ล้วนมีความขัดแย้ง (Conflict & Contradiction) เป็นด้านหลัก ดังนั้นคนแต่ละกลุ่มก็จะพยายามใช้กลไกทุกอย่างของสังคม รวมทั้งสื่อมวลชนเพื่อจัดการกับความขัดแย้งดังกล่าวเพื่อให้ผลลัพธ์สุดท้ายออกมาเป็นประโยชน์แก่กลุ่มหรือชนชั้นของตนให้มากที่สุด ดังตัวอย่างเช่น กรณีที่เห็นได้ง่ายและชัดเจนในงานวิจัยของ พัทสนัย นุดาลัย เรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน” หรือกรณีที่อาจจะเห็นได้ยากและแฝงเร้นมากขึ้นในงานของ นิภาพรรณ สุขศิริ เรื่อง “ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์” เป็นต้น

(iv) คำคุณเจของแต่ละสำนัก

จากหลักปรัชญาและความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว ทำให้แต่ละสำนักจะทำงานอยู่รอบ ๆ ชุดของคำคุณเจ (Key Words) ชุดหนึ่ง คำคุณเจของสำนักประจักษ์นิยมจะวนเวียนอยู่รอบ ๆ คำว่า บทบาทหน้าที่ การใช้สื่อเพื่อการพัฒนา กลยุทธ์การโน้มน้าว การเปิดรับสื่อ อิทธิพลของสื่อ กระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในรูปแบบต่าง ๆ

สำหรับชุดของคำคุณเจที่อยู่ในสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็จะเป็นคำอีกชุดหนึ่ง เช่นคำที่ว่า “ใครเป็นผู้ควบคุมสื่อ” (คำนี้แทบจะไม่ปรากฏเลยในสำนักประจักษ์นิยม) ความขัดแย้งในระบบสื่อ การใช้สื่อเพื่อการครอบงำ ความไม่ยุติธรรมของระบบสื่อ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ในการใช้สื่อ ฯลฯ (อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นักวิชาการจากทั้งสองสำนักก็ได้มีการหยิบยืมคำคุณเจของอีกฝ่ายหนึ่งไปใช้เป็นครั้งคราว)

(v) หน่วยที่ใช้ศึกษา

ความแตกต่างที่ค่อนข้างพบได้บ่อยอีกประการหนึ่งระหว่างสำนักประจักษ์นิยมและสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ หน่วยที่ใช้ศึกษา โดยที่สำนักแรกนั้นมักจะเลือกศึกษาในระดับจุลภาค (Micro) และสำนักหลังมักจะศึกษาในระดับมหภาค (Macro) อย่างไรก็ดีตามในระยะหลัง ๆ นี้ Rogers ได้กล่าวว่า เริ่มมีการผสมผสานกันบ้าง กล่าวคือ สำนักวิพากษ์ก็อาจจะเลือกปัญหาในระดับจุลภาค แต่ทว่าในการอธิบายหลังจากการวิเคราะห์แล้ว ก็จะต้องเชื่อมโยงไปให้เห็นภาพรวมในระดับมหภาคอยู่เสมอ

(สำหรับการวิจัยของนิสิตครั้งนี้ เนื่องจากขีดจำกัดด้านเวลาและทรัพยากรอื่น ๆ ส่วนใหญ่นิสิตก็จะเดินตามรอยของการผสมผสาน คือเลือกหยิบปัญหาในระดับจุลภาค แต่อธิบายขยายความไปถึงระดับมหภาค)

ในท้ายที่สุด Rogers ได้กล่าวถึงสถานการณ์ปัจจุบันระหว่างสำนักทั้ง 2 ว่า ในขณะที่ยุคเริ่มแรกนั้น รอยแยกระหว่าง 2 สำนักค่อนข้างจะมีอย่างเด่นชัด โดยที่แต่ละสำนักต่างก็มีจุดแข็งที่นำมาอ้างอิงกันคนละอย่าง สำนักประจักษ์นิยมก็มีจุดเด่นตรงที่มีวิธีการเก็บข้อมูลอย่างมีระบบ ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์มีข้อเด่นตรงที่มีการวิเคราะห์แบบมีทฤษฎีหนุนหลังอย่างหนักแน่น ดังนั้นสำนักแรกจึงใส่ใจกับขั้นตอนการเก็บข้อมูลในขณะที่ฝ่ายหลังละเลืกละอออยู่กับการวิเคราะห์ และ Rogers ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีความพยายามที่จะประสานจุดแข็งของทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกัน

เส้นทางเดินของสำนักทฤษฎีวิพากษ์เริ่มต้นดังนี้

รุ่น 1 : เป็นรุ่นปรมาจารย์ของสำนัก เช่น K. Marx ผู้ได้เริ่มวางแนวทางไว้
หลังจากมรณะกรรมของ Marx แนวทางของสำนักได้แยกเป็น 3 กลุ่มในรุ่นที่ 2

รุ่น 2 : แยกเป็น 3 กลุ่ม

(2.1) กลุ่ม Political Economy คือกลุ่มที่สนใจมิติด้านเศรษฐกิจและการเมืองเป็นหลัก ในกลุ่มนี้ยังแยกเป็น 2 กลุ่มย่อยที่ต่างมุ่งความสนใจไปยังมิติคนละด้านของทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง คือ

(2.1.1) กลุ่มที่สนใจ Productive force ได้แก่กลุ่มที่ให้ความสนใจกับความเจริญก้าวหน้าของพลังการผลิต ซึ่งอาจจะหมายถึงความเจริญก้าวหน้าของเครื่องมือเทคโนโลยีหรือคนทำงาน ในกลุ่มนี้ มีสำนัก Toronto ที่ให้ความสนใจเรื่องความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารมากเป็นพิเศษ และมีนักคิดที่เด่น ๆ อยู่ 2 ท่าน คือ H. Innis และ L. McLuhan (ดูรายละเอียดในเอกสารเรื่องทฤษฎี)

ในงานวิจัยของสมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ ที่ศึกษาความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างโครงสร้างทางสังคมและทัศนคติของคนไทยกับแบบแผนการรับ การใช้และผลกระทบของอินเทอร์เน็ต ได้นำเอากรอบแนวคิดของสำนัก Toronto มาทดสอบว่าในกรณีของสังคมไทยจะเป็นไปตามคำอธิบายของทฤษฎีดังกล่าวหรือไม่ เพราะเหตุใด

(2.1.2) กลุ่มที่สนใจ Relation of Production ได้แก่กลุ่มที่สนใจเรื่องความสัมพันธ์ในการผลิต เช่น ใครเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการสื่อสาร มีการจัดแบ่งผลประโยชน์กันอย่างไร มีการใช้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไปอย่างไร เป็นต้น

(2.2) กลุ่มสำนัก Frankfurt เป็นกลุ่มที่ลดความสนใจการวิเคราะห์ด้านเศรษฐกิจการเมืองลงไปบ้าง เนื่องจากพบว่าปัจจัยดังกล่าวไม่อาจจะอธิบายได้ในกรณีของประเทศเยอรมันช่วงนาซีเรืองอำนาจ และหันมาให้ความสนใจกับปัจจัยด้านจิตวิทยา สถาบันสังคม (เช่น ครอบครัว สื่อมวลชน) มิติด้านสุนทรียะและความเป็นมนุษย์

(2.3) กลุ่ม Hegemonic Theory มีแนวทางพื้นฐานคล้ายคลึงกับกลุ่มสำนัก Frankfurt คือปฏิเสธเรื่องปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดการกระทำของมนุษย์ เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวไม่อาจอธิบายได้ในกรณีของประเทศอิตาลี ซึ่งมีอิทธิพลด้านศาสนาและวัฒนธรรมอันแข็งแกร่ง A. Gramsci ผู้บุกเบิกทฤษฎีได้เสนอให้เคลื่อนย้ายความสนใจจากการวิเคราะห์โครงสร้างของสังคมมาสู่การปฏิบัติการและเจตน์เจานางของมนุษย์ โดยเฉพาะปฏิบัติ

นอกเหนือจาก R. Williams แล้ว นักคิดในรุ่นต่อมาของสำนักนี้ยังได้พัฒนา ทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษาออกไปอีกหลายแนวทาง เช่น

(3.1) ทฤษฎีของ Bandrillard Bandrillard สนใจวิเคราะห์แบบแผนการ บริโภคในสังคมปัจจุบันโดยได้นำเอาแนวคิดของทฤษฎี Postmodern ที่เน้นมิติเชิงสัญลักษณ์ (Sign) ของสินค้าในสังคมปัจจุบันมาจัดเป็นแบบแผนตรรกะของการบริโภค (Logic of Consumption) ซึ่งวรวิภา ได้นำเอาหลักตรรกะดังกล่าวของ Bandrillard มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์เนื้อหา ของนิตยสารผู้หญิงไทย

(3.2) สำนัก British Cultural Studies ได้แก่กลุ่มนักทฤษฎีวัฒนธรรมศึกษา ในอังกฤษที่มีการรวมตัวอยู่ที่มหาวิทยาลัย Birmingham (จึงมักถูกเรียกว่าสำนัก Birmingham) นักทฤษฎีกลุ่มนี้ได้ทำงานเรื่องสื่อมวลชนกับวัฒนธรรมของประชาชน (Popular Culture) เป็น อย่างมาก โดยได้ปรับเปลี่ยนทัศนะที่มีต่อสื่อมวลชนเสียใหม่ให้เป็นไปในทางบวกมากขึ้น (เมื่อ เทียบกับสำนัก Frankfurt ที่โจมตีสื่อมวลชนอย่างหนักเพราะเป็นเครื่องมือรับใช้ชนชั้น) นอกจากนั้นก็ยังมองว่า ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ได้พยายามผนวกเอาสื่อมวลชนมาใช้ในวัฒนธรรม ของประชาชนได้ในรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลาย

นักคิดที่โดดเด่นในสำนักนี้ ท่านแรกคือ S. Hall ที่ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการศูนย์ ศึกษาที่ Birmingham เป็นคนแรก Hall ได้ทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบทั้งหมดของการ สื่อสารตั้งแต่ S - M - C - R ใหม่ทั้งหมด โดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับกระบวนการใส่/ถอด รหัสของสื่อสมัยใหม่ เช่น โทรทัศน์ (Encoding - Decoding System) (ดูรายละเอียดในเอกสาร ทฤษฎี)

อารยา ถาวรวันชัย ได้นำเอาแนวคิดเรื่องกระบวนการใส่ - ถอดรหัสของสื่อ โทรทัศน์ของ Hall มาใช้ในการวิเคราะห์เรื่อง “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏ ในสื่อมวลชน” โดยมีแนวคิดพื้นฐานว่า ในกระบวนการใส่รหัสของสื่อโทรทัศน์ ซึ่งมีผู้รับสาร เป็นมวลชนที่มีจำนวนมหาศาล ในกรณีปกติผู้ใส่รหัสโทรทัศน์ก็จำเป็นต้องเข้มงวดกับกระบวนการ ใส่รหัสในทุกขั้นตอนอยู่แล้วเพื่อควบคุมการสื่อความหมายตั้งแต่ต้นทางให้เป็นความหมาย เดียวกันไปจนถึงปลายทาง และยังในกรณีพิเศษ เช่น การสร้างความหมายใหม่ ๆ ที่เบี่ยงเบนไป จากระบบความหมายปกติของผู้รับสาร (เอาผู้ร้ายมาสร้างเป็นวีรบุรุษ) กระบวนการควบคุมการ ใส่ความหมายก็ยิ่งต้องเข้มงวดรัดกุมและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เพื่อมิให้ความหมายนั้นแตก แลวออกไปได้

(4.8) แนวทางด้านนิเทศศาสตร์ในการศึกษา

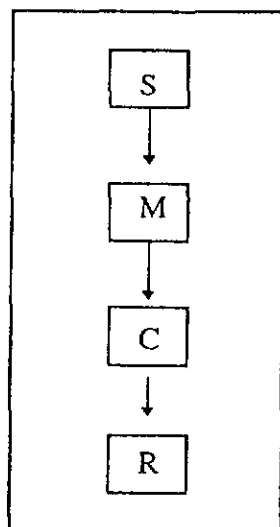
แนวทางศึกษา ผู้ศึกษา	ผู้ส่งสาร	เนื้อหา	ช่องทางสื่อ/ ประเภทรายการ	ผู้รับสาร
อารยา	/	/	/	/
พัสนัย			/	/
วรินทร์า	/	/		
นิภาพรรณ		/	/	/
สมกิต				/

จากตารางนี้ จะเห็นว่างานวิจัยส่วนใหญ่จะสนใจศึกษาผู้รับสารอย่างมาก อันเป็นไปตามแนวคิดของสำนักวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Studies) ที่ค่อนข้างให้ความสำคัญกับการศึกษาผู้รับสาร และนอกจากนั้นมีการให้ความสำคัญมากขึ้นกับธรรมชาติของสื่อ (Media) ซึ่งอาจจะรวมอยู่กับแนวคิดเรื่อง ช่องทาง (Channel) และประเภทรายการ (Format) เช่น งานของพัสนัย ที่สนใจ “หนังสือพิมพ์ที่มีความสำคัญและความสัมพันธ์กับชนชั้นกลางเป็นพิเศษกว่าสื่ออื่น ๆ ในประเด็นทางการเมือง” หรือการแยกรูปแบบรายการสุขภาพออกเป็น 2 แบบคือ รูปแบบรายการความรู้และรูปแบบรายการโฆษณาในงานของนิภาพรรณ เป็นต้น

(4.4) ระดับของการศึกษา

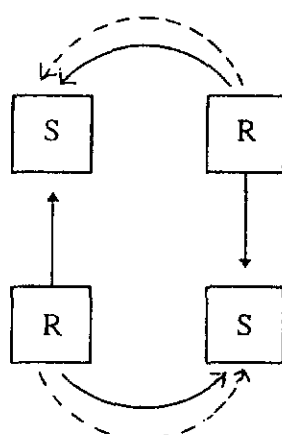
โดยทั่วไปงานศึกษาด้านสื่อสารมวลชนจะแยกออกเป็น 2 ระดับ คือ

(ก) ศึกษาอยู่ระดับวงใน ได้แก่การศึกษาอยู่ภายในองค์ประกอบการสื่อสารทั้ง 4 องค์ประกอบ คือ S - M - C - R สำหรับในโครงการนี้ งานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษ” ของอารยา จะให้น้ำหนักอยู่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง S - M - C - R ในเรื่องของการเข้า-ออกรหัสเป็นสำคัญ

ภาพที่ 1 : Transmission
Model

ส่วนอีกนิยามหนึ่งเห็นว่า การสื่อสารนั้นเป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนความหมายซึ่งกันและกันระหว่างผู้รับและผู้ส่ง ซึ่งจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนบทบาทกันอยู่ตลอดเวลา (Shared meaning) คำนิยามนี้เรียกว่า Ritualistic Model (โดยเทียบเคียงกับการทำพิธีกรรมในสังคมโบราณ) สำหรับความหมายนี้ ฐานะของผู้ส่งและผู้รับจะเสมอภาคกัน

ภาพที่ 2 : Ritualistic
Model

จากคำนิยามทั้งสอง ในกรณีของการสื่อสารมวลชนนั้น จะต้องสังกัดคำนิยามแรกอย่างยากที่หลีกเลี่ยงได้ เพราะเป็นกระบวนการสื่อสารแบบทางเดียว นอกจากนั้นยังมีข้อเท็จจริงเพิ่มเติมที่ว่า “กลุ่มผู้ส่งสาร” นั้น เป็นเพียงกลุ่มคนกลุ่มน้อยที่ได้รับการฝึกฝนเรื่องการส่งสาร - การใส่รหัสเป็นอย่างดี ส่วนผู้รับสารนั้นก็คือ คนกลุ่มใหญ่ที่ไม่เคยได้รับการฝึกฝนเรื่องการสื่อสารมวลชนเลย (ผู้รับสารไม่เคยต้องเรียนเรื่องการอ่านหนังสือพิมพ์ การฟังวิทยุโทรทัศน์) ด้วยเหตุนี้ S. Hall จึงสรุปว่า รูปแบบการสื่อสารมวลชนนั้น ก็เป็นรูปแบบหนึ่งของการครอบงำ (Domination) ที่คนกลุ่มน้อยกระทำต่อคนกลุ่มใหญ่ งานวิจัยของอารยาได้พบว่า กระบวนการควบคุมให้การสื่อความหมายเป็นไปตามความตั้งใจของผู้ส่งสารนั้น มิใช่จะผ่านเพียงเรื่อง “เนื้อหา” เท่านั้น หากทว่ายังผ่านการทำงานของ “รูปแบบ” (Format) ของสื่อภาพและเสียง

การนำข้อยกเว้นแต่มีให้แบบแผนทั่วไปของการบริโภคสื่อ สื่อทั้งหลายนั้นจึงมิใช่สื่อที่ “มวลชน” กลุ่มไหน ๆ จะเข้ามาใช้และบริโภคได้อย่างปราศจากเงื่อนไข

(iv) การทบทวนสถานะของ “สื่อมวลชน” ให้กว้างขวางกว่าการเป็นเพียง “เครื่องมือถ่ายทอดข่าวสาร” เท่านั้น งานวิจัยเรื่อง “การเมืองของชนชั้นกลางๆ” ของพัสนัย ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ในสายตาของชนชั้นกลางบางกลุ่ม หนังสือพิมพ์มิใช่เป็นสื่อที่ใช้ติดตามข่าวสารเท่านั้น หากทว่าหนังสือพิมพ์ยังเป็นเครื่องมือการต่อสู้ทางอุดมการณ์ชั้นหนึ่งที่ผู้ใช้จะต้องพลิกข้ออ้างระมัดระวังไม่ว่าจะอยู่ในฐานะผู้รับสารหรือผู้ใช้สารก็ตาม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายทางการเมืองของตน

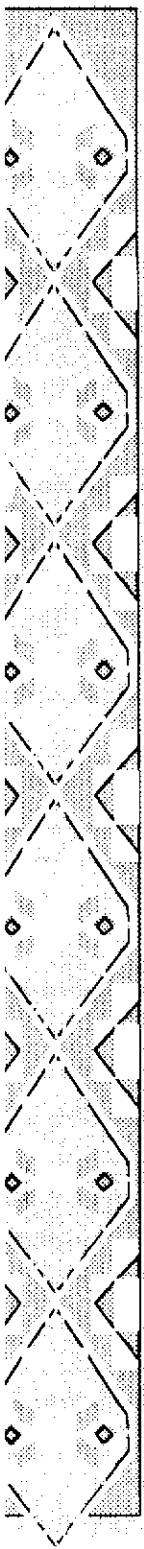
หรืองานของ สมคิด เรื่อง “อินเทอร์เน็ต” ก็ให้ข้อพิสูจน์ว่า เราไม่อาจจะพิจารณาอินเทอร์เน็ตในฐานะ “เครือข่ายการสื่อสาร” ชนิดหนึ่งเท่านั้น เนื่องจากการก่อกำเนิด ความเจริญ (หรือไม่เจริญ) เด็บโตของอินเทอร์เน็ต และอาจรวมถึงการเสื่อมสลายของอินเทอร์เน็ตนั้นได้เกี่ยวพันโยงใยอยู่กับโครงสร้างสังคมไทยและทัศนคติของคนไทยในมิติต่าง ๆ อย่างไม่อาจจะแยกขาดจากกันได้

(v) การทบทวนเรื่องการทำหน้าที่ของสื่อมวลชน สำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้วิจารณ์ทฤษฎีสื่อมวลชนกระแสหลักที่กล่าวถึงการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนว่า น่าจะผิดพลาดตั้งแต่แนวคิดที่มีต่อ “สังคม” แล้ว (ดูรายละเอียดที่กล่าวมาข้างต้น) นอกจากนั้น การกำหนดหน้าที่ของสื่อมวลชนก็ยังมีมุมมองมาจากคนกลุ่มเดียว เช่น นักวิชาการ และเป็นการพิจารณาอย่างอุดมคติ (หน้าที่ที่ควรจะเป็น) แต่ในความเป็นจริง พื้นที่ของสื่อมวลชนนับเป็นเวทีประลองกำลังที่คนกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจะเข้าไปช่วงชิงการกำหนดหน้าที่ต่าง ๆ ให้การที่จะพิสูจน์ว่าลำดับชั้นอำนาจแห่งการกำหนดหน้าที่นั้นเป็นอย่างไร ต้องพิสูจน์ด้วยผลงานที่ออกมา ดังเช่น งานศึกษาเรื่อง “มติการบริโภคฯ” ของวรินทร์า ได้ทำการพิสูจน์ในกรณีของนิตยสารสตรี

นอกจากนั้น การพิจารณาหน้าที่ของสื่อมวลชนนั้น ยังจำเป็นต้องพิจารณาสถานะที่เป็นจริงของสังคมในแต่ละช่วงขณะเป็นสำคัญ ดังที่วรินทร์าได้ตั้งคำถามว่า เมื่อสังคมไทยเรากำลังเป็นสังคมแห่งการบริโภคแล้ว นิตยสารจะถูกมอบหมายหน้าที่อะไรภายใต้สังคมลักษณะเช่นนี้

เชิงอรรถ

1. Baran S.J. & Davis D.K. (1995)
Mass Communication Theory, Wadsworth Publishing, California.
2. McQuail D., (1987)
Mass Communication Theory (2nd ed.) Sage Publication, London.
3. อักแซล Axel Honneth, "Critical Theory" in Gidden A. & Torner J. (eds.)
(1987) , Social Theory Today, Polity Press , London.
4. Rogers E.M., "The Empirical and the Critical Schools of Communication
Research" in Communication Yearbook S, pp. 125 - 144.

โครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์

พศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ
คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory)

1. ความจำเป็นของการมีความคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Mind)

ในการดำเนินวิชาชีพเป็นนักคิดและนักปฏิบัติการด้านนิเทศศาสตร์นั้น คุณลักษณะประการหนึ่งที่เป็นสิ่งจำเป็นอันจะขาดเสียมิได้คือ การเป็นผู้มี 'ความคิดเชิงวิพากษ์' โดยที่ความหมายที่แท้จริงของ 'การวิพากษ์' (Critical) นั้น มิได้หมายความว่าความถึงการด่าประณาม หากแต่เป็นกระบวนการนำไปสู่การตั้งคำถามที่ถู่มองข้ามไปเนื่องจากกรอบความคิดที่ถูกติดตั้งโปรแกรม 'ให้ยอมรับกันโดยปริยาย' (Take it for granted)

ปัญหาของการไม่มีความคิดวิพากษ์ในหมู่ผู้ปฏิบัติงานด้านสื่อมวลชนนั้น สร้างผลเสียหายให้เกิดขึ้นตามมาหลายประการ Baran and Davis¹ ยกตัวอย่างว่า เมื่อสื่อมวลชนรายงานเหตุการณ์อุบัติเหตุที่เกิดขึ้น (เช่น โปะล้ม ตีกล่อม) แล้วก็รายงานต่อว่า 'ทางราชการได้ดำเนินการต่าง ๆ' ผลที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัวก็คือ สื่อมวลชนได้ช่วย 'กล่อม' ให้ประชาชนอุ่นใจว่า ทางราชการจะช่วยแก้ปัญหาในเรื่องต่าง ๆ อย่างจริงจังและจริงใจ ซึ่งเท่ากับเพิ่มความชอบธรรมในการเป็นผู้แก้ไขปัญหของทางราชการไปโดยไม่รู้ตัว หรือกรณีการตีความอย่างมีอคติโดยอาจจะไม่ตั้งใจก็เช่น เมื่อสื่อมวลชนของอเมริกันขนานนามการกระทำที่ต่อต้าน Authority เหมือนกันของนักศึกษาอเมริกันในปี 1960 ว่าเป็นพวก 'ฮิปปี้ หัวรุนแรง' กับการกระทำของนักศึกษาจีนที่จัดรัสเตียนอันเหมือนว่า 'เป็นวีรบุรุษแห่งประชาธิปไตย' เป็นต้น

ความจำเป็นของการมีความคิดเชิงวิพากษ์นั้น จะยิ่งมีมากขึ้นในอนาคตของสังคมยุคข่าวสาร เนื่องจากปริมาณข่าวสารจะเพิ่มพูนขึ้นอย่างมหาศาล และการแข่งขันกันนำเสนอข่าวสารก็จะมีมากขึ้น ลักษณะการแสวงหาข่าวสารที่เรียกว่า 'การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก' (Depth Interview) หรือการรายงานข่าวแบบสืบสวนสอบสวน (Investigative Report) จะกลายเป็นสิ่งจำเป็นมากกว่าการรายงานเหตุการณ์แบบธรรมดา ทักษะการแสวงหาและการนำเสนอแบบดังกล่าวจะเป็นไปไม่ได้เลย หากนักส่งสารขาดวิธีคิดที่จะรู้จักตั้งคำถามใหม่ ๆ ที่ก้าวพ้นไปจากการยอมรับโดยปริยาย

และหากเรามุ่งหวังที่จะติดตั้งคุณสมบัติแห่งการเป็น 'ผู้มีความคิดและมีจิตใจวิพากษ์' ให้เพิ่มมากขึ้นในหมู่คนทำงานด้านการสื่อสารในอนาคต เราก็คงต้องย้อนกลับมาเริ่มต้นที่เบ้าหลอมของบุคลากรเหล่านี้ อันได้แก่สถาบันการศึกษาด้านสื่อมวลชน

2. สถานการณ์ปัจจุบันของการศึกษาด้านสื่อมวลชนของไทย

หากกล่าวเฉพาะการศึกษาระดับปริญญาโทของคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การวิจัยที่เป็นรูปแบบวิทยานิพนธ์ของนิสิตปริญญาโทจะกระจุกตัวอยู่ภายใต้สำนักคิด 2-3 สำนัก กล่าวคือ สำนักที่เชื่อในอิทธิพลและผลกระทบของสื่อ (Impact Study) และสำนักฟังก์ชันนิยม (Functionalism) ในขั้นต่อมาเมื่อกระแสสำนักคิดทั้ง 2 สำนักเริ่มถูกตรวจสอบขีดความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริง และเริ่มมีการนำเสนอกระแสทางเลือกใหม่ ๆ เช่น แนวคิดเรื่องการใช้ความพึงพอใจของผู้รับสาร (Use and Gratification Approach) หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบสัญวิทยา (Semiology) ก็เริ่มมีงานวิจัยที่เลือกใช้แนวคิดใหม่ ๆ นี้เกิดขึ้นมาบ้าง

แม้กระนั้น ภาพความหลากหลายของสำนักคิดทางวิชาการด้านสื่อมวลชนก็ยังไม่ค่อยมีสภาพ “ดอกไม้อريجดอกบานประชัน สำนักคิดร้อยสำนักมาแข่งขัน” กันเท่าใดนัก เพราะการวิจัยที่มีกรอบแนวคิดและการวิเคราะห์จากพื้นฐานสำนักคิดอื่น ๆ ยังมีอยู่น้อยมาก จนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “กระแสหนึ่ง” เช่น สำนักครอบงำทางวัฒนธรรม (Cultural Imperialism) หรือสำนักวิพากษ์เอง ฯลฯ

หากกล่าวถึงสถานการณ์โดยทั่วไปของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ อันที่จริง ฐานะของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมี “ที่ทาง” ที่แน่นอนแล้วในวงวิชาการสื่อมวลชนในประเทศตะวันตก ดังจะเห็นได้จากในตำราทฤษฎีสื่อสารมวลชนเกือบจะทุกเล่ม จะต้องบรรจุเอาแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้เป็นส่วนหนึ่งด้วยเสมอ

และสำหรับงานวิทยานิพนธ์ที่คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น ได้มีนิสิตบางคนพยายามนำเอากรอบแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์มาเป็น “ไฟส่องทาง” ในงานค้นคว้าของตน เช่น สมสุข หินวิมาน (2534) ได้ใช้ทฤษฎีกลไกด้านอุดมการณ์ของรัฐที่ A.Gramsci ได้เสนอแนะไว้มาอธิบายการทำงานของกรมประชาสัมพันธ์ สมกมล ลิ้มปิชัย (2532) ได้นำเอาแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองของสื่อมวลชน (Political Economy of Media) มาอธิบายระบบธุรกิจเพลงของไทย รวมทั้ง จรินทร์ เลิศจิระประเสริฐ (2535) ได้นำเอาทฤษฎีวิพากษ์มาวิเคราะห์การทำหน้าที่รักษาอุดมการณ์ทางเพศให้เป็นไปอย่างเดิมของละครโทรทัศน์ เป็นต้น

แม้ว่าจะมีการใช้สำนักคิดทฤษฎีวิพากษ์ในการวิจัยของนิสิตอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นไปตามความสนใจของนักศึกษาแต่ละคนโดยที่ขาดความต่อเนื่องและไม่สามารถพัฒนารอบการพิจารณาปัญหา เครื่องมือการเก็บข้อมูล และการอภิปรายผลการวิจัยให้ละเอียดมากขึ้น

การจัดทำโครงการวิทยานิพนธ์นี้จึงน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์การก่อตัวของสำนักคิดทฤษฎีวิพากษ์ที่เปิดโอกาสให้อาจารย์และนิสิตที่สนใจได้มาทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อฝึกฝนทักษะการวิจัยในแนวทางของสำนักนี้ และยังเป็นการวางแนวทางในการนำเสนอกลุ่มนักคิดกลุ่มอื่น ๆ ที่แตกต่างจากกลุ่มกระแสหลักเข้ามาให้นิสิตได้เพิ่มพูนโอกาสทางทฤษฎี และสร้างบรรยากาศความหลากหลายทางวิชาการให้เปิดกว้างยิ่งขึ้น

3. เนื้อหาและขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

3.1 ขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

D. McQuail (1987) ได้แบ่งทฤษฎีวิพากษ์ออกเป็น 3 รุ่น คือ

รุ่นแรก - ทฤษฎีมาร์กซ์ฉบับคลาสสิก

รุ่นสอง - ประกอบด้วย 3 ทฤษฎีหลัก คือ Political-Economic Media Theory} The Frankfurt School และ Hegemonic of Media

รุ่นสาม - (Critical) Cultural Study

สำหรับทฤษฎีวิพากษ์ที่จะนำมาใช้ในการศึกษาสื่อมวลชนได้คงจะอยู่ในรุ่นที่สองและรุ่นที่สาม ในกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์เหล่านี้จะมีหลักการและวิธีการวิเคราะห์บางอย่างที่สืบต่อมาจากทฤษฎีมาร์กซ์ฉบับคลาสสิก แต่ทว่าในเรื่องของจุดเน้นและแง่มุมบางประการ ทฤษฎีย่อยเหล่านี้จะให้คำอธิบายที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ Political-Economic Media Theory จะสนใจมิติด้านเศรษฐกิจการเมืองที่เข้ามามีส่วนกำหนดกระบวนการทำงานของสื่อมวลชน ในขณะที่สำนัก Frankfurt จะลดความสนใจในเรื่องเศรษฐกิจการเมืองลงไปบ้าง โดยเฉพาะจะสนใจการทำงานของสื่อมวลชนที่อยู่ในวัฒนธรรมแบบ "Culture Industry" ส่วนกลุ่ม Hegemonic Theory of Media นั้น ประเด็นหลักที่ศึกษาคือการต่อสู้ด้านความคิดและอุดมการณ์ในสังคม โดยพิจารณาสื่อมวลชนในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ซึ่งเป็นสนามของสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางอุดมการณ์

เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มทฤษฎีในรุ่นที่สองแล้ว Cultural Study (หรือที่เรียกว่า สำนัก Birmingham) จะมีทัศนะในทางบวกต่อสถาบันสื่อมวลชนมากขึ้น โดยจะให้ความสนใจ

ใจกับวิธีการและรูปแบบที่ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาใช้สื่อมวลชนในฐานะเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

เนื่องจากโครงการวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ เพิ่งจะอยู่ในระยะเริ่มต้น ดังนั้น ขอบเขตทางทฤษฎีที่จะใช้จึงจะเปิดกว้างให้ครอบคลุมทั้ง 4 ทฤษฎีไปก่อน โดยจะเน้นหนักจุดร่วมของทฤษฎีย่อยเหล่านั้นมากกว่าจะพิจารณาถึงจุดต่าง

3.2 เจตนารมย์ร่วมของสำนักทฤษฎีวิพากษ์

ถึงแม้ทฤษฎีวิพากษ์จะประกอบด้วยทฤษฎีย่อย ๆ หลายทฤษฎี หากแต่สำนักนี้ก็มีความร่วมคือ เจตนารมย์ของสำนักดังนี้ คือ

(i) ในการศึกษาวิจัยค้นหาหาความจริงนั้น นักวิชาการของสำนักทฤษฎีวิพากษ์จะต้องให้ความสนใจกับหลักปรัชญา วิธีคิด และระบบคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังเสมอ ดังนั้นจึงต้องมีการวิเคราะห์ระบบของคุณค่า (Set of Values) ของสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ว่าเป็นอย่างไร และในฐานะนักวิชาการเราจะต้องตัดสินใจวินิจฉัยเชิงคุณค่า (Value Judgement) ว่าเราเห็นด้วยกับระบบคุณค่าดังกล่าวหรือไม่ เช่นคุณค่าที่ว่า "อำนาจเป็นธรรม ปลาใหญ่กินปลาเล็ก" ในแง่นี้สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีจุดยืนที่ตรงกันข้ามกับสำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เน้นว่าศาสตร์นั้นจะต้องปราศจากคุณค่า (Value-Free) ซึ่งสำนักทฤษฎีวิพากษ์เห็นว่า "การปราศจากคุณค่า" ก็เป็น "คุณค่าประเภทหนึ่ง" ในกรณีของการศึกษาระบบการสื่อสารตามแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ คำถามในมิติเชิงจริยธรรม (Ethical Aspect) ของกระบวนการและระบบการสื่อสารจึงจะถูกตั้งขึ้นมา เช่น สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างความยุติธรรมในสังคม หรือกลับช่วยเพิ่มขยายความอยุติธรรมให้มากขึ้น เป็นต้น

(ii) เป้าหมายของสำนักคือการปฏิรูประบบคุณค่า เพื่อให้คุณค่าที่สำคัญมีฐานะเป็นหลักในวงการนั้น ๆ

(iii) วัตถุประสงค์ของการค้นคว้าวิจัยของสำนักนี้ ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้เท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายเพื่อนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เป็นจริงด้วย ดังเช่นที่ H. Marcuse จากสำนัก Frankfurt นิยามทฤษฎีวิพากษ์ว่าเป็นทฤษฎีที่คำนึงถึง Practical Context ว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎี

(iv) ลู่ทางในการแก้ปัญหาของสำนักนี้ จะนำเสนอวิธีการแก้ไขแบบส่วนรวม (Collective) มิใช่ทางออกของแต่ละบุคคล (Individual)

3.3 รากฐานของวิธีการแบบสำนักทฤษฎีวิพากษ์

เพื่อให้การมองภาพของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้ชัดเจนขึ้น E.M. Rogers ได้ทำข้อสรุปเปรียบเทียบระหว่างสำนักคิดกระแสหลักของสื่อสารมวลชนที่เรียกว่า "สำนักประจักษ์นิยม"

(Empirical School) หรือ P. Lazarsfeld เรียกว่า "การวิจัยเชิงบริหาร" (Administrative Research) กับ สำนักทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

(I) ปรัชญาแบบ Positive VS. Negative

วิธีการของทฤษฎีวิพากษ์ก่อตัวมาจากปรัชญาที่เป็นคู่ตรงกันข้ามกับปรัชญาแบบ Positivism ซึ่งถือว่าความเป็นจริง (Reality) และความรู้เป็น สิ่งที่มีอยู่แล้ว (Given) การศึกษาค้นคว้าก็คือ การพยายามที่จะอธิบายสิ่งที่เป็นอยู่นั้นว่า "อะไรเป็นอะไร" แต่ปรัชญา Negative ของทฤษฎีวิพากษ์ไม่เชื่อว่าความเป็นจริงเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้มาแล้ว หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมา ดังนั้นจึงต้องตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ทางสังคมว่า "สิ่งที่เป็นอยู่นั้นเป็นมาได้อย่างไร คลี่คลายมาได้อย่างไร ด้วยกลไกและกระบวนการอะไร" กล่าวคือ เป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์รากเหง้าความเป็นมาของปรากฏการณ์ทางสังคม (Social Context of Emergence)

จากปรัชญาเบื้องต้นดังกล่าว เมื่อแปลลงมาสู่ระดับของปัญหำการวิจัยในขณะที สำนักประจักษ์นิยมมุ่งสนใจที่จะตอบคำถามว่า "อย่างไร" (เช่น จะทำอย่างไรกลยุทธการสื่อสาร จึงจะมีประสิทธิภาพมากกว่าที่เป็นอยู่) และ "เท่าไร" (How much) (เช่น จำนวนคนที่เปิดรับรายการนี้มีเท่าไร เปิดดูมากน้อยเท่าไร) แต่ทฤษฎีวิพากษ์จะตั้งคำถามว่า "ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น" และ "ทำไมจึงไม่เป็นเช่นนั้น" (เช่น ทำไมรายการปัญหาสุขภาพทางโทรทัศน์จึงไม่สอดคล้องกับโรคที่คนไทยส่วนใหญ่เผชิญอยู่)

(II) แนวทางการวิเคราะห์แบบ Sectarian VS. Holistic

การพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ของการสื่อสารของสำนักประจักษ์นิยมไม่ว่าจะเป็นปัญหา เรื่องผลกระทบ (Impact) ประสิทธิภาพ หรือการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนก็ตาม วิธีการเข้าสู่ ปัญหาและการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นจะชี้นำจำกัดตัวเองอยู่เพียงภายในกระบวนการหรือระบบของการสื่อสารเท่านั้น โดยจะไม่พิจารณาออกไปถึงบริบททางสังคมที่กระบวนการหรือระบบการสื่อสารนั้นกำลังเกิดขึ้น เช่น เมื่อพิจารณาปัญหาการเปิดรับสื่อของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ก็จะไม่พิจารณาถึงปัจจัยของการเข้าถึงสื่อ (Accessibility) หรือวิถีชีวิตประจำวันของผู้รับสาร การวิเคราะห์จึงมีลักษณะแยกส่วน (Sectarian)

ในลักษณะที่ตรงกันข้าม วิธีการเข้าสู่ปัญหาของทฤษฎีวิพากษ์จะใช้การวิเคราะห์ใน ลักษณะองค์รวม (Holistic) กล่าวคือ พิจารณาความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างปัจจัยต่าง ๆ อยู่เสมอ กล่าวเฉพาะในกรณีของกระบวนการหรือระบบการสื่อสาร ทฤษฎีวิพากษ์มีแนวคิดพื้นฐานว่าระบบดังกล่าวไม่เคยเกิดขึ้นอย่างตัดขาดจากบริบททางสังคมเลย ไม่ว่าจะเป็นมิติ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม หรือวัฒนธรรม ดังนั้นการวิเคราะห์การสื่อสารจะเป็นไปไม่ได้เลย หากปราศจากทฤษฎีสังคม และการวิเคราะห์การสื่อสารจะต้อง "กว้างกว่า" ตัวการสื่อสารอยู่ เสมอ หรือหากกล่าวด้วยภาษาของการสื่อสารก็หมายความว่า ในขณะที่ทำการวิเคราะห์ Text

นั้น จะต้องให้ความสนใจกับ Context และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างทั้งสองอยู่ตลอดเวลา

ในทางปฏิบัติ แม้ว่าผู้วิจัยจะได้เลือกศึกษาปัญหาการสื่อสารบางปัญหาในระดับ Micro เท่านั้น แต่ก็จำเป็นต้องดูความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหานั้นกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของปัญหาการสื่อสารนั้น ทั้งนี้เพราะทฤษฎีวิพากษ์มีความเห็นว่า การละเลยศึกษาแต่ตัวการสื่อสารอย่างเดียวโดดๆ โด่งเลเยบริบททางสังคมของการสื่อสารเช่น แนวทางของประจักษ์นิยมนั้น ให้ผลเสียทั้งในระดับวิชาการและระดับปฏิบัติ ในเชิงคุณค่าทางวิชาการ ภาพที่ได้จากการวิเคราะห์แบบแยกส่วนจะเป็นภาพที่บิดเบี้ยวไปจากความเป็นจริง และในระดับการนำไปปฏิบัติ การไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมทำให้ผลการวิจัยที่ได้ไม่สามารถให้ข้อเสนอแนะเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้

(iii) การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม

สำนักประจักษ์นิยมมีความเชื่อพื้นฐาน (Basic Assumption) ว่า "สื่อมวลชนนั้นมีอิทธิพลต่าง ๆ นานาต่อสังคม" (ปัจจุบันทัศนะดังกล่าวได้กลายเป็นสามัญสำนึกของผู้คนในสังคมไปแล้ว) ดังนั้นหัวข้อการวิจัยของสำนักนี้จึงมุ่งเน้นอยู่กับการศึกษาผลกระทบ หรืออิทธิพลของสื่อที่มีต่อคนกลุ่มต่าง ๆ ในเรื่องต่าง ๆ ในกาละเทศะต่าง ๆ (ที่รู้จักกันในนามของ Impact / Effect Study ไม่ว่าจะเป็นแบบทางตรง เช่น ทฤษฎีกระสุนปืน หรือทางอ้อมเช่น Agenda-Setting ก็ตาม) ในแง่มุมนี้ทฤษฎีวิพากษ์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า หากสื่อมวลชนยินดีที่จะ "โฆษณาหรือชักชวน โหม่นนำ" ให้ผู้คนเห็นคล้อยตามค่านิยมต่าง ๆ ในสังคมแล้ว ก็เท่ากับสื่อมวลชนเองก็เห็นดีเห็นงามกับค่านิยมดังกล่าวและยินยอมอยู่เคียงข้างผู้มีอำนาจในการกำหนดค่านิยมของสังคม (Establishment) อย่างเต็มที่ (ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์ตั้งข้อสงสัยว่า "ค่านิยม" หลายอย่างของสังคมนั้นเป็น "ค่าที่ควรจะนิยม" หรือไม่ หรือเป็น "ค่าที่มีคุณ" (คุณค่า) หรือเปล่า)

ส่วนแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมีลักษณะตรงกันข้ามกับที่กล่าวมาข้างต้น แทนที่จะเชื่อว่า "สื่อนั้นมีฐานะเป็น นาย ที่มีอำนาจชี้แนะสั่งการชักชวนโหม่นนำคนอื่นได้" ทฤษฎีวิพากษ์กลับเชื่อว่า "สื่อเองก็มีฐานะเป็นผู้รับใช้" ที่จะถูกกำหนดจากบรรดานายทั้งหลายในสังคมนั้น กล่าวคือกลับถูกกำหนดจากปัจจัยต่าง ๆ ของสังคม และเนื่องจากสังคมที่เป็นอยู่คือ สังคมทุนนิยม (นายใหญ่ที่สุดของระบบสื่อมวลชน ซึ่งมีระบบการจัดการตามแบบของนายเช่นกัน) ปัญหาพื้นฐานที่ทฤษฎีวิพากษ์ตั้งคำถามก็คือ ระบบสื่อมวลชนได้ช่วยทำหน้าที่ถ่วงรักษาสืบทอดระบบทุนนิยมเอาไว้อย่างไรบ้าง

(iv) คำคุณแจของแต่ละสำนัก

จากหลักปรัชญาและความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว ทำให้แต่ละสำนักจะทำงานอยู่รอบ ๆ ชุดของคำคุณแจ (Key Words) ชุดหนึ่ง ๆ คำคุณแจของสำนักประจักษ์นิยมจะวนเวียนอยู่รอบ

ๆ คำว่า บทบาทหน้าที่ การใช้สื่อเพื่อการพัฒนา กลยุทธ์การโน้มน้าว การเปิดรับสื่อ อิทธิพลของสื่อ กระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในรูปแบบต่าง ๆ

สำหรับชุดของคำคุณศัพท์ที่อยู่ในสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็จะเป็นคำอีกชุดหนึ่ง เช่นคำที่ว่า 'ใครเป็นผู้ควบคุมสื่อ' (คำนี้แทบจะไม่ปรากฏเลยในสำนักประจักษ์นิยม) ความขัดแย้งในระบบสื่อ การใช้สื่อเพื่อการครอบงำ ความไม่ยุติธรรมของระบบสื่อ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ในการใช้สื่อ ฯลฯ (อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นักวิชาการจากทั้งสองสำนักก็ได้มีการหยิบยืมคำคุณศัพท์ของอีกฝ่ายหนึ่งไปใช้เป็นครั้งคราว)

(v) หน่วยที่ใช้ศึกษา

ความแตกต่างที่ค่อนข้างพบได้บ่อยอีกประการหนึ่งระหว่างสำนักประจักษ์นิยมและสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ หน่วยที่ใช้ศึกษา โดยที่สำนักแรกนั้นมักจะเลือกศึกษาในระดับจุลภาค (Micro) และสำนักหลังมักจะศึกษาในระดับมหภาค (Macro) อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นี้ Rogers ได้กล่าวว่า เริ่มมีการผสมผสานกันบ้าง กล่าวคือ สำนักวิพากษ์ก็อาจจะเลือกปัญหาในระดับจุลภาค แต่ทว่าในการอธิบายหลังจากการวิเคราะห์แล้ว ก็จะต้องเชื่อมโยงไปให้เห็นภาพรวมในระดับมหภาคอยู่เสมอ

(สำหรับการวิจัยของนิสิตครั้งนี้ เนื่องจากขีดจำกัดด้านเวลาและทรัพยากรอื่น ๆ ส่วนใหญ่ นิสิตก็จะเดินตามรอยของการผสมผสาน คือเลือกหยิบปัญหาในระดับจุลภาคแต่อธิบายขยายความไปถึงระดับมหภาค)

ในท้ายที่สุด Rogers ได้กล่าวถึงสถานการณ์ปัจจุบันระหว่างสำนักทั้ง 2 ว่าในขณะที่ยุคเริ่มแรกนั้น รอยแยกระหว่าง 2 สำนักค่อนข้างจะมีอย่างเด่นชัด โดยที่แต่ละสำนักต่างก็มีจุดแข็งที่นำมาอ้างอิงกันคนละอย่าง สำนักประจักษ์นิยมก็มีจุดเด่นตรงที่มีวิธีการเก็บข้อมูลอย่างมีระบบ ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์มีข้อเด่นตรงที่มีการวิเคราะห์แบบมีทฤษฎีหนุนหลังอย่างหนักแน่น ดังนั้นสำนักแรกจึงใส่ใจกับขั้นตอนการเก็บข้อมูล ในขณะที่ฝ่ายหลังละเลียดละอ่อยอยู่กับการวิเคราะห์ และ Rogers ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีความพยายามที่จะประสานจุดแข็งของทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกัน

สำหรับงานศึกษาของนิสิตครั้งนี้ ได้พยายามดำเนินการตามกระแสสุดท้ายที่ Rogers กล่าวถึง คือใช้ทฤษฎีวิพากษ์เป็นเครื่องช่วยในการนำเข้าสู่ปัญหาการวิจัย จากนั้น ก็ได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบเชิงประจักษ์ และนำเอาแนวคิดจากทฤษฎีวิพากษ์มาใช้ในขั้นตอนของการวิเคราะห์อีกครั้งหนึ่ง

4. แผนงานวิทยานิพนธ์ของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ในช่วง มีนาคม 2539 – ตุลาคม 2539

แผนงานวิทยานิพนธ์ของสำนักทฤษฎีวิพากษ์นี้เป็นจุดเริ่มต้นครั้งแรกของการทำงานร่วมกันระหว่างคณาจารย์ที่มีความสนใจทางทฤษฎี และนิสิตปริญญาโทสาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 5 คน ที่มีหัวข้อความสนใจที่แตกต่างกัน หากแต่มีจุดสนใจร่วมกันคือการพัฒนาทฤษฎีวิพากษ์มาใช้เป็นกรอบแนวความคิดในการวิจัยระยะเวลาของการทำวิทยานิพนธ์จะอยู่ระหว่างเดือนมีนาคม 2539 - ตุลาคม 2539 รวมเวลา 8 เดือน โดยมีผู้เสนอโครงการคือ ผศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ เป็นอาจารย์ควบคุม (และมีรศ.ดร. ธนวดี บุญลือ เป็นประธานในฐานะหัวหน้าภาควิชาการประชาสัมพันธ์)

5. สถานะปัจจุบันของงานวิทยานิพนธ์ที่ขอเสนอรับทุน

ในเดือนมกราคม 2539 นี้ นิสิตทั้ง 5 คนได้ผ่านการสอบหัวข้อเค้าโครงวิทยานิพนธ์เรียบร้อยแล้วตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2538 และหัวข้อเค้าโครงดังกล่าวได้ผ่านการอนุมัติจากคณะกรรมการบัณฑิตระดับคณะ และผ่านมาตรฐานวิชาการของบัณฑิตวิทยาลัยเรียบร้อยแล้ว (ดังหลักฐานที่แนบมา)

6. รายละเอียดของวิทยานิพนธ์

6.1 ร.ต.ท.หญิงอารยา ถาวรวันชัย

เรื่อง ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบ "ผู้ร้ายกลับใจ" ที่ปรากฏในสื่อมวลชน

ประธาน : รศ.ดร. ธนวดี บุญลือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : อ.ดารุเรศ กาศโอสถ

ในทฤษฎีกระแสหลักที่กล่าวถึงการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนนั้นจะอธิบายว่า สื่อมวลชนมีศักยภาพในการสร้าง "วีรบุรุษ" ให้กลายเป็น "ผู้มีชื่อเสียง" ขึ้นมาได้ (From Hero to Celebrity) ด้วยการนำเรื่องราวของวีรบุรุษนั้นมาเปิดตัวเผยแพร่ต่อสาธารณชน

หากแต่ทฤษฎีวิพากษ์ได้ตั้งข้อสงสัยว่า ในการดำเนินการจริงนั้น การกระทำดังกล่าวมีลักษณะกลับหน้ากลับหลังกันหรือเปล่า กล่าวคือ แทนที่โทรทัศน์ไทยจะทำให้ "วีรบุรุษ" กลายเป็น "ผู้มีชื่อเสียง" หากแต่โทรทัศน์กลับสร้าง "ผู้ที่พอจะมีชื่อเสียงอยู่บ้าง" ให้กลายเป็น "วีรบุรุษ" ขึ้นมา (เช่น ทำให้นักร้องที่ร้องเพลงเก่งกลายเป็นลูกกตัญญู หรือไปออกโทรทัศน์บ่อย ๆ โดยให้สัมภาษณ์เรื่องโรคเอดส์ ก็จะกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องโรคเอดส์ไปเอง) ทั้งนี้เพราะ "วีรบุรุษ" ที่สื่อมวลชนนำมาเสนอนั้น ในการนิยามส่วนใหญ่ยังไม่ได้ผ่านการพิสูจน์แล้วว่า "เป็นวีรบุรุษตัวจริง"

เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวในระยะ 4-5 ปีที่ผ่านมา มีปรากฏการณ์ที่น่าสนใจเกิดขึ้นในสื่อมวลชนไทย และเป็นปรากฏการณ์ที่ดูเหมือนจะเพิ่มน้ำหนักของประจักษ์พยานให้แก่ทฤษฎีวิพากษ์มากขึ้น ทั้งนี้เพราะสื่อมวลชนเช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์ ได้นำเอา "ผู้ร้ายกลับใจ" บางคน เช่น ดาวตลกที่เคยติดยาเสพติดมาก่อน นักเขียนที่เคยเป็นมือปืนรับจ้างฆ่าคนมาก่อน มาสร้างภาพเป็น "วีรบุรุษ" และ "ผู้มีชื่อเสียง" ไปพร้อม ๆ กัน

ความสนใจเบื้องต้นของผู้วิจัยก็คือ มีปัจจัยอะไรบางอย่างที่ผลักดันให้เกิดการคัดเลือก "ผู้ร้ายกลับใจ" ดังกล่าวนำเสนอในฐานะ "วีรบุรุษ" แทนที่จะเลือกวีรบุรุษตัวจริง (เช่น สังคมไทยขาดแคลนวีรบุรุษแล้วหรือ) และเนื่องจากระดับของความเป็นผู้ร้ายนั้นเมื่ออยู่แตกต่างกัน ตั้งแต่ระดับอ่อน ๆ ที่สังคมพอยอมรับได้ จนกระทั่งถึงระดับที่รุนแรง หลักเกณฑ์และเส้นแบ่งระดับดังกล่าวในทัศนะของฝ่ายสื่อมวลชนเป็นอย่างไรบ้าง

นอกจากนั้น หลังจากที่มีการเผยแพร่ภาพของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจนี้ผ่านสื่อมวลชนออกไปแล้ว ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาทัศนะของผู้รับสารว่า ได้ให้การยอมรับวีรบุรุษเหล่านี้อย่างไรบ้าง และการยอมรับนั้นมีพื้นฐานมาจากรากฐานของวัฒนธรรมไทยในเรื่องการทำความดีทำชั่วอย่างไร (เช่น แนวคิดเรื่องการให้อภัยและอโหสิกรรม ให้โอกาสคนกลับตัวใหม่ เป็นต้น)

ในอีกแง่มุมหนึ่ง เมื่อพิจารณาจากมุมมองของผู้ผลิตในประเด็นเรื่อง ผู้ร้ายที่ทำความผิด ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมเบี่ยงเบน (Deviant) ไปจากบรรทัดฐานของสังคมนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า มีหลักตรรกะที่ขัดแย้งกันระหว่างมาตรฐานของสื่อมวลชนกับบรรทัดฐานของสังคมอยู่บ้าง ตามปกติภาพของผู้เบี่ยงเบนนั้นจะมียุยยะไปในด้านลบ ที่ไม่ควรจะนำมาเผยแพร่ให้เป็นเยี่ยงอย่าง แต่สำหรับสายตาของสื่อมวลชนแล้ว ความเบี่ยงเบนดังกล่าวกลายเป็นข้อเด่นที่จะใช้คัดเลือกการนำเสนอ (ดังเช่นในคำนิยามของชาวกีฬานวกรรมเอา "ความเบี่ยงเบนผิดไปจากปกติ และบรรทัดฐานของสังคม" เข้าไว้ด้วย) กล่าวคือ ความเบี่ยงเบนผิดปกติก็นับ "จุดขาย" ที่สำคัญของสื่อมวลชน

ในการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น สื่อมวลชนได้พยายามเกาะติดหลักการทำงานว่า การเลือกนำเสนอภาพที่เบี่ยงเบนนั้น เป็นไปทั้งเพื่อ "จุดขาย" ของสื่อมวลชน และทั้งเพื่อให้เป็น "ข้อเตือนใจ" มิให้คนอื่นถือเป็นแบบอย่าง ดังนั้น การเล่นบทบาทหน้าทีของสื่อมวลชนต่อผู้ที่กระทำผิดนั้น สื่อมวลชนจึงมักจะทำหน้าที่เป็นผู้ลงโทษแก่ผู้กระทำผิดเป็นซ้ำสอง (เช่น การประณามด้วยการตั้งฉายาต่าง ๆ) หลังจากที่ถูกศาลหรือตำรวจได้ลงโทษแล้วเป็นระลอกแรก แต่ทว่าเมื่อสื่อมวลชนเริ่มนำภาพผู้ร้ายกลับใจมานำเสนอในฐานะวีรบุรุษ ก็ทำให้การเล่นบทบาทของสื่อมวลชนดูคลุมเครือจากหลักการที่ตั้งเอาไว้

เมื่อการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนคลุมเครือดังกล่าว จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า การนำเสนอภาพดังกล่าวนั้นอาจจะมีลักษณะเหมือนดาบสองคม ดาบคมแรกที่มีคุณประโยชน์ก็คือ การให้ความหวังแก่ผู้ที่หลงผิดว่า สังคมเราจะให้อภัยและให้โอกาสแก่ตัวแก่พวกเขา แต่ดาบคมที่เป็นโทษก็คือ การสร้างภาพดังกล่าวก่อให้เกิดการเลียนแบบดังที่มีข้อติดใจอยู่เสมอว่า การเสนอภาพของอาชญากรที่ยังมีเรี่ยวแรงอยู่บนหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ทำให้คนเห็นว่า แม้เป็นอาชญากรก็ยังมีความสุขดีอยู่ หรือการเน้นแต่การให้อภัยและให้โอกาสกลับตัวก็อาจจะทำให้ผู้คนหันไปทำความชั่วความผิดอย่างง่ายดายมากขึ้น เพราะหากต้องการจะกลับใจเมื่อไร ก็พร้อมที่จะทำได้ และสังคมก็จะให้โอกาสเสมอ

การที่คมด้านใดของดาบจะบาดผู้ชมนั้นขึ้นอยู่กับเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสารในการนำเสนอเป็นอันดับแรก และต่อมาคือความสามารถในการใส่รหัสของผู้ส่งสารว่าจะแปรเจตนาหมายให้ออกมาเป็นรูปแบบและเนื้อหารายการได้อย่างไร นี่เป็นส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยต้องการจะศึกษา และเพื่อตรวจสอบกระบวนการสื่อสารทั้งกระบวนการ ผู้วิจัยจะศึกษาทฤษฎีการสื่อสารในระดับขั้นตอนของการถอดรหัสด้วย จากข้อมูลที่ได้จากภาพระดับ Micro นี้ ผู้วิจัยจะนำมาอธิบายสรุปในระดับ Macro ถึงประเด็นปัญหา เรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนที่ได้ตั้งเอาไว้ตั้งแต่แรก

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงเนื้อหาและวิธีการนำเสนอภาพลักษณะของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน
2. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในการนำเสนอภาพลักษณะของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจในสื่อมวลชน
3. เพื่อศึกษาถึงจุดมุ่งหมายของผู้ส่งสารและความเข้าใจของผู้รับสารว่าผู้รับสารได้รับสารตามความหมายที่ผู้ส่งสารต้องการหรือไม่
4. เพื่อศึกษาถึงการตอบรับสารที่นำเสนอภาพลักษณะของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจของผู้รับสารประเภทต่าง ๆ

6.2 นางสาวพัสนัย นุตาลัย

เรื่อง : การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน

ประธาน : รศ.ดร. ธนวดี บุญลือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : อ.วิลาสินี พิพิธกุล

ทฤษฎีวิพากษ์ที่จะนำมาใช้ในงานวิจัยชิ้นนี้คือ ทฤษฎี Ideological Struggle และทฤษฎี Hegemony ของ A. Gramsci ที่เสนอว่าบรรดากลไกทางอุดมการณ์ของสังคม (Ideological Apparatus) เช่น โรงเรียน ครอบครัว ศาสนา และสื่อมวลชน อันมีชนชั้นกลางเป็นผู้ดำเนินงานนั้น จะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และอุดมการณ์วัฒนธรรมระหว่างชนชั้นนำกับชนชั้นล่างในสังคมที่มีความขัดแย้งทางชนชั้นต่อกัน

เมื่อนำเอาทฤษฎีของ Gramsci มาใช้อธิบายในกรณีของสังคมไทย บริบทของสภาพความเป็นจริงของสังคมไทยทำให้ผู้วิจัยต้องดัดแปลงว่า ชนชั้นกลางของไทยนั้นมิได้ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ที่ทำงานอยู่ตามกลไกสังคมและเป็นเครื่องมือให้แก่ชนชั้นอื่น ๆ เสมอไป สภาพความเป็นจริงของสังคมไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน ทำให้ชนชั้นกลางไทยได้ขยายตัวเติบโตอย่างมากและสถาปนาตัวเองอย่างเป็นอิสระ ชนชั้นนี้มีวัฒนธรรมของตนเอง มีผลประโยชน์ทางชนชั้นของตัวเอง และมีอุดมการณ์ของตนเอง ดังนั้นชนชั้นกลางจึงได้เปลี่ยนฐานะจากเครื่องมือของคนอื่นกลายมาเป็นคู่ต่อสู้ขั้วหนึ่งในสังคมด้วย ดังปรากฏประจักษ์พยานจากบทบาทของชนชั้นกลางในการเปลี่ยนแปลงสังคมครั้งสำคัญ ๆ ตั้งแต่ 2475, 14 ตุลา, 6 ตุลา จนกระทั่งถึง 'มือบมือถือ' เมื่อเดือนพฤษภาคม 2535

นอกจากนั้นในการศึกษาชนชั้นกลางของไทย ผู้วิจัยมีความเห็นว่าจำเป็นต้องสำรวจรูปธรรมความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยด้วย การก่อตัวของชนชั้นกลางไทยในรอบ 50-60 ปีที่ผ่านมาได้เกิดขึ้นเป็นหลายระลอก ทำให้ชนชั้นนี้เกิดการประกอบตัวของคนหลายกลุ่ม แม้ว่ากลุ่มเหล่านี้จะมีลักษณะทางชนชั้นบางอย่างร่วมกัน แต่ก็คงมีความแตกต่างกันในรายละเอียดบางอย่าง ตัวอย่างเช่น ชนชั้นกลางที่เข้าร่วมเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 นั้น ส่วนใหญ่เคยผ่านเหตุการณ์ 14 ตุลา และ 6 ตุลามาแล้ว ดังนั้นเนื้อหาอุดมการณ์ที่พวกเขามีจึงอาจจะมีลักษณะ Totality คือมองเห็นผลประโยชน์ร่วมของคนทุกชั้น โดยเฉพาะชนชั้นล่างของสังคมมากกว่าจะเห็นแก่ผลประโยชน์ของชนชั้นตนเอง เช่นกลุ่มธุรกิจรายย่อยที่ไม่เคยมีส่วนร่วมทางการเมือง ผู้วิจัยจึงจะตรวจสอบเนื้อหาอุดมการณ์ทางการเมืองของชนชั้นกลางที่มีความหลากหลายดังกล่าว

ทฤษฎี Hegemony ของ Gramsci กล่าวว่า คนแต่ละชนชั้นต่างก็มีอุดมการณ์ประจำชนชั้นของตนเอง และพยายามใช้กลไกด้านอุดมการณ์ต่าง ๆ ทำให้อุดมการณ์ประจำชนชั้น (Class Ideologies) กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคม (Dominant Ideologies) เช่น ชนชั้นนำพยายามทำให้สังคมเชื่อว่า หากปราศจากการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรสหภาพแรงงาน บรรยากาศการลงทุนจะดี และเศรษฐกิจจะเจริญเติบโต เป็นต้น ตามปกติแล้ว ชนชั้นนำจะเป็นกลุ่มที่มีโอกาสใช้กลไกต่าง ๆ มากที่สุด แต่พวกเขาก็มีใช้วาทะของชนชั้นอื่น ๆ จะหมดสิ้นไปเลย ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาว่า ชนชั้นกลางซึ่งมีโอกาสเข้าถึงกลไกด้านอุดมการณ์ตัวหนึ่ง คือสื่อมวลชนนั้น ได้ใช้กลไกตัวนี้ในการทำให้อุดมการณ์ของตน (เช่น ประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นปัญหาของตน) กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมอย่างไรบ้าง

ความสัมพันธ์ระหว่างฐานะของชนชั้นกลางในสังคมกับกลไกด้านอุดมการณ์ เช่นสื่อมวลชนนั้น สามารถพิจารณาได้ใน 2 รูปแบบ รูปแบบแรกคือ ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มคนที่ทำงานอยู่ตามกลไกนี้ และอีกรูปแบบหนึ่งคือการใช้กลไกนี้ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของตนด้วยรูปแบบอันหลากหลาย เช่น การให้ข้อมูลแก่สาธารณะ การแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นทางสังคม การสร้างกระแสเรียกร้อง การปลุกกระตือรือร้นความคิด การกดดันต่อรัฐบาล ฯลฯ ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสำรวจรูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้ในกรณีของสื่อหนังสือพิมพ์

อย่างไรก็ตามในการที่ชนชั้นกลางจะเข้ามาใช้สื่อมวลชนนั้น ข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามได้ก็คือ พลวัตการเปลี่ยนแปลงภายในสถาบันสื่อมวลชนเอง ในกรณีของหนังสือพิมพ์ไทย ซึ่งมีพัฒนาการมาในรูปแบบเดียวกับหนังสือพิมพ์ในประเทศตะวันตก กล่าวคือ ในระยะเริ่มแรกหนังสือพิมพ์จะเป็นสถาบันขนาดเล็ก มีอำนาจทางสังคมไม่มาก แต่ผูกพันตัวเองกับการเมืองค่อนข้างสูง แต่ในระยะหลัง หนังสือพิมพ์จะกลายเป็นสถาบันที่มีขนาดใหญ่โตขึ้น มีพลังอำนาจมากขึ้น แต่ก็เริ่มผูกพันกับการเมืองน้อยลงและหันไปผูกติดกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของตัวเองมากกว่า ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้จะกลายมาเป็นปัจจัยหนึ่งในการพิจารณาการใช้สื่อมวลชนของชนชั้นกลาง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชนชั้นกลางโดยผ่านการใช้สื่อหนังสือพิมพ์
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ทฤษฎีของชนชั้นกลางในเรื่องการใช้สื่อหนังสือพิมพ์เพื่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชนชั้นกลาง

6.3 นางสาวรินทรา ไกยรวงศ์

เรื่อง : มิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง

ประธาน : รศ.ดร. ธนวัติ บุญลือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : รศ.ดร.ระวีวรรณ ประกอบผล

การศึกษานิตยสารผู้หญิงเท่าที่ผ่านมามีพื้นฐานสื่อคู่กายของชนชั้นผู้หญิง (Women Class) ส่วนใหญ่จะอยู่ภายใต้แนวคิดชั้นนำของทฤษฎีสื่อสารของมวลชนกระแสหลัก โดยเฉพาะทฤษฎีพันธกิจนิยม แนวคิดนี้มักจะยอมรับโดยปริยายและสร้างความเชื่อว่า สื่อประเภทนี้จะทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายมาอยู่ 2 - 3 ประการ คือทำหน้าที่ให้ความรู้นอกระบบโรงเรียนแก่กลุ่มสตรีด้วยการบรรจุคอลัมน์ประเภทสารคดี ความรู้ และการสัมภาษณ์บุคคล ทำหน้าที่ให้ความบันเทิงด้วยนวนิยายเรื่องสั้นและเรื่องยาว และท้ายที่สุด ก็ทำหน้าที่ส่งเสริมระบบธุรกิจด้วยการลงโฆษณา

อย่างไรก็ตาม เมื่อพลิกดูนิตยสารผู้หญิงที่ขายดีติดอันดับสักสองสามเล่ม สิ่งแรกที่จะทำให้สะดุดใจก็คือ หน้าที่ที่ดูเหมือนจะมีความสำคัญอยู่ในลำดับท้ายสุดนั้นกลับยึดพื้นที่นิตยสารแต่ละเล่มมากกว่าหน้าที่อื่น ๆ ยิ่งไปกว่านั้นความอยู่รอดในบรรณพิภพของนิตยสารแต่ละเล่มยังดูเหมือนจะขึ้นอยู่กับว่าฝ่ายโฆษณาสามารถทำหน้าที่สุดท้ายนั้นได้ดีเพียงใด ผลจากการสัมภาษณ์ผู้ผลิตนิตยสารหลายรายถึงสิ่งแรกที่จะต้องคำนึงถึงในการทำนิตยสารแต่ละเล่มให้ผลยืนยันทนได้ยาวนาน

ผู้วิจัยได้ใช้ทัศนะวัตถุนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับ "นิตยสาร" ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน "นิตยสาร" ในฐานะผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ ย่อมมีรูปร่างหน้าตา มีเป้าหมายและมีหน้าที่ที่แปรเปลี่ยนไปตามลักษณะของสังคมในขณะนั้น ๆ

สภาวะของสังคมไทยในอดีตเมื่อ 100 ปีที่ผ่านมาซึ่งเป็นจุดกำเนิดของนิตยสารนั้น ขั้นตอนทางเศรษฐกิจของไทย ยังต้องถือเอาปัญหาของการผลิต (Production) เป็นความสำคัญลำดับแรก การจัดจำหน่าย (Distribution) เป็นลำดับต่อมา และการบริโภค (Consumption) เป็นลำดับสุดท้าย ด้วยเหตุนี้กระบวนการผลิตนิตยสารในครั้งอดีตจึงเป็นไปตามลำดับเดียวกัน หากทว่าสังคมไทยปัจจุบันนี้ โฉมหน้าปริศนาหลักของเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว จากแต่เดิมที่ต้องตอบคำถามด้านการผลิตว่า "เราจะแก้ปัญหาผลผลิตขาดแคลน (Scarcity)" มาเป็นคำถามใหม่ด้านการบริโภคว่า "จะจัดการกับผลผลิตส่วนเกิน (Surplus) ที่ล้นเหลือได้อย่างไร"

คำตอบหนึ่งของการแก้ปัญหาหลักดังกล่าว ก็คือ ระบบการตลาด การใช้สื่อมวลชนและการโฆษณาที่ได้เข้ามามีระบบและจัดการชีวิต จัดระบบคิด จัดการกระตือรือร้นนิยมของผู้คนในสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการบริโภค (ที่เรียกว่า Lifestyles)

นิตยสารในฐานะสื่อชนิดหนึ่งจึงจำเป็นต้องดำเนินไปตามหลักดังกล่าวเช่นกัน ในแง่ของการผลิต เมื่อ 100 ปีก่อน นิตยสารเล่มหนึ่ง ๆ จะเกิดขึ้นมาจากความตั้งใจบางประการของผู้ผลิต (เช่นอยากให้ความรู้แก่สตรี อยากเป็นเวทีให้ผู้หญิงแสดงความคิดเห็น ฯลฯ) แต่ขณะนี้ นิตยสารได้ก้าวเข้ามาสู่ ‘ธุรกิจสิ่งพิมพ์’ ซึ่งได้แปรเปลี่ยนแรงจูงใจของผู้ผลิตจาก ‘ทำเพราะตั้งใจและใจรัก’ มาเป็น ‘ทำเพื่อหวังผลกำไร’ และจากคำถามเดิมที่ผู้ผลิตจะต้องตอบว่า ‘ผู้จัดทำนิตยสารต้องการจะให้อะไรแก่ผู้อ่าน’ ก็ได้เปลี่ยนมาเป็น ‘ตลาดผู้อ่านต้องการอะไรจากหนังสือของเรา’

นอกจากลักษณะการผลิตจะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว บทบาทหน้าที่ของนิตยสารเองก็ต้องแปรเปลี่ยนตามสภาวะสังคมไปด้วย การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการพิสูจน์ว่า นิตยสารได้กลายมาเป็นเครื่องมือชิ้นหนึ่งในการแก้ปัญหาด้านการบริโภคของระบบทุนนิยมของไทย ด้วยการทำหน้าที่เป็นสื่อที่ถ่ายทอดความรู้และหล่อหลอมรสนิยมรวมทั้งแบบแผนการบริโภคให้แก่กลุ่มบุคคลที่สังกัดชนชั้นต่าง ๆ ดังนั้นในการวิเคราะห์เนื้อหาส่วนที่กล่าวด้วยความรู้ันั้น ผู้วิจัยจึงจะไม่ใช้ความคิดที่ยอมรับกันโดยปริยาย (Take it for granted) ว่า ความรู้จากนิตยสารนั้นจะต้องเป็นประโยชน์ต่อตัวผู้อ่านเสมอไป แต่อาจจะตั้งคำถามว่า ความรู้เรื่องอะไรที่ถูกนิตยสารเลือกนำมาเสนอ การให้ความรู้ันั้นทำไปทำไม ทำไปแล้วให้ประโยชน์ต่อใครในท้ายที่สุดและในการวิเคราะห์มิติการบริโภคที่ปรากฏอยู่ในนิตยสารสำหรับผู้อ่านชนชั้นต่าง ๆ นั้น ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีการบริโภคเชิงตรรกวิทยาของ Baudrillard นักทฤษฎีแนววิพากษ์รุ่นใหม่มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงหน้าที่ที่แท้จริงของนิตยสารซึ่งแสดงออกผ่านกระบวนการผลิต
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเลือกและการตัดสินใจของฝ่ายผู้ผลิตในการกำหนดเนื้อหาของนิตยสารในฐานะสินค้าทางวัฒนธรรม
3. เพื่อศึกษามิติแห่งการบริโภคของกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มของนิตยสารผู้หญิงที่สะท้อนอยู่ในเนื้อหาของนิตยสาร

6.4 นางนิภาพรรณ สุขศิริ

เรื่อง : ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์

ประธาน : รศ.ดร. ธนวัต บุญลือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : รศ.ดร. กนกศักดิ์ แก้วเทพ

ในมิติของสุขภาพซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องของกายใจที่แข็งแรงหรืออ่อนแอในระดับของปัจเจกบุคคล แต่ทว่าจากปรากฏการณ์ที่เกิดกลุ่มโรคคนรวย (Disease of Affluence) และกลุ่มโรคคนจน (Disease of Poverty) ได้แสดงให้เห็นว่าหลักปรัชญาแบบองค์รวม (Holistic Approach) ของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ที่ให้คำอธิบายว่า ภาวะการมีสุขภาพที่ดีนั้นเกิดมาจากมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่มีผลกระทบต่อปัจเจกบุคคลจะอธิบายปรากฏการณ์ได้เด่นชัดกว่า ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาแง่มุมสุขภาพใน "ขั้นตอนของการเกิดโรค" เราก็จะพบว่าขีดความสามารถของคนแต่ละกลุ่ม แต่ละชนชั้นที่จะจัดสภาวะแวดล้อมเพื่อรักษาสุขภาพที่ดีของตนเองได้อย่างแตกต่างกัน ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวจะมองเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นใน "ขั้นตอนของการรักษาโรค" การเข้าถึงบริการทางการแพทย์แผนใหม่ที่วางเงื่อนไขให้ "การรักษาพยาบาล" กลายมาเป็นสินค้ามากกว่าบริการ ได้ปิดกั้นโอกาสการรักษาอาการเจ็บป่วยของคนจนรวมทั้งทิศทางของการแพทย์ที่มุ่งเน้นการพึ่งพาและแพทย์มากกว่าการดูแลสุขภาพของตนเอง ก็ทำให้รายจ่ายด้านสุขภาพของประชาชนสูงขึ้นโดยไม่จำเป็น

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงได้เสนอสูตรผสมของการมีสุขภาพที่ดีของคนแต่ละกลุ่มแต่ละชนชั้นว่าเกิดจากปัจจัยร่วมกัน 2 ประการ คือ ฐานะทางเศรษฐกิจ และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสุขภาพ ในองค์ประกอบทั้งสองนี้ ปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการสื่อสารมวลชนก็คือการเผยแพร่ข่าวสารและให้ความรู้ด้านสุขภาพ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่สุดก็คือ รายการสุขภาพอนามัยทางโทรทัศน์นั่นเอง

ในทางอุดมคติ กลุ่มทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา มักจะคาดหวังว่า สื่อมวลชนที่ก้าวหน้าทันสมัยเช่น โทรทัศน์จะทำหน้าที่ช่วยถมช่องว่างความรู้ให้แก่ประชาชนกลุ่มที่ขาดโอกาสภาพของการทำหน้าที่ของสื่อเพื่อการพัฒนา มักจะถูกวาดให้โทรทัศน์จะเป็น "พระเอกขี่ม้าขาว" เป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม รายงานผลการวิจัยหลายชิ้นได้แสดงให้เห็นว่า "พระเอก" ของเราได้สื่อแนว "ผู้ร้าย" ออกมาให้เห็น เช่น รายการสุขภาพอนามัยอันหลากหลายรูปแบบที่เป็นทั้งของรัฐและเอกชนได้ช่วยสร้างความวิตกกังวลด้านสุขภาพจนเกินเหตุ เน้นการใช้ยาเกินความจำเป็น เน้นการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการรักษาอย่างไม่สมเหตุผล เป็นต้น

สำหรับวิธีการเข้าสู่ปัญหาของทฤษฎีวิพากษ์นั้นจะไม่เริ่มต้นด้วย "อุดมคติที่ควรจะเป็น" (What should be) หากแต่จะเริ่มต้นด้วย "สิ่งที่กำลังเป็นอยู่จริง" (What is) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะพิจารณาสถานะที่กำลังเป็นอยู่จริง ๆ ของ "กิจการโทรทัศน์ไทย" ที่มีสัดส่วนของการเป็นทั้งธุรกิจและบริการสังคม (Profit-Oriented & Public Service) และระบบสาธารณสุขของไทยที่ประกอบด้วยสัดส่วนหลายมิติ (เป็นบริการหรือสินค้า มีทิศทางที่ให้พึ่งพาแพทย์หรือดูแลตนเอง เน้นการป้องกันหรือการรักษา เป็นบริการของรัฐหรือเป็นธุรกิจสินค้าของเอกชน ฯลฯ) ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการจะตรวจสอบเชิงวิพากษ์ว่า บรรดารายการสุขภาพทางโทรทัศน์นั้นให้ประโยชน์สำหรับคนชั้นใด และได้ชี้นำทิศทางในการบรรลุเป้าหมายของการมีสุขภาพดีไปในหนทางใด

ผลจากการตรวจสอบดังกล่าวก็เพื่อที่จะตอบคำถามสุดท้ายในแง่ปรัชญาสังคมเชิงจริยธรรมว่า ในขณะที่คนยากจนมีโอกาสน้อยอยู่แล้วในการจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อประกอบสุขภาพที่ดีของตน และยิ่งถูกซ้ำเติมจากการเข้าไม่ถึงบริการรักษาเมื่อเกิดเจ็บป่วย ในกรณีโทรทัศน์ได้ทำหน้าที่เป็นกลไกหนึ่งในการสร้างสรรค์ความยุติธรรมด้านสุขภาพอนามัย โดยถือหลักว่า "ต้องให้มากสำหรับผู้ที่มีน้อย" หรือโทรทัศน์ทำได้เพียงการซ้ำเติมความยุติธรรมด้านสุขภาพอนามัยให้เพิ่มมากขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความสอดคล้องระหว่างเนื้อหาที่นำเสนอในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์กับปัญหาสุขภาพของคนไทย
2. เพื่อเปรียบเทียบรายการทางโทรทัศน์ของภาครัฐและภาคเอกชน
3. เพื่อเปรียบเทียบการนำเสนอแนวความคิดของการแพทย์แบบแยกส่วนกับการแพทย์แบบองค์รวมจากรายการสุขภาพทางโทรทัศน์
4. เพื่อศึกษาการประเมินรายการสุขภาพทางโทรทัศน์ของผู้รับสารกลุ่มต่าง ๆ

6.5 นายสมคิด เลิศไพริยประเสริฐ

เรื่อง : ผลกระทบของเทคโนโลยีต่อโครงสร้างทางสังคม และทัศนคติของคนไทย ศึกษาเฉพาะกรณีอินเทอร์เน็ต

ประธาน : รศ.ดร. ธนวดี บุญถือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : อ. ณรงค์ ขำวิจิตร

สำหรับทัศนะโดยทั่วไปเมื่อทำการพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ "เทคโนโลยี" มักจะมีความโน้มเอียงที่จะพิจารณาปัญหาเทคโนโลยีตามลำพังโดยแยกขาดจากมิติอื่น ๆ และเห็นว่าเป็น "ปัญหาทางเทคนิค" เท่านั้น แต่สำหรับการศึกษาเรื่อง "Internet" จึงเป็นตัวอย่างรูปธรรมอย่างหนึ่งของเทคโนโลยีข่าวสารนั้น ผู้วิจัยจะอาศัยแนวคิดของทฤษฎีวิพากษ์ที่พิจารณาว่าเทคโนโลยีนั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของพลังการผลิต (Productive Force) พลังการผลิตนี้จะแสดงออกมาในรูปแบบใดก็ย่อมอยู่กับเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางการผลิต (Relation of Production) ซึ่งมีอยู่ในสังคมนั้น

หากจะกล่าวให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นก็คือ มุมมองในการพิจารณาเทคโนโลยีนั้น จะต้องไม่แยกตัวออกมาเป็นอิสระจากมิติด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของสังคมจากทฤษฎีวิพากษ์ดังกล่าว ผู้วิจัยจะพิจารณาความสัมพันธ์แบบซึ่งกันและกันระหว่างตัวเทคโนโลยีชนิดหนึ่งคือ Internet กับโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง สังคม รวมทั้งโครงสร้างความคิดของคนไทย

ลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างเทคโนโลยีกับมิติต่าง ๆ ของสังคมนั้น จะแปรออกมาเป็นปัญหามานำการวิจัยได้ 2 คำถามด้วยกัน คำถามแรกก็คือ ภายใต้เงื่อนไขสังคมแบบใดที่ทำให้มีการนำเอาเทคโนโลยีข่าวสาร เช่น Internet เข้ามาใช้ คำถามที่สองก็คือ ผลอันเกิดจากการใช้ Internet นั้น ทั้งที่เกิดขึ้นในระดับโครงสร้างสังคม และระดับโครงสร้างความคิดของคนไทยเป็นอย่างไรบ้าง

กล่าวสำหรับคำถามแรก ผู้วิจัยได้ศึกษาพัฒนาการของการนำเทคโนโลยีจากภายนอกเข้ามาสู่สังคมไทยตั้งแต่ครั้งอดีต เริ่มตั้งแต่การขุดคลอง การสร้างถนน การใช้ไฟฟ้า ฯลฯ บรรดาเทคโนโลยีเหล่านี้ล้วนแต่ถือกำเนิดจากนอกสังคมไทย และถูกนำเข้ามาใช้ เป้าหมายของการนำเทคโนโลยีเหล่านี้จะถูกตัดสินโดยโครงสร้างอำนาจของสังคมในขณะนั้นๆ เช่น การขุดคลองสายแรกของไทย มิได้มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการทำเกษตรของชาวไร่นา หากแต่เพื่อขนส่งค้าขายสินค้าของชนชั้นนำ การตัดถนนอย่างมากมายในยุคแผนพัฒนาประเทศไปยัง

ภาคอีสาน ก็ล้วนแต่เป็นเพื่อเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ของการทำสงครามแย่งชิงประชาชน เป้าหมายดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดรูปลักษณ์และการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีที่นำเข้ามา

ฉะนั้น พลังการผลิตรูปแบบหนึ่งเช่น Internet นั้น จะถูกนำเข้ามาในสังคมไทยอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีอยู่ในขณะนั้น กล่าวให้เป็นรูปธรรมก็คือ ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาว่าใครเป็นผู้กำหนดการนำเทคโนโลยีตัวนี้เข้ามา ได้เลือกนำอะไรเข้ามา ไม่เลือกนำอะไรเข้ามา นำเข้ามาใช้ประโยชน์อะไร เพื่อใคร เป็นต้น

บทสรุปจากการเลือกนำเทคโนโลยีจากภายนอกเข้ามาในสังคมไทย มักจะพบอยู่เสมอว่า สังคมไทยไม่เคยนำเทคโนโลยีเข้ามาอย่างสมบูรณ์เลย เช่นกรณีการขนส่ง ประเทศไทยรับเอารถยนต์ชั้นดีราคาแพง วิ่งได้ด้วยความเร็วสูง แต่รถเหล่านี้ต้องมาวิ่งอยู่บนถนนที่ด้อยการพัฒนา พร้อมทั้งคนขับรถที่ยังไม่ได้พัฒนานิสัยในการขับรถที่ดีเลย เช่นเดียวกับการรับนาฬิกาข้อมือราคาเรือนแสน แต่ไม่ได้พัฒนาวัฒนธรรมในการรักษาเวลาตามขึ้นมาด้วย ในกรณีของ Internet นั้น ผู้วิจัยจะศึกษาลักษณะการเลือกรับองค์ประกอบต่าง ๆ ของเทคโนโลยีนี้ว่าเป็นไปตามบทสรุปในครั้งอดีตมากน้อยเพียงไร

ส่วนในเรื่องผลอันเกิดจากเทคโนโลยีสารสนเทศตัวใหม่นี้ ผู้วิจัยจะให้ความสนใจกับเรื่องโครงสร้างความคิดของคนไทย ทั้งนี้โดยอาศัยแนวคิดของทฤษฎีวิพากษ์ที่อธิบายว่า ความคิดและสำนึกของบุคคล (Social Consciousness) อาจเกิดมาจากการดำรงอยู่ของสังคม (Social Being) หรืออาจเกิดมาจากการ Adopt ความคิดดังกล่าวจากผู้อื่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความคิดของกลุ่มคนไทยที่ได้เริ่มรู้จัก เริ่มใช้ Internet ซึ่งคงจะมีช่องทาง 2 ช่องทางในการรับความคิดเกี่ยวกับ Internet (รวมทั้ง IT ข้างเคียง) กล่าวคือ ช่องทางแรกเป็นการรับข่าวสาร ความคิด และความเชื่อจากผู้อื่น เช่น เชื่อว่า IT จะช่วยให้พูดคุยกับคนได้ทั่วโลก ฯลฯ และอีกช่องทางหนึ่งก็คือ การได้รับข่าวสารด้วยการมีประสบการณ์โดยตรงกับเทคโนโลยีเหล่านี้ ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาระบบความคิดของบุคคลกลุ่มที่ได้สัมผัสกับ Internet ว่าเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยด้านโครงสร้างสังคม และโครงสร้างความคิดของสังคมไทย ที่เอื้ออำนวยต่อการรับเอาอินเทอร์เน็ตเข้ามาสู่สังคมในยุคเริ่มแรก
2. เพื่อศึกษาถึงกลไกการเติบโตของอินเทอร์เน็ตในสังคม อันเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับโครงสร้างความคิดของคนไทย และโครงสร้างของสังคมไทย

3. เพื่อประมวลความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ สำหรับนำมาประกอบการนายแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งข้อเสนอแนะในการปรับปรุงและแก้ไขเรื่องการรับและการใช้อินเตอร์เน็ต

เชิงอรรถ

- ¹ Baran S.J. & Davis D.K., (1995)
Mass Communication Theory, Wadsworth Publishing, California.
- ² ยกตัวอย่างเช่น McQuail D., (1987)
Mass Communication Theory (2nd. ed.), Sage Publishing, London.
- ³ สมสุข หินวิมาน (2534)
วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยกับการสร้างความชอบธรรมของรัฐ, วิทยานิพนธ์คณะ
นิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ⁴ สมกมล ลิ้มปิชัย (2532)
บทบาทของธุรกิจเพลงไทยสากล ต่อการสร้างสรรค์ผลงานเพลง, วิทยานิพนธ์คณะ
นิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ⁵ จรินทร์ เลิศจิระประเสริฐ
อาชีพของสตรีในละครโทรทัศน์ไทย, วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ⁶ อ้างจาก Axel Honneth (1987), "Critical Theory" ใน Giddens A. & Turner J.
(eds), Social Theory Today, Polity Press, London.
- ⁷ E.M. Rogers, "The Empirical and the Critical Schools of Communication
Research", Communication Yearbook 5, pp 125-144.

(5ก.) ภาคผนวก : ประวัติผู้เสนอโครงการ

ประวัติ

นางกาญจนา แก้วเทพ (2492 -)

จบปริญญาตรีครุศาสตร์บัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2512 จบปริญญาโทครุศาสตร์มหาบัณฑิต (จิตวิทยา) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2514 และเข้ารับราชการเป็นอาจารย์โทที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2514 เมื่อปีพ.ศ. 2518 ได้ย้ายไปเป็นอาจารย์โทที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ปีพ.ศ. 2523 ได้รับทุนจากองค์กรพัฒนาประเทศฝรั่งเศส (Comitee Catholique contre la Feim et pour Developpement) ไปศึกษาปริญญาเอกสาขาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยปารีสที่ 7 ประเทศฝรั่งเศส เมื่อสำเร็จกลับมา ได้ขอโอนย้ายมารับราชการที่คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2530-2533

ในระหว่างทำการสอนที่คณะนิเทศศาสตร์ได้รับผิดชอบสอนในวิชา Theory of Mass Communication, Cultural Analysis of Mass Communication, Social Aspect of Mass Communication จากการสอนวิชาดังกล่าวได้ช่วยพัฒนาความสนใจที่จะนำเอาทฤษฎีสังคมที่ได้ศึกษามาในระหว่างเรียนปริญญาเอกมาใช้วิเคราะห์กรณีรูปธรรมของสื่อมวลชน

ปีพ.ศ. 2534-2536 ได้ลาออกจากราชการเพื่อไปทำงานเป็นนักวิจัยอาวุโสขององค์กรพัฒนาเอกชน และได้มีประสบการณ์การวิจัยและพัฒนาชนบทขององค์กรพัฒนาเอกชน เป็นผลงานวิจัย 3 เรื่อง คือ การพึ่งตนเอง : ศักยภาพในการพัฒนาชนบท (ทุนวิจัยของ Cebemo, เนเธอร์แลนด์, 2530), การดำรงอยู่ของชุมชน : กระบวนการต่อสู้และพัฒนา (ทุนวิจัยของ Cemebo, เนเธอร์แลนด์, 2534) และ Local Social Development (ทุนวิจัยของ United Nations Center for Regional Development, 1990)

ในปีพ.ศ. 2537 ได้ขอกลับเข้ารับราชการในภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้ดำรงตำแหน่งรองคณบดีบัณฑิตศึกษาคณะนิเทศศาสตร์ ตั้งแต่ปี 2537 - 2538

สำหรับผลงานเขียนที่เกี่ยวกับทฤษฎีวิพากษ์ มีงานเขียนทั้งในการอธิบายเนื้อหาทฤษฎีและการประยุกต์ใช้ดังนี้

- "ลัทธิมาร์กซ์ของกรัมสกี", **วารสารธรรมศาสตร์** 12 : 2 (มีย. 2526)
- "อุดมการณ์ : แนวคิดและแนววิเคราะห์", **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง**, 3 : 3 (มค.-มีค. 2527)
- "จิตสำนึกชาวนา : ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง", สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2527
- "พัฒนาการความคิดมาร์กซิสต์ในศตวรรษที่ 20 : สำนักแฟรงเฟิร์ต", **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง**, 4 : 1 (กย. 2527)
- "ซ้ายใหม่ในฝรั่งเศส", สำนักพิมพ์พลี, 2528
- "อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ", สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529
- "ขีดจำกัดในการใช้เครื่องมืออุดมการณ์ในสังคมไทย", **รัฐศาสตร์สาร**, (เมย. 2530), คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- "ทฤษฎีการสื่อสารมวลชน", คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531
- "มิติด้านอุดมการณ์ในละครโทรทัศน์ไทย", โครงการกระแสน้ำเสรีและการพัฒนา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533
- "มายาพินิจ : การเมืองทางเพศของละครโทรทัศน์ไทย", สำนักพิมพ์เจนเดอเพลส, 2536
- "วิจารณ์หนังในทัศนะใหม่ 2", สำนักพิมพ์เจนเดอเพลส, 2537

ความสนใจในปัจจุบันคือการวิเคราะห์สถาบันสื่อมวลชนในฐานะที่เป็นกลไกสำคัญในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของสังคม และจัดระบบวิถีชีวิตและวิถีคิดของบุคคล รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสตรี

(5 ข.) ภาคผนวก : ประวัติินิสิตที่ทำวิทยานิพนธ์

(1) **นางสาววรินทรา ไกยรวงศ์** เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2512 ที่จังหวัด กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีพ.ศ.2533 หลังจากจบการศึกษาได้เข้าทำงานในตำแหน่งกองบรรณาธิการ นิตยสารแพรวสุดสัปดาห์ จนมาถึงปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2537 ได้เข้าสมัครศึกษาต่อในระดับปริญญาโท สาขานิติศาสตร์พัฒนากิจ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขณะนี้กำลังอยู่ในระหว่างการเขียนวิทยานิพนธ์ ซึ่งหัวข้อที่สนใจจะศึกษาคือเรื่อง **"มิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง"**

(2) **ร.ต.ท.หญิงอารยา ถาวรวันชัย** เกิดเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2515 เป็นคนจังหวัดกรุงเทพมหานคร จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี ในปีพ.ศ. 2532 และระดับปริญญาตรีสาขาศาสาตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีพ.ศ. 2536 และได้รับราชการตำแหน่งพยาบาลตรี แผนกศัลยกรรม โรงพยาบาลตำรวจ ระหว่างปี 2536 ถึง พ.ศ. 2538 ขณะนี้ศึกษาอยู่ในระดับปริญญาโท สาขานิติศาสตร์พัฒนากิจ ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้เข้าร่วมโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์ในหัวข้อเรื่อง **"ภาพลักษณ์แบบวีรบุรุษของผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน"** โดยมี ผศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและเป็นอาจารย์ผู้เสนอโครงการนี้

(3) **นางสาวพัสนัย นุตาลัย** เป็นคนจังหวัดกรุงเทพมหานคร เกิดเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2515 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ ในปีพ.ศ. 2533 และจบปริญญาตรีรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต เอกบริหารธุรกิจ (เกียรตินิยมอันดับสอง) จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อปีพ.ศ. 2537 และในปีเดียวกันได้สอบเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโท สาขานิติศาสตร์พัฒนากิจ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2539) ได้เข้าร่วมโครงการวิทยานิพนธ์สำหรับนักทฤษฎีวิพากษ์ ซึ่งมี ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ เป็นผู้เสนอโครงการรวมทั้งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ โดยวิทยานิพนธ์ที่จะนำเสนอและจัดทำคือเรื่อง **"การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน"** โดยใช้ทฤษฎีวิพากษ์สังคมนิยมแนวทางของ Gramsci เป็นกรอบแนวความคิดหลัก อันเป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์และหาเหตุผลอธิบายวิธีการเล่นการเมืองของชนชั้นกลางโดยผ่านทางสื่อมวลชน

(4) **นางนภาพรณ สุขศิริ** อายุ 30 ปี สมรสแล้ว จบการศึกษาระดับปริญญาตรี คณะศึกษาศาสตร์ (สาขาสุขศึกษา) มหาวิทยาลัยรามคำแหง ในปี พ.ศ.2531 รับราชการเป็นนักวิชาการสุศึกษา รับผิดชอบโครงการต่าง ๆ ของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนนทบุรี เช่น โครงการรณรงค์เพื่อ

หัตถนันทบุรี เช่น โครงการณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ ฯลฯ ในปีพ.ศ. 2537 เข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขานิติศาสตร์พัฒนการ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(5) **นายสมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ**

จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนวัดราชบพิตรในปี 2528 เคยเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรี คณะวิทยาศาสตร์ ภาควิชาคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยหอการค้า (2529) หลังจากนั้น ในปี 2530 ได้เข้าศึกษาในระดับปริญญาตรีอีกครั้ง ในคณะศิลปกรรมศาสตร์ ภาควิชาทัศนศิลป์ วิชาเอกถ่ายภาพ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หลังจากจบการศึกษาในระดับปริญญาตรีแล้ว ได้เริ่มทำงานในบริษัทเอกชนต่าง ๆ คือ บริษัทสตูดิโอ10 บริษัทครีเอทีฟเซอร์เคิล บริษัทเทเลคอมเอเชีย และปัจจุบัน (2539) กำลังศึกษาต่อในระดับปริญญาโท ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ สาขานิติศาสตร์พัฒนการคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กับวิทยานิพนธ์ **"ผลกระทบของเทคโนโลยีต่อโครงสร้างทางสังคมและทัศนคติของคนไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีอินเทอร์เน็ต"** (The Impact of Technology on a Social Structure and Attitudes in Thailand : A Case Study of Internet)

สัญญาเลขที่ RDG 1/ 023 /2540
โครงการ “วิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์”
ผลการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ สำหรับใช้ปรับปรุงโครงการ

1. Conceptual framework ของผู้วิจัยครอบคลุมเพียงพอหรือไม่

ผู้ประเมินคนที่ 1: ข้อเสนอโครงการไม่ได้กล่าวถึงมโนทัศน์สำคัญของทฤษฎีวิพากษ์เองเลยว่ามีอะไรบ้าง และจะนำมาใช้ศึกษาอย่างไร

ผู้ประเมินคนที่ 2: ยังมีปัญหาในด้านเนื้อหา ไม่ชัดเจนว่า อ.กาญจนาจะใช้ทฤษฎีวิพากษ์ของใคร อย่างไร ทำไม และเพื่ออะไร ไม่มีการอ้างอิงงานของ Habermas โดยเฉพาะ Theory of Communication Action ซึ่งเป็นรากฐานของ Critical Theory จาก Frankfurt School รวมทั้งงานแนวใหม่ๆ เช่น Culture and Agency ของ Magaret Archer, Pierre Bourdieu โดยเฉพาะ concept เรื่อง practice , งานของ Roland Barthes , Raymond Williams , Nicholas Garnham , Stuart Hall ซึ่งสนใจ Cultural industries กับสื่อ รวมทั้งงานของ Pual Willis, E. Ann Kaplan และ Critical School ที่เป็น Post Modernist ผู้เสนอโครงการน่าจะ synthesize งานและแนวคิดเหล่านี้มาใช้ ซึ่งจะช่วยให้ทฤษฎีวิพากษ์มีความชัดเจนและลึกมากขึ้น

2. เนื้อหาของข้อเสนอโครงการ

ผู้ประเมินคนที่ 1: มีความสำคัญที่จะตั้งคำถามกับสื่อ กระตุ้นให้สังคมขบคิดต่อกระบวนการของสื่อในปัจจุบัน

ผู้ประเมินคนที่ 2: มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมไทย

3. methodology

ผู้ประเมินคนที่ 1: การศึกษาแนววิพากษ์ที่ผู้วิจัยนำมาใช้มีแนววิธีวิทยาในระดับมหภาค แต่หัวข้อวิจัยอยู่ในระดับจุลภาค ดังนั้น หากสามารถประสานระดับการวิจัยทั้งสองนี้ได้ งานจะน่าสนใจมาก และหัวข้อวิจัยระดับจุลภาคนี้ บางทีหากใช้การวิจัยแนวชาติพันธุ์นิพนธ์ (Ethnography) มาศึกษาสื่อ เช่น งาน Interpreting Audiences: The Ethnography of Media Consumption ของ Shaun Moores เป็นต้น อาจจะเหมาะกว่า เพราะแนวชาติพันธุ์นิพนธ์นี้จะให้ผู้บริโภคสื่อเป็นศูนย์กลางการวิจัยมากกว่าแนวทฤษฎีวิพากษ์ซึ่งมุ่งวิพากษ์สื่อจากหลัก แนวทาง ทฤษฎีที่มีอยู่ก่อนแล้ว

ผู้ประเมินคนที่ 2: ผู้วิจัยเสนอเฉพาะเป้าหมายกับประเด็น แต่ไม่ได้พูดถึง methodology

4. ข้อคิดเห็นอื่นๆ

ผู้ประเมินคนที่ 1: 1. การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาโดยนักศึกษาระดับ ป.โท ผู้ประเมินไม่แน่ใจว่า นศ.จะสามารถเข้าใจและตีความทฤษฎีวิพากษ์จากต้นฉบับภาษาต่างประเทศของนักคิดเหล่านั้นซึ่งเป็นผู้ที่อยู่ก้ำกึ่งระหว่างระดับปรัชญาและทฤษฎีสังคม ได้ดีเพียงใด

2. การศึกษาตามแนวทฤษฎีวิพากษ์เรียกร้องจิตวิญญาณของการมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์ มีความเชื่อมั่นในแนวทางเชิงศีลธรรมที่ทฤษฎีวิพากษ์เสนอ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ฝึกฝนกันไม่ได้ ผู้ประเมินเชื่อว่าถ้า นศ.มีจิตใจวิพากษ์ตามแนวดังกล่าวจริง จึงจะทำงานวิจัยนี้ได้ดี

โครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์

พศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ
คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory)

1. ความจำเป็นของการมีความคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Mind)

ในการดำเนินวิชาชีพเป็นนักคิดและนักปฏิบัติการด้านนิเทศศาสตร์นั้น คุณลักษณะประการหนึ่งที่เป็นสิ่งจำเป็นอันจะขาดเสียมิได้คือ การเป็นผู้มี "ความคิดเชิงวิพากษ์" โดยที่ความหมายที่แท้จริงของ "การวิพากษ์" (Critical) นั้น มิได้หมายความว่าความถึงการด่าประณาม หากแต่เป็นกระบวนการนำไปสู่การตั้งคำถามที่ถูกมองข้ามไปเนื่องจากกรอบความคิดที่ถูกติดตั้งโปรแกรม "ให้ยอมรับกันโดยปริยาย" (Take it for granted)

ปัญหาของการไม่มีความคิดวิพากษ์ในหมู่ผู้ปฏิบัติงานด้านสื่อมวลชนนั้น สร้างผลเสียหายให้เกิดขึ้นตามมาหลายประการ Baran and Davis¹ ยกตัวอย่างว่า เมื่อสื่อมวลชนรายงานเหตุการณ์อุบัติเหตุที่เกิดขึ้น (เช่น โปะล้ม ตึกถล่ม) แล้วก็รายงานต่อว่า "ทางราชการได้ดำเนินการต่าง ๆ" ผลที่เกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัวก็คือ สื่อมวลชนได้ช่วย "กล่อม" ให้ประชาชนอุ่นใจว่า ทางราชการจะช่วยแก้ปัญหาในเรื่องต่าง ๆ อย่างจริงจังและจริงใจ ซึ่งเท่ากับเพิ่มความชอบธรรมในการเป็นผู้แก้ไขปัญหของทางราชการไปโดยไม่รู้ตัว หรือกรณีการตีความอย่างมีอคติโดยอาจจะไม่ตั้งใจก็เช่น เมื่อสื่อมวลชนของอเมริกันขนานนามการกระทำที่ต่อต้าน Authority เหมือนกันของนักศึกษาอเมริกันในปี 1960 ว่าเป็นพวก "ฮิปปี้ หัวรุนแรง" กับการกระทำของนักศึกษาจีนที่จัดรัสเทียนอันเหมินว่า "เป็นวีรบุรุษแห่งประชาธิปไตย" เป็นต้น

ความจำเป็นของการมีความคิดเชิงวิพากษ์นั้น จะยิ่งมีมากขึ้นในอนาคตของสังคมยุคข่าวสาร เนื่องจากปริมาณข่าวสารจะเพิ่มพูนขึ้นอย่างมหาศาล และการแข่งขันกันนำเสนอข่าวสารก็จะมีมากขึ้น ลักษณะการแสวงหาข่าวสารที่เรียกว่า "การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก" (Depth Interview) หรือการรายงานข่าวแบบสืบสวนสอบสวน (Investigative Report) จะกลายเป็นสิ่งจำเป็นมากกว่าการรายงานเหตุการณ์แบบธรรมดา ทักษะการแสวงหาและการนำเสนอแบบดังกล่าวจะเป็นไปไม่ได้เลย หากนักส่งสารขาดวิธีคิดที่จะรู้จักตั้งคำถามใหม่ ๆ ที่ก้าวพ้นไปจากการยอมรับโดยปริยาย

และหากเรามุ่งหวังที่จะติดตั้งคุณสมบัติแห่งการเป็น "ผู้มีความคิดและมีจิตใจวิพากษ์" ให้เพิ่มมากขึ้นในหมู่คนทำงานด้านการสื่อสารในอนาคต เราก็คงต้องย้อนกลับมาเริ่มต้นที่เบ้าหลอมของบุคลากรเหล่านี้ อันได้แก่สถาบันการศึกษาด้านสื่อมวลชน

2. สถานการณ์ปัจจุบันของการศึกษาด้านสื่อมวลชนของไทย

หากกล่าวเฉพาะการศึกษาระดับปริญญาโทของคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การวิจัยที่เป็นรูปแบบวิทยานิพนธ์ของนิสิตปริญญาโทจะกระจุกตัวอยู่ภายใต้สำนักคิด 2-3 สำนัก กล่าวคือ สำนักที่เชื่อในอิทธิพลและผลกระทบของสื่อ (Impact Study) และสำนักฟังก์ชันนิยม (Functionalism) ในขั้นต่อมาเมื่อกระแสสำนักคิดทั้ง 2 สำนักเริ่มถูกตรวจสอบขีดความสามารถในการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นจริง และเริ่มมีการนำเสนอกระแสทางเลือกใหม่ ๆ เช่น แนวคิดเรื่องการใช้ความพึงพอใจของผู้รับสาร (Use and Gratification Approach) หรือการวิเคราะห์เนื้อหาแบบสัญวิทยา (Semiology) ก็เริ่มมีงานวิจัยที่เลือกใช้แนวคิดใหม่ ๆ นี้เกิดขึ้นมาบ้าง

แม้กระนั้น ภาพความหลากหลายของสำนักคิดทางวิชาการด้านสื่อมวลชนก็ยังไม่ค่อยมีสภาพ “ดอกไม้อ้อยดอกบานประชัน สำนักคิดร้อยสำนักมาแข่งขัน” กันเท่าใดนัก เพราะการวิจัยที่มีกรอบแนวคิดและการวิเคราะห์จากพื้นฐานสำนักคิดอื่น ๆ ยังมีอยู่น้อยมาก จนไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็น “กระแสหนึ่ง” เช่น สำนักครอบงำทางวัฒนธรรม (Cultural Imperialism) หรือสำนักวิพากษ์เอง ฯลฯ

หากกล่าวถึงสถานภาพโดยทั่วไปของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ อันที่จริง ฐานะของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมี “ที่ทาง” ที่แน่นอนแล้วในวงวิชาการสื่อมวลชนในประเทศตะวันตก ดังจะเห็นได้จากในตำราทฤษฎีสื่อสารมวลชนเกือบจะทุกเล่ม จะต้องบรรจุเอาแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์เอาไว้เป็นส่วนหนึ่งด้วยเสมอ

และสำหรับงานวิทยานิพนธ์ที่คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้น ได้มีนิสิตบางคนพยายามนำเอากรอบแนวคิดทฤษฎีวิพากษ์มาเป็น “ไฟส่องทาง” ในงานค้นคว้าของตน เช่น สมสุข หินวิมาน (2534) ได้ใช้ทฤษฎีกัลไกด้านอุดมการณ์ของรัฐที่ A.Gramsci ได้เสนอแนะไว้มาอธิบายการทำงานของกรมประชาสัมพันธ์ สมกมล ลิ้มปิชัย (2532) ได้นำเอาแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองของสื่อมวลชน (Political Economy of Media) มาอธิบายระบบธุรกิจเพลงของไทย รวมทั้ง จรินทร์ เลิศจิระประเสริฐ (2535) ได้นำเอาทฤษฎีวิพากษ์มาวิเคราะห์การทำหน้าที่รักษาอุดมการณ์ทางเพศให้เป็นไปอย่างเดิมของละครโทรทัศน์ เป็นต้น

แม้ว่าจะมีการใช้สำนักคิดทฤษฎีวิพากษ์ในการวิจัยของนิสิตอยู่บ้าง แต่ก็ยังเป็นไปตามความสนใจของนักศึกษาแต่ละคนโดยที่ขาดความต่อเนื่องและไม่สามารถพัฒนากรอบการพิจารณาปัญหา เครื่องมือการเก็บข้อมูล และการอธิบายผลการวิจัยให้ละเอียดมากขึ้น

การจัดทำโครงการวิทยานิพนธ์นี้จึงน่าจะเป็นจุดเริ่มต้นของประวัติศาสตร์การก่อตัวของสำนักคิดทฤษฎีวิพากษ์ที่เปิดโอกาสให้อาจารย์และนิสิตที่สนใจได้มาทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อฝึกฝนทักษะการวิจัยในแนวทางของสำนักนี้ และยังเป็นการวางแนวทางในการนำเสนอกลุ่มนักคิดกลุ่มอื่น ๆ ที่แตกต่างจากกลุ่มกระแสหลักเข้ามาให้นิสิตได้เพิ่มพูนโอกาสทางทฤษฎี และสร้างบรรยากาศความหลากหลายทางวิชาการให้เปิดกว้างยิ่งขึ้น

3. เนื้อหาและขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

3.1 ขอบเขตของทฤษฎีวิพากษ์

D. McQuail (1987) ได้แบ่งทฤษฎีวิพากษ์ออกเป็น 3 รุ่น คือ

รุ่นแรก - ทฤษฎีมาร์กซ์ฉบับคลาสสิก

รุ่นสอง - ประกอบด้วย 3 ทฤษฎีหลัก คือ Political-Economic Media Theory, The Frankfurt School และ Hegemonic of Media

รุ่นสาม - (Critical) Cultural Study

สำหรับทฤษฎีวิพากษ์ที่จะนำมาใช้ในการศึกษาสื่อมวลชนได้คงจะอยู่ในรุ่นที่สองและรุ่นที่สาม ในกลุ่มทฤษฎีวิพากษ์เหล่านี้จะมีหลักการและวิธีการวิเคราะห์บางอย่างที่สืบทอดมาจากทฤษฎีมาร์กซ์ฉบับคลาสสิก แต่ทว่าในเรื่องของจุดเน้นและแง่มุมบางประการ ทฤษฎีย่อยเหล่านี้จะให้คำอธิบายที่ต่างกันไป กล่าวคือ Political-Economic Media Theory จะสนใจมิติด้านเศรษฐกิจการเมืองที่เข้ามามีส่วนกำหนดกระบวนการทำงานของสื่อมวลชน ในขณะที่สำนัก Frankfurt จะลดความสนใจในเรื่องเศรษฐกิจการเมืองลงไปบ้าง โดยเฉพาะจะสนใจการทำงานของสื่อมวลชนที่อยู่ในวัฒนธรรมแบบ 'Culture Industry' ส่วนกลุ่ม Hegemonic Theory of Media นั้น ประเด็นหลักที่ศึกษาคือการต่อสู้ด้านความคิดและอุดมการณ์ในสังคม โดยพิจารณาสื่อมวลชนในฐานะกลไกทางอุดมการณ์ซึ่งเป็นสนามของสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางอุดมการณ์

เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มทฤษฎีในรุ่นที่สองแล้ว Cultural Study (หรือที่เรียกว่า 'สำนัก Birmingham') จะมีทัศนะในทางบวกต่อสถาบันสื่อมวลชนมากขึ้น โดยจะให้ความสนใจ

ใจกับวิธีการและรูปแบบที่ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาใช้สื่อมวลชนในฐานะเป็นเครื่องมือทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

เนื่องจากโครงการวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ เพิ่งจะอยู่ในระยะเริ่มต้น ดังนั้น ขอบเขตทางทฤษฎีที่จะใช้จึงจะเปิดกว้างให้ครอบคลุมทั้ง 4 ทฤษฎีไปก่อน โดยจะเน้นหนักจุดร่วมของทฤษฎีย่อยเหล่านั้นมากกว่าจะพิจารณาถึงจุดต่าง

3.2 เจตนารมย์ร่วมของสำนักทฤษฎีวิพากษ์

ถึงแม้ทฤษฎีวิพากษ์จะประกอบด้วยทฤษฎีย่อย ๆ หลายทฤษฎี หากแต่สำนักนี้ก็มีจุดร่วมคือ เจตนารมย์ของสำนักดังนี้ คือ

(i) ในการศึกษาวิจัยค้นหาหาความจริงนั้น นักวิชาการของสำนักทฤษฎีวิพากษ์จะต้องให้ความสนใจกับหลักปรัชญา วิธีคิด และระบบคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังเสมอ ดังนั้นจึงต้องมีการวิเคราะห์ระบบของคุณค่า (Set of Values) ของสิ่งที่กำลังศึกษาอยู่ว่าเป็นอย่างไร และในฐานะนักวิชาการเราจะต้องตัดสินใจวินิจฉัยเชิงคุณค่า (Value Judgement) ว่าเราเห็นด้วยกับระบบคุณค่าดังกล่าวหรือไม่ เช่นคุณค่าที่ว่า "อำนาจเป็นธรรม ปลาใหญ่กินปลาเล็ก" ในแง่นี้สำนักทฤษฎีวิพากษ์มีจุดยืนที่ตรงกันข้ามกับสำนักปฏิฐานนิยม (Positivism) ที่เห็นว่าศาสตร์นั้นจะต้องปราศจากคุณค่า (Value-Free) ซึ่งสำนักทฤษฎีวิพากษ์เห็นว่า "การปราศจากคุณค่า" ก็เป็น "คุณค่าประเภทหนึ่ง" ในกรณีของการศึกษาระบบการสื่อสารตามแนวทางของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ คำถามในมิติเชิงจริยธรรม (Ethical Aspect) ของกระบวนการและระบบการสื่อสารจึงจะถูกตั้งขึ้นมา เช่น สื่อมวลชนได้ทำหน้าที่เป็นกลไกสร้างความยุติธรรมในสังคม หรือกลับช่วยเพิ่มขยายความอยุติธรรมให้มากขึ้น เป็นต้น

(ii) เป้าหมายของสำนักคือการปฏิรูประบบคุณค่า เพื่อให้คุณค่าที่สำคัญมีฐานะเป็นหลักในวงการนั้น ๆ

(iii) วัตถุประสงค์ของการค้นคว้าวิจัยของสำนักนี้ ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อการเรียนรู้เท่านั้น หากแต่มีเป้าหมายเพื่อนำไปใช้แก้ไขปัญหที่เป็นจริงด้วย ดังเช่นที่ H. Marcuse จากสำนัก Frankfurt นิยามทฤษฎีวิพากษ์ว่าเป็นทฤษฎีที่คำนึงถึง Practical Context ว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของทฤษฎี

(iv) ลู่ทางในการแก้ปัญหาของสำนักนี้ จะนำเสนอวิธีการแก้ไขแบบส่วนรวม (Collective) มิใช่ทางออกของแต่ละบุคคล (Individual)

3.3 รากฐานของวิธีการแบบสำนักทฤษฎีวิพากษ์

เพื่อให้การมองภาพของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ได้ชัดเจนขึ้น E.M. Rogers ได้ทำข้อสรุปเปรียบเทียบระหว่างสำนักคิดกระแสหลักของสื่อสารมวลชนที่เรียกว่า "สำนักประจักษ์นิยม"

(Empirical School) หรือ P. Lazarsfeld เรียกว่า 'การวิจัยเชิงบริหาร' (Administrative Research) กับ สำนักทฤษฎีวิพากษ์เอาไวโนแถมมต่าง ๆ ดังนี้

(I) ปรัชญาแบบ Positive VS. Negative

วิธีการของทฤษฎีวิพากษ์ก่อตัวมาจากปรัชญาที่เป็นคู่ตรงกันข้ามกับปรัชญาแบบ Positivism ซึ่งถือว่าความเป็นจริง (Reality) และความรู้เป็น สิ่งที่มีอยู่แล้ว (Given) การศึกษาค้นคว้าก็คือ การพยายามที่จะอธิบายสิ่งที่เป็นอย่างนั้นว่า 'อะไรเป็นอะไร' แต่ปรัชญา Negative ของทฤษฎีวิพากษ์ไม่เชื่อว่าความเป็นจริงเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดให้มาแล้ว หากแต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมา ดังนั้นจึงต้องตั้งคำถามกับปรากฏการณ์ทางสังคมว่า 'สิ่งที่เป็นอยู่นั้น เป็นมาได้อย่างไร คลี่คลายมาได้อย่างไร ด้วยกลไกและกระบวนการอะไร' กล่าวคือ เป็นการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์รากเหง้าความเป็นมาของปรากฏการณ์ทางสังคม (Social Context of Emergence)

จากปรัชญาเบื้องหลังดังกล่าว เมื่อแปลลงมาสู่ระดับของปัญหำการวิจัยในขณะที สำนักประจักษ์นิยมมุ่งสนใจที่จะตอบคำถามว่า 'อย่างไร' (เช่น จะทำอย่างไรกลยุทธการสื่อสาร จึงจะมีประสิทธิภาพมากกว่าที่เป็นอยู่) และ 'เท่าไร' (How much) (เช่น จำนวนคนที่เปิดรับ รายการนี้มีเท่าไร เปิดดูมากน้อยเท่าไร) แต่ทฤษฎีวิพากษ์จะตั้งคำถามว่า 'ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น' และ 'ทำไมจึงไม่เป็นเช่นนั้น' (เช่น ทำไมรายการปัญหาสุขภาพทางโทรทัศน์จึงไม่สอดคล้องกับ โรคที่คนไทยส่วนใหญ่เผชิญอยู่)

(II) แนวทางการวิเคราะห์แบบ Sectarian VS. Holistic

การพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ของการสื่อสารของสำนักประจักษ์นิยมไม่ว่าจะเป็นปัญหา เรื่องผลกระทบ (Impact) ประสิทธิภาพ หรือการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนก็ตาม วิธีการเข้าสู่ ปัญหาและการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นจะขีดวงจำกัดตัวเองอยู่เพียงภายในกระบวนการหรือระบบของ การสื่อสารเท่านั้น โดยจะไม่พิจารณาออกไปถึงบริบททางสังคมที่กระบวนการหรือระบบการสื่อสารนั้นกำลังเกิดขึ้น เช่น เมื่อพิจารณาปัญหาการเปิดรับสื่อของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ก็จะไม่พิจารณาถึงปัจจัยของการเข้าถึงสื่อ (Accessibility) หรือวิถีชีวิตประจำวันของผู้รับสาร การวิเคราะห์จึงมีลักษณะแยกส่วน (Sectarian)

ในลักษณะที่ตรงกันข้าม วิธีการเข้าสู่ปัญหาของทฤษฎีวิพากษ์จะใช้การวิเคราะห์ใน ลักษณะองค์รวม (Holistic) กล่าวคือ พิจารณาความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างปัจจัยต่าง ๆ อยู่เสมอ กล่าวเฉพาะในกรณีของกระบวนการหรือระบบการสื่อสาร ทฤษฎีวิพากษ์มีแนวคิดพื้นฐานวาระบบดังกล่าวไม่เคยเกิดขึ้นอย่างโดดขาดจากบริบททางสังคมเลย ไม่ว่าจะเป็นมิติ เศรษฐกิจ การเมือง สังคม หรือวัฒนธรรม ดังนั้นการวิเคราะห์การสื่อสารจะเป็นไปไม่ได้เลย หากปราศจากทฤษฎีสังคม และการวิเคราะห์การสื่อสารจะต้อง 'กว้างกว่า' ตัวการสื่อสารอยู่ เสมอ หรือหากกล่าวด้วยภาษาของการสื่อสารก็หมายความว่า ในขณะที่ทำการวิเคราะห์ Text

นั้น จะต้องให้ความสนใจกับ Context และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างทั้งสองอยู่ตลอดเวลา

ในทางปฏิบัติ แม้ว่าผู้วิจัยจะได้เลือกศึกษาปัญหาการสื่อสารบางปัญหาในระดับ Micro เท่านั้น แต่ก็จำเป็นต้องดูความสัมพันธ์ระหว่างประเด็นปัญหานั้นกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมของปัญหาการสื่อสารนั้น ทั้งนี้เพราะทฤษฎีวิพากษ์มีความเห็นว่า การละเลยศึกษาแต่ตัวการสื่อสารอย่างเดียวโดดๆ โด่งเล่ายบริบททางสังคมของการสื่อสารเช่น แนวทางของประจักษ์นิยมนั้น ให้ผลเสียทั้งในระดับวิชาการและระดับปฏิบัติ ในเชิงคุณค่าทางวิชาการ ภาพที่ได้จากการวิเคราะห์แบบแยกส่วนจะเป็นภาพที่บิดเบี้ยวไปจากความเป็นจริง และในระดับการนำไปปฏิบัติ การไม่คำนึงถึงบริบททางสังคมทำให้ผลการวิจัยที่ได้ไม่สามารถให้ข้อเสนอแนะเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายได้

(iii) การอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสังคม

สำนักประจักษ์นิยมมีความเชื่อพื้นฐาน (Basic Assumption) ว่า "สื่อมวลชนนั้นมีอิทธิพลต่าง ๆ นานาต่อสังคม" (ปัจจุบันทัศนะดังกล่าวได้กลายเป็นสามัญสำนึกของผู้คนในสังคมไปแล้ว) ดังนั้นหัวข้อการวิจัยของสำนักนี้จึงมุ่งเน้นอยู่กับการศึกษาผลกระทบ หรืออิทธิพลของสื่อที่มีต่อคนกลุ่มต่าง ๆ ในเรื่องต่าง ๆ ในกาละเทศะต่าง ๆ (ที่รู้จักกันในนามของ Impact / Effect Study ไม่ว่าจะเป็นแบบทางตรง เช่น ทฤษฎีกระสุนปืน หรือทางอ้อมเช่น Agenda-Setting ก็ตาม) ในแง่มุมนี้ทฤษฎีวิพากษ์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า หากสื่อมวลชนยินดีที่จะ "โฆษณาหรือชักชวน โน้มน้าว" ให้ผู้คนเห็นคล้อยตามค่านิยมต่าง ๆ ในสังคมแล้ว ก็เท่ากับสื่อมวลชนเองก็เห็นดีเห็นงามกับค่านิยมดังกล่าวและยืนอยู่เคียงข้างผู้มีอำนาจในการกำหนดค่านิยมของสังคม (Establishment) อย่างเต็มที่ (ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์ตั้งข้อสงสัยว่า "ค่านิยม" หลายนายของสังคมนั้นเป็น "ค่าที่ควรจะนิยม" หรือไม่ หรือเป็น "ค่าที่มีคุณ" (คุณค่า) หรือเปล่า)

ส่วนแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีวิพากษ์นั้นมีลักษณะตรงกันข้ามกับที่กล่าวมาข้างต้น แทนที่จะเชื่อว่า "สื่อนั้นมีฐานะเป็น นาย ที่มีอำนาจชี้นำสั่งการชักชวนโน้มน้าวคนอื่นได้" ทฤษฎีวิพากษ์กลับเชื่อว่า "สื่อเองก็มีฐานะเป็นผู้รับใช้" ที่จะถูกกำหนดจากบรรดานายทั้งหลายในสังคม กล่าวคือกลับถูกกำหนดจากปัจจัยต่าง ๆ ของสังคม และเนื่องจากสังคมที่เป็นอยู่คือ สังคมทุนนิยม (นายใหญ่ที่สุดของระบบสื่อมวลชน ซึ่งมีระบบการจัดการตามแบบของนายเช่นกัน) ปัญหาพื้นฐานที่ทฤษฎีวิพากษ์ตั้งคำถามก็คือ ระบบสื่อมวลชนได้ช่วยทำหน้าที่ธำรงรักษาสืบทอดระบบทุนนิยมเอาไว้ได้อย่างไรบ้าง

(iv) คำคุณแจของแต่ละสำนัก

จากหลักปรัชญาและความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว ทำให้แต่ละสำนักจะทำงานอยู่รอบ ๆ ชุดของคำคุณแจ (Key Words) ชุดหนึ่ง ๆ คำคุณแจของสำนักประจักษ์นิยมจะวนเวียนอยู่รอบ

ๆ คำว่า บทบาทหน้าที่ การใช้สื่อเพื่อการพัฒนา กลยุทธ์การโน้มน้าว การเปิดรับสื่อ อิทธิพลของสื่อ กระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในรูปแบบต่าง ๆ

สำหรับชุดของคำคุณเณฑ์ที่อยู่ในสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็จะเป็นคำอีกชุดหนึ่ง เช่นคำที่ว่า "ใครเป็นผู้ควบคุมสื่อ" (คำนี้แทบจะไม่ปรากฏเลยในสำนักประจักษ์นิยม) ความขัดแย้งในระบบสื่อ การใช้สื่อเพื่อการครอบงำ ความไม่ยุติธรรมของระบบสื่อ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ในการใช้สื่อ ฯลฯ (อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นักวิชาการจากทั้งสองสำนักก็ได้มีการหยิบยืมคำคุณเณฑ์ของอีกฝ่ายหนึ่งไปใช้เป็นครั้งคราว)

(v) หน่วยที่ใช้ศึกษา

ความแตกต่างที่ค่อนข้างพบได้บ่อยอีกประการหนึ่งระหว่างสำนักประจักษ์นิยมและสำนักทฤษฎีวิพากษ์ก็คือ หน่วยที่ใช้ศึกษา โดยที่สำนักแรกนั้นมักจะเลือกศึกษาในระดับจุลภาค (Micro) และสำนักหลังมักจะศึกษาในระดับมหภาค (Macro) อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ๆ นี้ Rogers ได้กล่าวว่า เริ่มมีการผสมผสานกันบ้าง กล่าวคือ สำนักวิพากษ์ก็อาจจะเลือกปัญหาในระดับจุลภาค แต่ทว่าในการอธิบายหลังจากการวิเคราะห์แล้ว ก็จะต้องเชื่อมโยงไปให้เห็นภาพรวมในระดับมหภาคอยู่เสมอ

(สำหรับการวิจัยของนิสิตครั้งนี้ เนื่องจากขีดจำกัดด้านเวลาและทรัพยากรอื่น ๆ ส่วนใหญ่ในนิติตก็จะเดินตามรอยของการผสมผสาน คือเลือกหยิบปัญหาในระดับจุลภาคแต่อธิบายขยายความไปถึงระดับมหภาค)

ในท้ายที่สุด Rogers ได้กล่าวถึงสถานการณ์ปัจจุบันระหว่างสำนักทั้ง 2 ว่าในขณะที่ยุคเริ่มแรกนั้น รอยแยกระหว่าง 2 สำนักค่อนข้างจะมีอย่างเด่นชัด โดยที่แต่ละสำนักต่างก็มีจุดแข็งที่นำมาอ้างอิงกันคนละอย่าง สำนักประจักษ์นิยมก็มีจุดเด่นตรงที่มีวิธีการเก็บข้อมูลอย่างมีระบบ ในขณะที่ทฤษฎีวิพากษ์มีข้อเด่นตรงที่มีการวิเคราะห์แบบมีทฤษฎีหนุนหลังอย่างหนักแน่น ดังนั้นสำนักแรกจึงใส่ใจกับขั้นตอนการเก็บข้อมูล ในขณะที่ฝ่ายหลังละเลยดละอ้อยู่กับการวิเคราะห์ และ Rogers ได้ตั้งข้อสังเกตว่ามีความพยายามที่จะประสานจุดแข็งของทั้งสองฝ่ายเข้าด้วยกัน

สำหรับงานศึกษาของนิสิตครั้งนี้ ได้พยายามดำเนินการตามกระแสสุดท้ายที่ Rogers กล่าวถึง คือใช้ทฤษฎีวิพากษ์เป็นเครื่องช่วยในการนำเข้าสู่ปัญหาการวิจัย จากนั้น ก็ได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบเชิงประจักษ์ และนำเอาแนวคิดจากทฤษฎีวิพากษ์มาใช้ในขั้นตอนของการวิเคราะห์อีกครั้งหนึ่ง

4. แผนงานวิทยานิพนธ์ของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ในช่วง มีนาคม 2539 – ตุลาคม 2539

แผนงานวิทยานิพนธ์ของสำนักทฤษฎีวิพากษ์นี้เป็นจุดเริ่มต้นครั้งแรกของการทำงานร่วมกันระหว่างคณาจารย์ที่มีความสนใจทางทฤษฎี และนิติตปริญญาโทสาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 5 คน ที่มีหัวข้อความสนใจที่แตกต่างกัน หากแต่มีจุดสนใจร่วมกันคือการพัฒนาทฤษฎีวิพากษ์มาใช้เป็นกรอบแนวความคิดในการวิจัย ระยะเวลาของการทำวิทยานิพนธ์จะอยู่ระหว่างเดือนมีนาคม 2539 - ตุลาคม 2539 รวมเวลา 8 เดือน โดยมีผู้เสนอโครงการคือ ผศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ เป็นอาจารย์ควบคุม (และมีรศ.ดร. ธนวดี บุญลือ เป็นประธานในฐานะหัวหน้าภาควิชาการประชาสัมพันธ์)

5. สถานะปัจจุบันของงานวิทยานิพนธ์ที่ขอเสนอรับทุน

ในเดือนมกราคม 2539 นี้ นิสิตทั้ง 5 คนได้ผ่านการสอบหัวข้อเค้าโครงวิทยานิพนธ์เรียบร้อยแล้วตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2538 และหัวข้อเค้าโครงดังกล่าวได้ผ่านการอนุมัติจากคณะกรรมการบัณฑิตระดับคณะ และผ่านมาตรฐานวิชาการของบัณฑิตวิทยาลัยเรียบร้อยแล้ว (ดังหลักฐานที่แนบมา)

6. รายละเอียดของวิทยานิพนธ์

6.1 ร.ต.ท.หญิงอารยา ถาวรวันชัย

เรื่อง ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบ "ผู้ร้ายกลับใจ" ที่ปรากฏในสื่อมวลชน

ประธาน : รศ.ดร. ธนวดี บุญลือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : อ.दारุเรศ กาศโอสถ

ในทฤษฎีกระแสหลักที่กล่าวถึงการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนนั้นจะอธิบายว่า สื่อมวลชนมีศักยภาพในการสร้าง "วีรบุรุษ" ให้กลายเป็น "ผู้มีชื่อเสียง" ขึ้นมาได้ (From Hero to Celebrity) ด้วยการนำเรื่องราวของวีรบุรุษนั้นมาเปิดตัวเผยแพร่ต่อสาธารณชน

หากแต่ทฤษฎีวิพากษ์ได้ตั้งข้อสงสัยว่า ในการดำเนินการจริงนั้น การกระทำดังกล่าวมีลักษณะกลับหน้ากลับหลังกันหรือไม่ กล่าวคือ แทนที่โทรทัศน์ไทยจะทำให้ "วีรบุรุษ" กลายเป็น "ผู้มีชื่อเสียง" หากแต่โทรทัศน์กลับสร้าง "ผู้ที่พอจะมีชื่อเสียงอยู่บ้าง" ให้กลายเป็น "วีรบุรุษ" ขึ้นมา (เช่น ทำให้นักร้องที่ร้องเพลงเก่งกลายเป็นลูกกตัญญู หรือไปออกโทรทัศน์บ่อย ๆ โดยให้สัมภาษณ์เรื่องโรคเอดส์ ก็จะกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องโรคเอดส์ไปเอง) ทั้งนี้เพราะ "วีรบุรุษ" ที่สื่อมวลชนนำมาเสนอนั้น ในกรณีส่วนใหญ่ยังไม่ได้ผ่านการพิสูจน์แล้วว่า "เป็นวีรบุรุษตัวจริง"

เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวในระยะ 4-5 ปีที่ผ่านมา มีปรากฏการณ์ที่น่าสนใจเกิดขึ้นในสื่อมวลชนไทย และเป็นปรากฏการณ์ที่ดูเหมือนจะเพิ่มน้ำหนักของประจักษ์พยานให้แก่ทฤษฎีวิพากษ์มากขึ้น ทั้งนี้เพราะสื่อมวลชนเช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์ ได้นำเอา “ผู้ร้ายกลับใจ” บางคน เช่น ดาวตลกที่เคยติดยาเสพติดมาก่อน นักเขียนที่เคยเป็นมือปืนรับจ้างฆ่าคนมาก่อน มาสร้างภาพเป็น “วีรบุรุษ” และ “ผู้มีชื่อเสียง” ไปพร้อม ๆ กัน

ความสนใจเบื้องต้นของผู้วิจัยก็คือ มีปัจจัยอะไรบ้างที่ผลักดันให้เกิดการคัดเลือก “ผู้ร้ายกลับใจ” ดังกล่าวมานำเสนอในฐานะ “วีรบุรุษ” แทนที่จะเลือกวีรบุรุษตัวจริง (เช่น สังคมไทยขาดแคลนวีรบุรุษแล้วหรือ) และเนื่องจากระดับของความเป็นผู้ร้ายนั้นนี้อยู่แตกต่างกัน ตั้งแต่ระดับอ่อน ๆ ที่สังคมพอยอมรับได้ จนกระทั่งถึงระดับที่รุนแรง หลักเกณฑ์และเส้นแบ่งระดับดังกล่าวในทัศนะของฝ่ายสื่อมวลชนเป็นอย่างไรบ้าง

นอกจากนั้น หลังจากที่มีการเผยแพร่ภาพของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจนี้ผ่านสื่อมวลชนออกไปแล้ว ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาทัศนะของผู้รับสารว่า ได้ให้การยอมรับวีรบุรุษเหล่านั้นอย่างไรบ้าง และการยอมรับนั้นมีพื้นฐานมาจากรากฐานของวัฒนธรรมไทยในเรื่องการทำดีทำชั่วอย่างไร (เช่น แนวคิดเรื่องการให้อภัยและอโหสิกรรม ให้โอกาสคนกลับตัวใหม่ เป็นต้น)

ในอีกแง่มุมหนึ่ง เมื่อพิจารณาจากมุมมองของผู้ผลิตในประเด็นเรื่อง ผู้ร้ายที่ทำความผิด ซึ่งถือว่าเป็นพฤติกรรมเบี่ยงเบน (Deviant) ไปจากบรรทัดฐานของสังคมนั้น ผู้วิจัยเห็นว่า มีหลักตรรกะที่ขัดแย้งกันระหว่างมาตรฐานของสื่อมวลชนกับบรรทัดฐานของสังคมอยู่บ้าง ตามปกติภาพของผู้เบี่ยงเบนนั้นจะมันยยะไปในด้านลบ ที่ไม่ควรจะนำมาเผยแพร่ให้เป็นเยี่ยงอย่าง แต่สำหรับสายตาของสื่อมวลชนแล้ว ความเบี่ยงเบนดังกล่าวกลายเป็นข้อเด่นที่จะใช้คัดเลือกการนำเสนอ (ดังเช่นในคำนิยามของชาวकिฬนวกรรมเอา “ความเบี่ยงเบนผิดไปจากปกติ และบรรทัดฐานของสังคม” เข้าไว้ด้วย) กล่าวคือ ความเบี่ยงเบนผิดปกติก็เป็น “จุดขาย” ที่สำคัญของสื่อมวลชน

ในการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้น สื่อมวลชนได้พยายามเกาะติดหลักการทำงานว่าการเลือกนำเสนอภาพที่เบี่ยงเบนนั้น เป็นไปทั้งเพื่อ “จุดขาย” ของสื่อมวลชน และทั้งเพื่อให้เป็น “ข้อเตือนใจ” มิให้คนอื่นถือเป็นแบบอย่าง ดังนั้น การเล่นบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนต่อผู้ที่กระทำผิดนั้น สื่อมวลชนจึงมักจะทำหน้าที่เป็นผู้ลงโทษแก่ผู้กระทำผิดเป็นซ้ำสอง (เช่น การประณามด้วยการตั้งฉายาต่าง ๆ) หลังจากที่ถูกศาลหรือตำรวจได้ลงโทษแล้วเป็นระลอกแรก แต่ทว่าเมื่อสื่อมวลชนเริ่มนำภาพผู้ร้ายกลับใจมานำเสนอในฐานะวีรบุรุษ ก็ทำให้การเล่นบทบาทของสื่อมวลชนดูคลุมเครือจากหลักการที่ตั้งเอาไว้

เมื่อการทำบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนคลุมเครือดังกล่าว จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า การนำเสนอภาพดังกล่าวนั้นอาจจะมีลักษณะเหมือนดาบสองคม ดาบคมแรกที่มีคุณประโยชน์ก็คือ การให้ความหวังแก่ผู้ที่หลงผิดว่า สังคมเราจะให้อภัยและให้โอกาสแก่ตัวแก่พวกเขา แต่ดาบคมที่เป็นโทษก็คือ การสร้างภาพดังกล่าวก่อให้เกิดการเลียนแบบดังที่มีข้อติติงอยู่เสมอว่า การเสนอภาพของอาชญากรที่ยืนเรียงอยู่บนหน้าหนึ่งของหนังสือพิมพ์ทำให้คนเห็นว่า แม้เป็นอาชญากรก็ยังมีความสุขดีอยู่ หรือการเน้นแต่การให้อภัยและให้โอกาสกลับตัวก็อาจจะทำให้ผู้คนหันไปทำความชั่วความผิดอย่างง่ายดายมากขึ้น เพราะหากต้องการจะกลับใจเมื่อไร ก็พร้อมที่จะทำได้ และสังคมก็จะให้โอกาสเสมอ

การที่คมด้านใดของดาบจะบาดผู้ชมนั้นขึ้นอยู่กับเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของผู้ส่งสารในการนำเสนอเป็นอันดับแรก และต่อมาคือความสามารถในการใส่รหัสของผู้ส่งสารว่าจะแปลเจตนาหมายให้ออกมาเป็นรูปแบบและเนื้อหารายการได้อย่างไร นี่เป็นส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยต้องการจะศึกษา และเพื่อตรวจสอบกระบวนการสื่อสารทั้งกระบวนการ ผู้วิจัยจะศึกษาทฤษฎีของผู้รับสารในขั้นตอนของการถอดรหัสด้วย จากข้อมูลที่ได้จากภาพระดับ Micro นี้ ผู้วิจัยจะนำมาอธิบายสรุปในระดับ Macro ถึงประเด็นปัญหา เรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อมวลชนที่ได้ตั้งเอาไว้ตั้งแต่แรก

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงเนื้อหาและวิธีการนำเสนอภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน
2. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในการนำเสนอภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจในสื่อมวลชน
3. เพื่อศึกษาถึงจุดมุ่งหมายของผู้ส่งสารและความเข้าใจของผู้รับสารว่าผู้รับสารได้รับสารตามความหมายที่ผู้ส่งสารต้องการหรือไม่
4. เพื่อศึกษาถึงการตอบรับสารที่นำเสนอภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจของผู้รับสารประเภทต่าง ๆ

6.2 นางสาวพนัญญ์ นุดาลัย

เรื่อง : การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน

ประธาน : รศ.ดร. ธนวดี บุญถือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : อ.วิลาสินี พิพิธกุล

ทฤษฎีวิพากษ์ที่จะนำมาใช้ในงานวิจัยชิ้นนี้คือ ทฤษฎี Ideological Struggle และทฤษฎี Hegemony ของ A. Gramsci ที่เสนอว่าบรรดากลไกทางอุดมการณ์ของสังคม (Ideological Apparatus) เช่น โรงเรียน ครอบครัว ศาสนา และสื่อมวลชน อันมีชนชั้นกลางเป็นผู้ดำเนินงานนั้น จะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และอุดมการณ์วัฒนธรรมระหว่างชนชั้นนำกับชนชั้นล่างในสังคมที่มีความขัดแย้งทางชนชั้นต่อกัน

เมื่อนำเอาทฤษฎีของ Gramsci มาใช้อธิบายในกรณีของสังคมไทย บริบทของสภาพความเป็นจริงของสังคมไทยทำให้ผู้วิจัยต้องดัดแปลงว่า ชนชั้นกลางของไทยนั้นมิได้ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ที่ทำงานอยู่ตามกลไกสังคมและเป็นเครื่องมือให้แก่ชนชั้นอื่น ๆ เสมอไป สภาพความเป็นจริงของสังคมไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน ทำให้ชนชั้นกลางไทยได้ขยายตัวเติบโตอย่างมากและสถาปนาตัวเองอย่างเป็นอิสระ ชนชั้นนี้มีวัฒนธรรมของตนเอง มีผลประโยชน์ทางชนชั้นของตัวเอง และมีอุดมการณ์ของตนเอง ดังนั้นชนชั้นกลางจึงได้เปลี่ยนฐานะจากเครื่องมือของคนอื่นกลายมาเป็นคู่ต่อสู้ขั้วหนึ่งในสังคมด้วย ดังปรากฏประจักษ์พยานจากบทบาทของชนชั้นกลางในการเปลี่ยนแปลงสังคมครั้งสำคัญ ๆ ตั้งแต่ 2475, 14 ตุลา, 6 ตุลา จนกระทั่งถึง 'มือบื้อมือถือ' เมื่อเดือนพฤษภาคม 2535

นอกจากนั้นในการศึกษาชนชั้นกลางของไทย ผู้วิจัยมีความเห็นว่าจำเป็นต้องสำรวจรูปธรรมความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ของสังคมไทยด้วย การก่อตัวของชนชั้นกลางไทยในรอบ 50-60 ปีที่ผ่านมาเกิดขึ้นเป็นหลายระลอก ทำให้ชนชั้นนี้เกิดการประกอบตัวของคนหลายกลุ่ม แม้ว่ากลุ่มเหล่านี้จะมีลักษณะทางชนชั้นบางอย่างร่วมกัน แต่ก็คงมีความแตกต่างกันในรายละเอียดบางอย่าง ตัวอย่างเช่น ชนชั้นกลางที่เข้าร่วมเหตุการณ์พฤษภา 2535 นั้น ส่วนใหญ่เคยผ่านเหตุการณ์ 14 ตุลา และ 6 ตุลามาแล้ว ดังนั้นเนื้อหาอุดมการณ์ที่พวกเขามีจึงอาจจะมีลักษณะ Totality คือมองเห็นผลประโยชน์ร่วมของคนทุกชั้น โดยเฉพาะชนชั้นล่างของสังคมมากกว่าจะเห็นแก่ผลประโยชน์ของชนชั้นตนเอง เช่นกลุ่มธุรกิจรายย่อยที่ไม่เคยมีส่วนร่วมทางการเมือง ผู้วิจัยจึงจะตรวจสอบเนื้อหาอุดมการณ์ทางการเมืองของชนชั้นกลางที่มีความหลากหลายดังกล่าว

ทฤษฎี Hegemony ของ Gramsci กล่าวว่า คนแต่ละชนชั้นต่างก็มีอุดมการณ์ประจำชนชั้นของตนเอง และพยายามใช้กลไกด้านอุดมการณ์ต่าง ๆ ทำให้อุดมการณ์ประจำชนชั้น (Class Ideologies) กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคม (Dominant Ideologies) เช่น ชนชั้นนำพยายามทำให้สังคมเชื่อว่า หากปราศจากการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรสหภาพแรงงาน บรรยากาศการลงทุนจะดี และเศรษฐกิจจะเจริญเติบโต เป็นต้น ตามปกติแล้ว ชนชั้นนำจะเป็นกลุ่มที่มีโอกาสใช้กลไกต่าง ๆ มากที่สุด แต่พวกเขาก็มีข้อจำกัดของชนชั้นอื่น ๆ จะหมดสิ้นไปเลย ในงานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาว่า ชนชั้นกลางซึ่งมีโอกาสเข้าถึงกลไกด้านอุดมการณ์ตัวหนึ่ง คือสื่อมวลชนนั้น ได้ใช้กลไกตัวนี้ในการทำให้อุดมการณ์ของตน (เช่น ประเด็นต่าง ๆ ที่เป็นปัญหาของตน) กลายเป็นอุดมการณ์หลักของสังคมอย่างไรบ้าง

ความสัมพันธ์ระหว่างฐานะของชนชั้นกลางในสังคมกับกลไกด้านอุดมการณ์ เช่นสื่อมวลชนนั้น สามารถพิจารณาได้ใน 2 รูปแบบ รูปแบบแรกคือ ชนชั้นกลางเป็นกลุ่มคนที่ทำงานอยู่ตามกลไกนี้ และอีกรูปแบบหนึ่งคือการที่ชนชั้นกลางได้ใช้กลไกนี้ต่อสู้เพื่อผลประโยชน์ของตนด้วยรูปแบบอันหลากหลาย เช่น การให้ข้อมูลแก่สาธารณะ การแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นทางสังคม การสร้างกระแสเรียกร้อง การปลุกระดมความคิด การกดดันต่อรัฐบาล ฯลฯ ซึ่งผู้วิจัยจะทำการสำรวจรูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้ในกรณีของสื่อหนังสือพิมพ์

อย่างไรก็ตามในการที่ชนชั้นกลางจะเข้ามาใช้สื่อมวลชนนั้น ข้อเท็จจริงประการหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามได้ก็คือ พลวัตการเปลี่ยนแปลงภายในสถาบันสื่อมวลชนเอง ในกรณีของหนังสือพิมพ์ไทย ซึ่งมีพัฒนาการมาในรูปแบบเดียวกับหนังสือพิมพ์ในประเทศตะวันตก กล่าวคือ ในระยะเริ่มแรกหนังสือพิมพ์จะเป็นสถาบันขนาดเล็ก มีอำนาจทางสังคมไม่มาก แต่ผูกพันตัวเองกับการเมืองค่อนข้างสูง แต่ในระยะหลัง หนังสือพิมพ์จะกลายเป็นสถาบันที่มีขนาดใหญ่โตขึ้น มีพลังอำนาจมากขึ้น แต่ก็เริ่มผูกพันกับการเมืองน้อยลงและหันไปผูกติดกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของตัวเองมากกว่า ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้จะกลายมาเป็นปัจจัยหนึ่งในการพิจารณาการใช้สื่อมวลชนของชนชั้นกลาง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชนชั้นกลางโดยผ่านการใช้สื่อหนังสือพิมพ์
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ทฤษฎีของชนชั้นกลางในเรื่องการใช้สื่อหนังสือพิมพ์เพื่อการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชนชั้นกลาง

6.3 นางสาวรินทรา ไกยวงศ์

เรื่อง : มิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง

ประธาน : รศ.ดร. ธนวดี บุญลือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : รศ.ดร.ระวีวรรณ ประกอบผล

การศึกษานิตยสารผู้หญิงเท่าที่ผ่านมามีพื้นฐานสื่อคู่กายของชนชั้นผู้หญิง (Women Class) ส่วนใหญ่จะอยู่ภายใต้แนวคิดชั้นนำของทฤษฎีสื่อสารของมวลชนกระแสหลัก โดยเฉพาะทฤษฎีพันธกิจนิยม แนวคิดนี้มักจะยอมรับโดยปริยายและสร้างความเชื่อว่า สื่อประเภทนี้จะทำหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมายมาอยู่ 2 - 3 ประการ คือทำหน้าที่ให้ความรู้รอบรู้ของระบบโรงเรียนแก่กลุ่มสตรีด้วยการบรรจุคอลัมน์ประเภทสารคดี ความรู้ และการสัมภาษณ์บุคคล ทำหน้าที่ให้ความบันเทิงด้วยนวนิยายเรื่องสั้นและเรื่องยาว และท้ายที่สุด ก็ทำหน้าที่ส่งเสริมระบบธุรกิจด้วยการลงโฆษณา

อย่างไรก็ตาม เมื่อพลิกดูนิตยสารผู้หญิงที่ขายดีติดอันดับสักสองสามเล่ม สิ่งแรกที่จะทำให้สะดุดใจก็คือ หน้าที่ที่ดูเหมือนจะมีความสำคัญอยู่ในลำดับท้ายสุดนั้นกลับยึดพื้นที่นิตยสารแต่ละเล่มมากกว่าหน้าที่อื่น ๆ ยิ่งไปกว่านั้นความอยู่รอดในบรรณพิภพของนิตยสารแต่ละเล่มยังดูเหมือนจะขึ้นอยู่กับว่าฝ่ายโฆษณาสามารถทำหน้าที่สุดท้ายนั้นได้ดีเพียงใด ผลจากการสัมภาษณ์ผู้ผลิตนิตยสารหลายรายถึงสิ่งแรกที่จะต้องคำนึงถึงในการทำนิตยสารแต่ละเล่มให้ผลยืนยันทันทีเดียวกัน

ผู้วิจัยได้ใช้ทัศนะวัตถุนิยมเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับ "นิตยสาร" ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน "นิตยสาร" ในฐานะผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ ย่อมมีรูปร่างหน้าตา มีเป้าหมายและมีหน้าที่ที่แปรเปลี่ยนไปตามลักษณะของสังคมในขณะนั้น ๆ

สถานะของสังคมไทยในอดีตเมื่อ 100 ปีที่ผ่านมาซึ่งเป็นจุดกำเนิดของนิตยสารนั้น ขึ้นตอนทางเศรษฐกิจของไทย ยังต้องถือเอาปัญหาของการผลิต (Production) เป็นความสำคัญลำดับแรก การจัดจำหน่าย (Distribution) เป็นลำดับต่อมา และการบริโภค (Consumption) เป็นลำดับสุดท้าย ด้วยเหตุนี้กระบวนการผลิตนิตยสารในครั้งอดีตจึงเป็นไปตามลำดับเดียวกัน หากทว่าสังคมไทยปัจจุบันนี้ โฉมหน้าปริศนาหลักของเศรษฐกิจได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว จากแต่เดิมที่ต้องตอบคำถามด้านการผลิตว่า "เราจะแก้ปัญหาผลผลิตขาดแคลน (Scarcity)" มาเป็นคำถามใหม่ด้านการบริโภคว่า "จะจัดการกับผลผลิตส่วนเกิน (Surplus) ที่ล้นเหลือได้อย่างไร"

คำตอบหนึ่งของการแก้ปัญหาหลักดังกล่าว ก็คือ ระบบการตลาด การใช้สื่อมวลชนและการโฆษณาที่ได้เข้ามาจัดระบบและจัดการชีวิต จัดระบบคิด จัดการกระตือรือร้นนิยมของผู้คนในสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการบริโภค (ที่เรียกว่า Lifestyles)

นิตยสารในฐานะสื่อชนิดหนึ่งจึงจำเป็นต้องดำเนินไปตามหลักดังกล่าวเช่นกัน ในแง่ของการผลิต เมื่อ 100 ปีก่อน นิตยสารเล่มหนึ่ง ๆ จะเกิดขึ้นมาจากความตั้งใจบางประการของผู้ผลิต (เช่นอยากให้ความรู้แกสตรี้ อยากรู้เป็นเวทีให้ผู้หญิงแสดงความคิดเห็น ฯลฯ) แต่ขณะนี้ นิตยสารได้ก้าวเข้ามาสู่ "ธุรกิจสิ่งพิมพ์" ซึ่งได้แปรเปลี่ยนแรงจูงใจของผู้ผลิตจาก "ทำเพราะตั้งใจและใจรัก" มาเป็น "ทำเพื่อหวังผลกำไร" และจากคำถามเดิมที่ผู้ผลิตจะต้องตอบว่า "ผู้จัดทำนิตยสารต้องการจะให้อะไรแก่ผู้อ่าน" ก็ได้เปลี่ยนมาเป็น "ตลาดผู้อ่านต้องการอะไรจากหนังสือของเรา"

นอกจากลักษณะการผลิตจะเปลี่ยนแปลงไปแล้ว บทบาทหน้าที่ของนิตยสารเองก็ต้องแปรเปลี่ยนตามสภาวะสังคมไปด้วย การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยต้องการพิสูจน์ว่า นิตยสารได้กลายมาเป็นเครื่องมือชิ้นหนึ่งในการแก้ปัญหาด้านการบริโภคของระบบทุนนิยมของไทย ด้วยการทำหน้าที่เป็นสื่อที่ถ่ายทอดความรู้และหล่อหลอมรสนิยมรวมทั้งแบบแผนการบริโภคให้แก่กลุ่มบุคคลที่สังกัดชนชั้นต่าง ๆ ดังนั้นในการวิเคราะห์เนื้อหาส่วนที่วัดด้วยความรู้นั้น ผู้วิจัยจึงจะไม่ใช้ความคิดที่ยอมรับกันโดยปริยาย (Take it for granted) ว่า ความรู้จากนิตยสารนั้นจะต้องเป็นประโยชน์ต่อตัวผู้อ่านเสมอไป แต่อาจจะตั้งคำถามว่า ความรู้เรื่องอะไรที่ถูกนิตยสารเลือกนำมาเสนอ การให้ความรู้นั้นทำไปทำไม ทำไปแล้วให้ประโยชน์ต่อใครในท้ายที่สุดและในการวิเคราะห์มิติการบริโภคที่ปรากฏอยู่ในนิตยสารสำหรับผู้อ่านชนชั้นต่าง ๆ นั้น ผู้วิจัยได้นำทฤษฎีการบริโภคเชิงตรรกวิทยาของ Baudrillard นักทฤษฎีแนววิพากษ์รุ่นใหม่มาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงหน้าที่ที่แท้จริงของนิตยสารซึ่งแสดงออกผ่านกระบวนการผลิต
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเลือกและการตัดสินใจของฝ่ายผู้ผลิตในการกำหนดเนื้อหาของนิตยสารในฐานะสินค้าทางวัฒนธรรม
3. เพื่อศึกษามิติแห่งการบริโภคของกลุ่มเป้าหมายแต่ละกลุ่มของนิตยสารผู้หญิงที่สะท้อนอยู่ในเนื้อหาของนิตยสาร

6.4 นางนิภาพรรณ สุขศิริ

เรื่อง : ทิศทางของการดูแลสุขภาพในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์

ประธาน : รศ.ดร. ธนวดี บุญลือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : รศ.ดร. กนกศักดิ์ แก้วเทพ

ในมิติของสุขภาพซึ่งดูเหมือนจะเป็นเรื่องของร่างกายจิตใจที่แข็งแรงหรืออ่อนแอในระดับของปัจเจกบุคคล แต่ทว่าจากปรากฏการณ์ที่เกิดกลุ่มโรคคนรวย (Disease of Affluence) และกลุ่มโรคคนจน (Disease of Poverty) ได้แสดงให้เห็นว่าหลักปรัชญาแบบองค์รวม (Holistic Approach) ของสำนักทฤษฎีวิพากษ์ที่ให้คำอธิบายว่า ภาวะการมีสุขภาพที่ดีนั้นเกิดมาจากมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่มีผลกระทบต่อปัจเจกบุคคลจะอธิบายปรากฏการณ์ได้เด่นชัดกว่า ฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาแง่มุมสุขภาพใน "ขั้นตอนของการเกิดโรค" เราก็จะพบว่าขีดความสามารถของคนแต่ละกลุ่ม แต่ละชนชั้นที่จะจัดสภาวะแวดล้อมเพื่อรักษาสุขภาพที่ดีของตนเองได้อย่างแตกต่างกัน ความเหลื่อมล้ำดังกล่าวจะมองเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นใน "ขั้นตอนของการรักษาโรค" การเข้าถึงบริการทางการแพทย์แผนใหม่ที่วางเงื่อนไขให้ "การรักษาพยาบาล" กลายมาเป็นสินค้ามากกว่าบริการ ได้ปิดกั้นโอกาสการรักษาอาการเจ็บป่วยของคนจนรวมทั้งทิศทางของการแพทย์ที่มุ่งเน้นการพึ่งพายาและแพทย์มากกว่าการดูแลสุขภาพของตนเอง ก็ทำให้รายจ่ายด้านสุขภาพของประชาชนสูงขึ้นโดยไม่จำเป็น

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงได้เสนอสูตรผสมของการมีสุขภาพที่ดีของคนแต่ละกลุ่มแต่ละชนชั้นว่าเกิดจากปัจจัยร่วมกัน 2 ประการ คือ ฐานะทางเศรษฐกิจ และความมั่งคั่งความเข้าใจเกี่ยวกับสุขภาพ ในองค์ประกอบทั้งสองนี้ ปัจจัยที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการสื่อสารมวลชนก็คือการเผยแพร่ข่าวสารและให้ความรู้ด้านสุขภาพ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมที่สุดก็คือ รายการสุขภาพอนามัยทางโทรทัศน์นั่นเอง

ในทางอุดมคติ กลุ่มทฤษฎีการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา มักจะคาดหวังว่า สื่อมวลชนที่ก้าวหน้าทันสมัยเช่น โทรทัศน์จะทำหน้าที่ช่วยถมช่องว่างความรู้ให้แก่ประชาชนกลุ่มที่ขาดโอกาสภาพของการทำหน้าที่ของสื่อเพื่อการพัฒนา มักจะถูกวาดให้โทรทัศน์ดูจะเป็น "พระเอกขี่ม้าขาว" เป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามรายงานผลการวิจัยหลายชิ้นได้แสดงให้เห็นว่า "พระเอก" ของเราได้สื่อแนว "ผู้ร้าย" ออกมาให้เห็น เช่น รายการสุขภาพอนามัยอันหลากหลายรูปแบบที่เป็นทั้งของรัฐและเอกชนได้ช่วยสร้างความวิตกกังวลด้านสุขภาพจนเกินเหตุ เน้นการใช้ยาเกินความจำเป็น เน้นการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการรักษาอย่างไม่สมเหตุผล เป็นต้น

สำหรับวิธีการเข้าสู่ปัญหาของทฤษฎีวิพากษ์นั้นจะไม่เริ่มต้นด้วย "อุดมคติที่ควรจะเป็น" (What should be) หากแต่จะเริ่มต้นด้วย "สิ่งที่กำลังเป็นอยู่จริง" (What is) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงจะพิจารณาสถานะที่กำลังเป็นอยู่จริง ๆ ของ "กิจการโทรทัศน์ไทย" ที่มีสัดส่วนของการเป็นทั้ง ธุรกิจและบริการสังคม (Profit-Oriented & Public Service) และระบบสาธารณสุขของไทยที่ประกอบด้วยสัดส่วนหลายมิติ (เป็นบริการหรือสินค้า มีทิศทางที่ให้พึ่งพาแพทย์หรือดูแลตนเอง เน้นการป้องกันหรือการรักษา เป็นบริการของรัฐหรือเป็นธุรกิจสินค้าของเอกชน ฯลฯ) ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการจะตรวจสอบเชิงวิพากษ์ว่า บรรดารายการสุขภาพทางโทรทัศน์นั้นให้ประโยชน์สำหรับคนชั้นใด และได้ชี้แนะทิศทางในการบรรลุเป้าหมายของการมีสุขภาพดีไปในหนทางใด

ผลจากการตรวจสอบดังกล่าวก็เพื่อที่จะตอบคำถามสุดท้ายในแง่ปรัชญาสังคมเชิงจริยธรรมว่า ในขณะที่คนยากจนมีโอกาสน้อยอยู่แล้วในการจัดสิ่งแวดล้อมเพื่อประกอบสุขภาพที่ดีของตน และยังถูกซ้ำเติมจากการเข้าไม่ถึงบริการรักษาเมื่อเกิดเจ็บป่วย ในการนี้โทรทัศน์ได้ทำหน้าที่เป็นกลไกหนึ่งในการสร้างสรรค์ความยุติธรรมด้านสุขภาพอนามัย โดยถือหลักว่า "ต้องให้มากสำหรับผู้ที่มีน้อย" หรือโทรทัศน์ทำได้เพียงการซ้ำเติมความอยุติธรรมด้านสุขภาพอนามัยให้เพิ่มมากขึ้น

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความสอดคล้องระหว่างเนื้อหาที่นำเสนอในรายการสุขภาพทางโทรทัศน์กับปัญหาสุขภาพของคนไทย
2. เพื่อเปรียบเทียบรายการทางโทรทัศน์ของภาครัฐและภาคเอกชน
3. เพื่อเปรียบเทียบการนำเสนอแนวความคิดของการแพทย์แบบแยกส่วนกับการแพทย์แบบองค์รวมจากรายการสุขภาพทางโทรทัศน์
4. เพื่อศึกษาการประเมินรายการสุขภาพทางโทรทัศน์ของผู้รับสารกลุ่มต่าง ๆ

6.5 นายสมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ

เรื่อง : ผลกระทบของเทคโนโลยีต่อโครงสร้างทางสังคม และทัศนคติของคนไทย ศึกษาเฉพาะกรณีอินเทอร์เน็ต

ประธาน : รศ.ดร. ธนวดี บุญลือ

อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ

กรรมการ : อ. ณรงค์ ขำวิจิตร

สำหรับทัศนะโดยทั่วไปเมื่อทำการพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ "เทคโนโลยี" มักจะมีความโน้มเอียงที่จะพิจารณาปัญหาเทคโนโลยีตามลำพังโดยแยกขาดจากมิติอื่น ๆ และเห็นว่าเป็น "ปัญหาทางเทคนิค" เท่านั้น แต่สำหรับการศึกษาเรื่อง "Internet" จึงเป็นตัวอย่างรูปธรรมอย่างหนึ่งของเทคโนโลยีข่าวสารนั้น ผู้วิจัยจะอาศัยแนวคิดของทฤษฎีวิพากษ์ที่พิจารณาว่าเทคโนโลยีนั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของพลังการผลิต (Productive Force) พลังการผลิตนี้จะแสดงออกมาในรูปแบบใดก็ย่อมอยู่กับเงื่อนไขของความสัมพันธ์ทางการผลิต (Relation of Production) ซึ่งมีอยู่ในสังคมนั้น

หากจะกล่าวให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นก็คือ มุมมองในการพิจารณาเทคโนโลยีนั้น จะต้องไม่แยกตัวออกมาเป็นอิสระจากมิติด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของสังคม จากทฤษฎีวิพากษ์ดังกล่าว ผู้วิจัยจะพิจารณาความสัมพันธ์แบบซึ่งกันและกันระหว่างตัวเทคโนโลยีชนิดหนึ่งคือ Internet กับโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง สังคม รวมทั้งโครงสร้างความคิดของคนไทย

ลักษณะความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างเทคโนโลยีกับมิติต่าง ๆ ของสังคมนั้น จะแปรออกมาเป็นปัญหาคำถามการวิจัยได้ 2 คำถามด้วยกัน คำถามแรกก็คือ ภายใต้เงื่อนไขสังคมแบบใดที่ทำให้มีการนำเอาเทคโนโลยีข่าวสาร เช่น Internet เข้ามาใช้ คำถามที่สองก็คือ ผลอันเกิดจากการใช้ Internet นั้น ทั้งที่เกิดขึ้นในระดับโครงสร้างสังคม และระดับโครงสร้างความคิดของคนไทยเป็นอย่างไรบ้าง

กล่าวสำหรับคำถามแรก ผู้วิจัยได้ศึกษาพัฒนาการของการนำเอาเทคโนโลยีจากภายนอกเข้ามาสู่สังคมไทยตั้งแต่ครั้งอดีต เริ่มตั้งแต่การขุดคลอง การสร้างถนน การใช้ไฟฟ้า ฯลฯ บรรดาเทคโนโลยีเหล่านี้ล้วนแต่ถือกำเนิดจากนอกสังคมไทย และถูกนำเข้ามาใช้ เป้าหมายของการนำเอาเทคโนโลยีเหล่านี้จะถูกตัดสินโดยโครงสร้างอำนาจของสังคมในขณะนั้นๆ เช่น การขุดคลองสายแรกของไทย มิได้มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการทำเกษตรของชาวไร่ชาวนา หากแต่เพื่อขนส่งค้าขายสินค้าของชนชั้นนำ การตัดถนนอย่างมากมายในยุคแผนพัฒนาประเทศไปยัง

ภาคอีสาน ก็ล้วนแต่เป็นเพื่อเป้าหมายทางยุทธศาสตร์ของการทำสงครามแย่งชิงประชาชน เป้าหมายดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดรูปลักษณ์และการใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีที่นำเข้ามา

ฉะนั้น พลังการผลิตรูปแบบหนึ่งเช่น Internet นั้น จะถูกนำเข้ามาในสังคมไทยอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีอยู่ในขณะนั้น กล่าวให้เป็นรูปธรรมก็คือ ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาว่าใครเป็นผู้กำหนดการนำเทคโนโลยีตัวนี้เข้ามา ได้เลือกนำอะไรเข้ามา ไม่เลือกนำอะไรเข้ามา นำเข้ามาใช้ประโยชน์อะไร เพื่อใคร เป็นต้น

บทสรุปจากการเลือกนำเทคโนโลยีจากภายนอกเข้ามาในสังคมไทย มักจะพบอยู่เสมอว่า สังคมไทยไม่เคยนำเทคโนโลยีเข้ามาอย่างสมประกอบเลย เช่นกรณีการขนส่ง ประเทศไทยรับเอารถยนต์ชั้นดีราคาแพง วิ่งได้ด้วยความเร็วสูง แต่รถเหล่านี้ต้องมาวิ่งอยู่บนถนนที่ด้อยการพัฒนา พร้อมทั้งคนขับรถที่ยังไม่ได้พัฒนานิสัยในการขับรถที่ดีเลย เช่นเดียวกับการรับนาฬิกาข้อมือราคาเรือนแสน แต่ไม่ได้พัฒนาวัฒนธรรมในการรักษาเวลาตามขึ้นมาด้วย ในกรณีของ Internet นั้น ผู้วิจัยจะศึกษาลักษณะการเลือกรับองค์ประกอบต่าง ๆ ของเทคโนโลยีนี้ว่าเป็นไปตามบทสรุปในครั้งอดีตมากน้อยเพียงไร

ส่วนในเรื่องผลอันเกิดจากเทคโนโลยีสารสนเทศตัวใหม่นี้ ผู้วิจัยจะให้ความสนใจกับเรื่องโครงสร้างความคิดของคนไทย ทั้งนี้โดยอาศัยแนวคิดของทฤษฎีวิพากษ์ที่อธิบายว่า ความคิดและสำนึกของบุคคล (Social Consciousness) อาจเกิดมาจากการดำรงอยู่ของสังคม (Social Being) หรืออาจเกิดมาจากการ Adopt ความคิดดังกล่าวจากผู้อื่น ดังนั้นผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาความคิดของกลุ่มคนไทยที่ได้เริ่มรู้จัก เริ่มใช้ Internet ซึ่งคงจะมีช่องทาง 2 ช่องทางในการรับความคิดเกี่ยวกับ Internet (รวมทั้ง IT ข้างเคียง) กล่าวคือ ช่องทางแรกเป็นการรับข่าวสาร ความคิด และความเชื่อจากผู้อื่น เช่น เชื่อว่า IT จะช่วยให้พูดคุยกับคนได้ทั่วโลก ฯลฯ และอีกช่องทางหนึ่งก็คือ การได้รับข่าวสารด้วยการมีประสบการณ์โดยตรงกับเทคโนโลยีเหล่านี้ ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาระบบความคิดของบุคคลกลุ่มที่ได้สัมผัสกับ Internet ว่าเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาถึงปัจจัยด้านโครงสร้างสังคม และโครงสร้างความคิดของสังคมไทย ที่เอื้ออำนวยต่อการรับเอาอินเทอร์เน็ตเข้ามาสู่สังคมในยุคเริ่มแรก
2. เพื่อศึกษาถึงกลไกการเติบโตของอินเทอร์เน็ตในสังคม อันเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับโครงสร้างความคิดของคนไทย และโครงสร้างของสังคมไทย

3. เพื่อประมวลความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญ สำหรับนำมาประกอบการนายแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งข้อเสนอแนะในการปรับปรุงและแก้ไขเรื่องการรับและการใช้อินเตอร์เน็ต

เชิงอรรถ

- ¹ Baran S.J. & Davis D.K., (1995)
Mass Communication Theory, Wadsworth Publishing, California.
- ² ยกตัวอย่างเช่น McQuail D., (1987)
Mass Communication Theory (2nd. ed.), Sage Publishing, London.
- ³ สมสุข หินวิมาน (2534)
วิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยกับการสร้างความชอบธรรมของรัฐ, วิทยานิพนธ์คณะ
นิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ⁴ คมกมล ลิ้มปิชัย (2532)
บทบาทของธุรกิจเพลงไทยสากล ต่อการสร้างสรรค์ผลงานเพลง, วิทยานิพนธ์คณะ
นิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ⁵ จรินทร์ เลิศจิระประเสริฐ
อาชีพของสตรีในละครโทรทัศน์ไทย, วิทยานิพนธ์ คณะนิเทศศาสตร์, จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- ⁶ อ้างจาก Axel Honneth (1987), "Critical Theory" ใน Giddens A. & Turner J.
(eds), Social Theory Today, Polity Press, London.
- ⁷ E.M. Rogers, "The Empirical and the Critical Schools of Communication
Research", Communication Yearbook 5, pp 125-144.

(รท.) ภาคผนวก : ประวัติผู้เสนอโครงการ

ประวัติ

นางกาญจนา แก้วเทพ (2492 -)

จบปริญญาตรีครุศาสตร์บัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2512 จบปริญญาโทครุศาสตร์มหาบัณฑิต (จิตวิทยา) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2514 และเข้ารับราชการเป็นอาจารย์โทที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2514 เมื่อปีพ.ศ. 2518 ได้ย้ายไปเป็นอาจารย์โทที่คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ปีพ.ศ. 2523 ได้รับทุนจากองค์กรพัฒนาประเทศฝรั่งเศส (Comitee Catholique contre la Feim et pour Developpement) ไปศึกษาปริญญาเอกสาขาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยปารีสที่ 7 ประเทศฝรั่งเศส เมื่อสำเร็จกลับมา ได้ขอโอนย้ายมารับราชการที่คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2530-2533

ในระหว่างทำการสอนที่คณะนิเทศศาสตร์ได้รับผิดชอบสอนในวิชา Theory of Mass Communication, Cultural Analysis of Mass Communication, Social Aspect of Mass Communication จากการสอนวิชาดังกล่าวได้ช่วยพัฒนาความสนใจที่จะนำเอาทฤษฎีสังคมที่ได้ศึกษามาในระหว่างเรียนปริญญาเอกมาใช้วิเคราะห์กรณีรูปธรรมของสื่อมวลชน

ปีพ.ศ. 2534-2536 ได้ลาออกจากราชการเพื่อไปทำงานเป็นนักวิจัยอาวุโสขององค์กรพัฒนาเอกชน และได้มีประสบการณ์การวิจัยและพัฒนาชนบทขององค์กรพัฒนาเอกชน เป็นผลงานวิจัย 3 เรื่อง คือ การพึ่งตนเอง : ศักยภาพในการพัฒนาชนบท (ทุนวิจัยของ Cebemo, เนเธอร์แลนด์, 2530), การดำรงอยู่ของชุมชน : กระบวนการต่อสู้และพัฒนา (ทุนวิจัยของ Cemebo, เนเธอร์แลนด์, 2534) และ Local Social Development (ทุนวิจัยของ United Nations Center for Regional Development, 1990)

ในปีพ.ศ. 2537 ได้ขอกลับเข้ารับราชการในภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้ดำรงตำแหน่งรองคณบดีบัณฑิตศึกษาคณะนิเทศศาสตร์ ตั้งแต่ปี 2537 - 2538

สำหรับผลงานเขียนที่เกี่ยวกับทฤษฎีวิพากษ์ มีงานเขียนทั้งในการอธิบายเนื้อหาทฤษฎีและการประยุกต์ใช้ดังนี้

- "ลัทธิมาร์กซ์ของกรัมสกี", **วารสารธรรมศาสตร์** 12 : 2 (มีย. 2526)
- "อุดมการณ์ : แนวคิดและแนววิเคราะห์", **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง**, 3 : 3 (มค.-มีค. 2527)
- "จิตสำนึกชาวนา...: ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง", สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2527
- "พัฒนาการความคิดมาร์กซิสต์ในศตวรรษที่ 20 : สำนักแฟรงเฟิร์ต", **วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง**, 4 : 1 (กย. 2527)
- "ซ้ายใหม่ในฝรั่งเศส", สำนักพิมพ์พลี, 2528
- "อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ", สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529
- "ขีดจำกัดในการใช้เครื่องมืออุดมการณ์ในสังคมไทย", **รัฐศาสตร์สาร**, (เมย. 2530), คณะรัฐศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- "ทฤษฎีการสื่อสารมวลชน", คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2531
- "มิติด้านอุดมการณ์ในละครโทรทัศน์ไทย", โครงการกระแสน้ำเสรีและการพัฒนา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533
- "มายาพินิจ : การเมืองทางเพศของละครโทรทัศน์ไทย", สำนักพิมพ์เจนเดอเพลส, 2536
- "วิจารณ์หนังในทัศนะใหม่ 2", สำนักพิมพ์เจนเดอเพลส, 2537

ความสนใจในปัจจุบันคือการวิเคราะห์สถาบันสื่อมวลชนในฐานะที่เป็นกลไกสำคัญในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของสังคม และจัดระบบวิถีชีวิตและวิถีคิดของบุคคล รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างสื่อมวลชนกับสตรี

(5 ข.) ภาคผนวก : ประวัตินิสิตที่ทำวิทยานิพนธ์

(1) **นางสาววรินทรา ไกยรวงศ์** เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2512 ที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาฝรั่งเศส มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีพ.ศ.2533 หลังจากจบการศึกษาได้เข้าทำงานในตำแหน่งกองบรรณาธิการ นิตยสารแพรวสุดสัปดาห์ จนมาถึงปัจจุบัน ในปี พ.ศ. 2537 ได้เข้าสมัครศึกษาต่อในระดับปริญญาโท สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขณะนี้กำลังอยู่ในระหว่างการเขียนวิทยานิพนธ์ ซึ่งหัวข้อที่สนใจจะศึกษาคือเรื่อง **"มิติแห่งการบริโภคที่ปรากฏในนิตยสารผู้หญิง"**

(2) **ร.ต.ท.หญิงอารยา ถาวรวันชัย** เกิดเมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม พ.ศ.2515 เป็นคนจังหวัดกรุงเทพมหานคร จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนสุรศักดิ์มนตรี ในปีพ.ศ. 2532 และระดับปริญญาตรีสาขาพยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีพ.ศ. 2536 และได้รับราชการตำแหน่งพยาบาลตรี แผนกศัลยกรรม โรงพยาบาลตำรวจ ระหว่างปี 2536 ถึง พ.ศ. 2538 ขณะนี้ศึกษาอยู่ในระดับปริญญาโท สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้เข้าร่วมโครงการวิทยานิพนธ์สำนักทฤษฎีวิพากษ์ในหัวข้อเรื่อง **"ภาพลักษณ์แบบวีรบุรุษของผู้ร่ายกลีบใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน"** โดยมี ผศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาและเป็นอาจารย์ผู้เสนอโครงการนี้

(3) **นางสาวพัสนัย นุตาลัย** เป็นคนจังหวัดกรุงเทพมหานคร เกิดเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2515 จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนเซนต์โยเซฟคอนเวนต์ ในปีพ.ศ. 2533 และจบปริญญาตรีรัฐประศาสนศาสตรบัณฑิต เอกบริหารธุรกิจ (เกียรตินิยมอันดับสอง) จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อปีพ.ศ. 2537 และในปีเดียวกันได้สอบเข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาโท สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2539) ได้เข้าร่วมโครงการวิทยานิพนธ์สำหรับนักทฤษฎีวิพากษ์ ซึ่งมี ผศ.ดร. กาญจนา แก้วเทพ เป็นผู้เสนอโครงการรวมทั้งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ โดยวิทยานิพนธ์ที่จะนำเสนอและจัดทำคือเรื่อง **"การเมืองของชนชั้นกลางกับการใช้สื่อมวลชน"** โดยใช้ทฤษฎีวิพากษ์สังคมตามแนวทางของ Gramsci เป็นกรอบแนวความคิดหลัก อันเป็นการศึกษาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์และหาเหตุผลอธิบายวิธีการเล่นการเมืองของชนชั้นกลางโดยผ่านทางสื่อมวลชน

(4) **นางนิภาพรรณ สุขศิริ** อายุ 30 ปี สมรสแล้ว จบการศึกษาระดับปริญญาตรี คณะศึกษาศาสตร์ (สาขาสุขศึกษา) มหาวิทยาลัยรามคำแหง ในปี พ.ศ.2531 รับราชการเป็นนักวิชาการสุขศึกษา รับผิดชอบโครงการต่าง ๆ ของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนนทบุรี เช่น โครงการรณรงค์เพื่อ

หัวหน้าศูนย์ เช่น โครงการรณรงค์เพื่อการไม่สูบบุหรี่ ฯลฯ ในปีพ.ศ. 2537 เข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโท สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

(5) **นายสมคิด เลิศไพฑูริยประเสริฐ**

จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจากโรงเรียนวัดราชบพิธในปี 2528 เคยเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรี คณะวิทยาศาสตร์ ภาควิชาคอมพิวเตอร์ มหาวิทยาลัยหอการค้า (2529) หลังจากนั้น ในปี 2530 ได้เข้าศึกษาในระดับปริญญาตรีอีกครั้ง ในคณะศิลปกรรมศาสตร์ ภาควิชาทัศนศิลป์ วิชาเอกถ่ายภาพ จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หลังจากจบการศึกษาในระดับปริญญาตรีแล้ว ได้เริ่มทำงานในบริษัทเอกชนต่าง ๆ คือ บริษัทสตูดิโอ10 บริษัทตรีเอทไฟเซอร์เคิล บริษัทเทเลคอมเอเชีย และปัจจุบัน (2539) กำลังศึกษาต่อในระดับปริญญาโท ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กับวิทยานิพนธ์ **"ผลกระทบของเทคโนโลยีต่อโครงสร้างทางสังคมและทัศนคติของคนไทย : ศึกษาเฉพาะกรณีอินเทอร์เน็ต"** (The Impact of Technology on a Social Structure and Attitudes in Thailand : A Case Study of Internet)